

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

М. В. Коченгіна,
О. А. Коваль

Літературне читання

4

клас

УДК [82:37.016](075.2)

ББК 84(4Укр)я71

К 55

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 20.07.2015 р. № 777)

Коченгіна М. В.

К 55 Літературне читання. Українська мова : підруч. для 4 класу загальноосвіт. навч. закладів / М. В. Коченгіна, О. А. Коваль. — Х. : Вид-во «Ранок», 2015. — 208 с., іл.

ISBN 978-617-09-2494-0

Підручник розроблено відповідно до вимог Державного стандарту початкової загальної освіти та чинної державної програми з літературного читання.

Особливістю підручника є його насиченість високохудожніми творами дитячої літератури та оригінальний навчально-методичний апарат (система умовних позначок, запитання та завдання різного рівня складності, літературознавчі поняття та терміни, наочний та ілюстративний матеріал), який надає можливість використовувати в навчально-виховному процесі не тільки методи власно літературного розвитку молодших школярів, а й ігрові прийоми навчання. Змістом підручника передбачено проведення різних видів уроків літературного читання.

УДК [82:37.016](075.2)

ББК 84(4Укр)я71

Для користування електронними
додатками до підручника
увійдіть на сайт
<http://interactive.ranok.com.ua/>

Служба технічної підтримки:
тел. (098) 037-54-68
(понеділок-п'ятниця з 9.00 до 18.00)
E-mail: interactive@ranok.com.ua

ISBN 978-617-09-2494-0

© Коченгіна М. В., Коваль О. А., 2015

© Крутик О. В., ілюстрації, 2015

© ТОВ Видавництво «Ранок», 2015

Любі дівчатка і хлопчики!

Чи мріяли ви коли-небудь помандрувати в часі — побувати в минулому нашої країни, опинитися в далеких невідомих містах, поспілкуватися з цікавими людьми, побачити, як жили діти, ваші однолітки, 50–150 років тому, дізнатися, які були в них інтереси і справи, а також побувати в гостях у своїх ровесників-сучасників?

«Та хіба це можливо?» — запитаєте ви. Можливо, якщо подорожувати за допомогою гарних книг.

Запрошуємо вас у літературну мандрівку в казковому летючому кораблі часу!

Разом із нами подорожуватиме одна дівчинка, яка навчається в четвертому класі і над усе любить читати українські народні казки. Вона просить називати себе Мудрою Дівчиною, як героїню однієї з відомих казок. На сторінках підручника вона нагадає вам про вже відоме, розкаже чимало нового й цікавого, а також дасть корисні поради.

У нашому казковому летючому кораблі часу є ще один пасажир, хлопчик. Лесик також школяр, він цікавиться історією і культурою України, багато читає, знає і хоче дізнатися ще більше. Лесик полюбляє ділитися своїми враженнями від прочитаного. Він чудовий співрозмовник!

Разом із Мудрою Дівчиною і Лесиком у подорож вирушає і відома мандрівниця Лисичка із казки «Пан Коцький». Вона не тільки хитра, а й дуже-дуже розумна. Лисичка — визнана майстриня хитрих запитань, на які ви будете шукати відповіді.

А чий це щебет чути? Та це ж ластівка! Її веселий спів даруватиме вам натхнення протягом усієї подорожі. Там, де ви побачите її на сторінках підручника, буде цікаве творче завдання.

Сподіваємось, що літературна мандрівка летючим кораблем часу буде для вас по-справжньому захоплюючою. Ви згадаєте твори вже відомих вам письменників, познайомитеся з новими авторами та їхніми творами. Навчитесь розуміти почуття літературних героїв та причини їхніх вчинків. І навіть створите власні художні твори!

Цікавої подорожі!

Автори підручника

Умовні позначки

— згадай уже відоме, дізнайся про нове, скористайся порадою

— познайомся з думками інших і вислов свої

— дай відповідь на «хитре» запитання

— виконай творче завдання

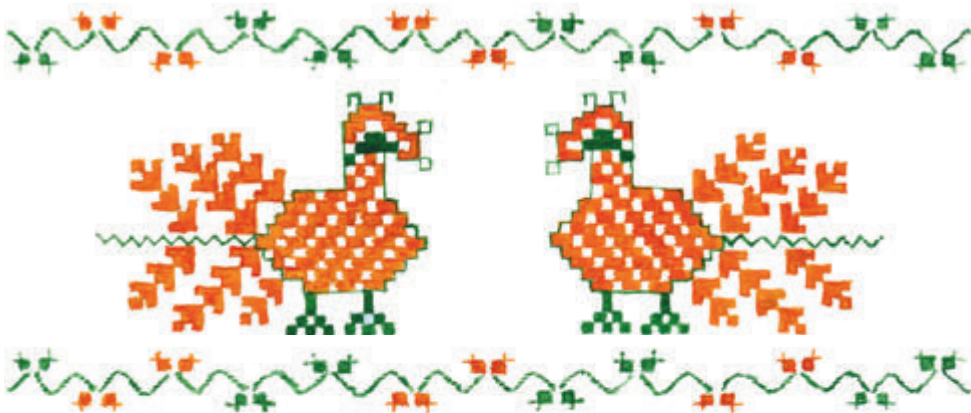
— працюй у парі

Скористайся електронним освітнім ресурсом
interactive.ranok.com.ua

Розділ 1

«ІСТОРІЯ НАШОГО НАРОДУ — КОЛИСКА НАШОЇ КУЛЬТУРИ»: ТВОРИ ПРО МИНУЛЕ УКРАЇНИ

Прочитаю ці твори і дізнаюсь про те, у яких богів вірили слов'яни, як виник Київ, хто такі літописці. Мабуть, дізнаюсь чимало нових слів. А ще навчуся краще читати.

А що очікуєш ти від знайомства з творами розділу?

Розглянь малюнок. Що це за поселення? Який момент із життя наших пращурів зображено на малюнку?

Україна

Ненька наша Україна —
Мова рідна, рідний спів.
Це земля свята, єдина
Наших прадідів-батьків.

Микола Щербак

Прочитай мовчки. Знайди нову для себе інформацію.

Віра наших предків

Основу культурних надбань кожного народу складають його вірування, звичаї.

Наші предки поклонялись деревам і духам води, вірили в зорі і Долю. Іноземні мандрівники, вітчизняні літописці X–XI століть повідомляють імена найшанованіших і наймогутніших слов'янських богів: Дажбог, Перун, Велес, Мокош. А були ще Стрибог, Род, Лада і Лель, які з часом забулися, зникли із життя людського. З прийняттям нової релігії — християнства — давніх богів забули. І хоча з точки зору сучасної людини віра та наївна і звичаї ті дивні, нехристиянські, відмовитись від них, забути їх неможливо, бо то історія нашого народу, колиска його культури.

За Григорієм Бондаренком

Склади за змістом тексту одне запитання і дай на нього відповідь.

Заспів

(Уривок із поеми «Княжа Україна»)

Заспіваю вам не пісню
Про стару старовину,
Розкажу я вам не казку,
А бувальщину одну.

Ах, тоді була живою
Вся природа навкруги
І людину оточали
Духи — друзі й вороги.

Рано вдосвіта на сході
Прокидавсь ясний Дажбог
І ходив-блукав до ночі
Синім степом без дорог.

По зелених пишних луках
Волос пас овець гладких,
Грів їх вовною м'якою,
Одганяв вовків від них.

Над дрімучими лісами,
По пустелі степовій
Бог Стрибог літав на крилах,
Грав на кобзі золотій.

Бог Перун на чорних хмарах
Вічно землю об'їздив,
Часом плакав, як дитина,
Часом сурмами будив...

А в річках жили русалки,
Хапуни-водяники,
Лісовик свистів у лісі,
І сміялися мавки.

Треба добре було знати
Душі всіх богів земних,
То коритись, то змагатись,
То просити ласки в них.

Олександр Олесь

i

Навіщо пращурам сучасних українців треба було знати всіх богів?

Випиши в зошит імена богів, у яких вірили слов'яни.

Допоможемо Лесику скласти невеличку доповідь про стародавніх слов'янських богів. Ми починаємо, а ти продовжуй:

Предки сучасних українців вірили у багатьох богів. Особливо шанували Дажбога, бога Сонця...

Читай наступний текст і думай, яка інформація є для тебе новою, а яка вже відома.

Великий літописець (Уривок)

— Так ось ти який, монастир Печерський,— промовив тихо юнак. Поправив торбу за плечима. Огледівся. З великого одноповерхового будинку вийшли люди в чорному довгому одязі. А далі, у великому саду, працювали у такій же одежі інші люди. Стримані і зосереджені, вони були зайняті кожен своєю справою.

Тихо біла в берег вода дніпрова. Таке ж тихе і спокійне життя монастирське.

Так почалось життя в Києво-Печерському монастирі великого літописця землі нашої — преподобного Нестора.

Розумний і грамотний молодий чернець, який знав грецьку мову, не розставався з книжкою. Він зрозумів, що це — його покликання. Книга стала справою життя. Швидко засвоїв багато премудрощів творення книги рукописної.

А ще пізніше до нього самого стали за порадою звертатись.

— Поясни, отче, як палітурку зшити? — питають його.

— Один аркуш пергаменту до другого укладаємо, — виходить зошит. Зрозуміло?

— Зрозуміло, — відповідають.

— Скріплюємо разом аркуші зошита. Беремо ремінь сиром'ятний і до нього пришиваємо зошит. Зрозуміло?

— Зрозуміло, — відповідають.

— Потім беремо дві дощечки однакові. Одну на початок. Другу — в кінець. Начебто покришки вийшли, і кріпимо ремнем з дошками.

— Так ось відкіля прислів'я «Прочитати книжку від дошки до дошки» пішло, — тихо сказав один чернець.

— Про мудрість книжкову багато у народі слів добрих сказано. Щоб книга очі тішила, дошку зовні обтягти можна тканиною або шкірою.

Доповнили ввічливо учні:

— А можна і в оклад убрати.

— Можна камінням коштовним прикрасити.

— Спинку палітурки можна пласкою чи круглуватою виконати.

— Та не забути зав'язки і застібки зі шкіри.

Ділився щиро Нестор своїми знаннями. Тому любив його однолітки і старці. До всього мав діло переписувач Нестор. Дивився, як пергамент виготовляли. Ченці прозивали його «телятина», або «харотья».

Замочують в розсолі у діжках дубових шкіри телят або ягнят. Як полежать трохи — ну їх руками м'яти.

Дивиться Нестор, як писці розліновують під лінійку пахучі свіжі аркуші. Вчився сам і інших учив писати, рівно і правильно. Щоб літери виходили чіткі, майже квадратні.

Карав недбайливих, коли чорнило псували:

— Нащо чорнило зіпсував? Я тебе скільки вчив сажі класти?

Червонів інок, відповідав затиноючись:

— Дві жмені, отче.

— А ти скільки поклав?

— Одну.

— Ось і вийшло воно рідким, що на сторінці і письма не видно.

— А ти,— говорив він другому писцю,— відвар чорнийний не догледів. Кору дубову і вільхову справно зібрав, висушив її чудово. А вода в горщику геть википіла. Дров у вогонь поменше накладай. Надалі не помиляйся.

— Молодець,— хвалив третього,— рівний рядок, що твоя стріла. Не забувай чорнило просушувати. Не шкодуй піску дніпрового.

Молодий послушник, почувши похвалу, обережно поставив на край стола пісочницю. Перевірів для певності, чи надійно тримається покривка з дірочками.

— Пісок зайвий струси,— повчає Нестор.

Взяв у руки аркуш пергаменту. Прочитав не кваплячись. Слова, як тоді було заведено, у кожному рядку не розділялись. Тільки абзаци виділялись. Привернув увагу:

— Вправно виділяєш буквицею рядок новий. Не любити книжкову справу неможливо.

Цінували в Києві людей освічених. Але письменник Нестор не загордився.

Зранку до ночі просиджував він у келії монастирській. Що сам знав — передавав молодшим...

Євген Білоусов

Звідки пішло прислів'я «Прочитати книжку від дошки до дошки»?

Написані на пергаменті чорнилами букви просушували на сонці. Так чи ні?

Випиши слова, які використовував автор, щоб схарактеризувати літописця Нестора.

Повторюю, пригадую, творю

1. Який твір цього розділу тобі найбільш запам'ятався? Чому?

2. Сформулюй своїми словами, що таке літопис.

3. Уяви: ти працюєш екскурсоводом у музеї, у якому зберігаються стародавні літописи. Що ти розкажеш екскурсантам-першокласникам про те, як створювали літописи? Щоб підготувати розповідь, разом із сусідою по парті спочатку складіть план, який допоможе виконати завдання.

Намагайся дізнатися більше! Спробуй знайти інформацію про те, у яких музеях України зберігаються стародавні літописи. Дізнайся, як називаються ці літописи, про що в них ідеться. Підготуй повідомлення, з яким ти виступиш на уроці.

Розділ 2

«СЛОВО — НАЧЕ ПТАХ, НАРОДЖУЄТЬСЯ З КРИЛАМИ»: УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ

Коли я прочитаю всі твори з цього розділу, то вивчу нову лічилку, мирилку і пісню. А ще із задоволенням прочитаю легенду і міфи.

А чи знаєш ти якісь легенди та міфи?

Із народного: лічилки, мирилки, пісні, усмішки

Йшла Маринка на стежинку (Лічилка)

Йшла Маринка на стежинку,
Загубила там корзинку.
А в корзинці паляниця,
Хто знайшов, тому журиться.

Іди, іди, дощику (Українська народна пісня)

Іди, іди, дощику!
Зварю тобі борщику
В зеленому горщику,
Поставлю на дубочку:
Дубочок схитнувся,
А дощик линувся —
Цебром, відром, дійничкою*,
Холодною водичкою
Над нашою пашничкою!
Іди, іди, дощику,
Зварю тобі борщику
В полив'янім* горщику;
А собі-то кашки,
Стрибати* гопашки.
Гопа-гопа-гопашечки,
Наївшися вже кашечки!

Зайчику, зайчику (Народна усмішка)

— Зайчику, зайчику, де ти був?
— В темному гаю.
— Розкажи, розкажи пригоду свою.
— Вовчика сірого я в гайок загнав, лисоньку рудую
у мішок сховав.
— Де сховав? Де сховав?

* Дивись значення слів у Тлумачному словничку на с. 203–204 підручника.

- У драному мішку.
- Покажи, покажи спійманку таку.
- Лисонька рудая, хитра та прудка, дірочку вигризла, вилізла з мішка. А коли тікала, то мене перелякала. Он як!

Кому зайчик розповідав свою історію?

Навіщо він її розповідав? Обери відповідь.

- а) Бо був хвальком.
 - б) Він — фантазер, і вигадує історії завжди, просто так, тому що йому подобається вигадувати.
 - в) Усі вважали його боягузом. Йому це набридло. І зайчик вирішив усім довести, що він сміливий. І тому вигадав таку історію.
 - г) Його співрозмовник (або співрозмовники) був боягузом, усього боявся. І щоб допомогти йому стати сміливішим, зайчик і вигадав цю історію.
- Який зайчик за характером?

Вигадай невеличку історію про зайчика, героя цієї народної усмішки. Якими словами ти почнеш свою історію або казочку, а якими — закінчиш?

Через тин вишня похилилася (*Мирилка*)

Через тин вишня похилилася,
А дружка з дружкою посварилися.
Тобі яблучко, мені грушечка,
Не сварімося, помирімося, дружечко.

Легенди нашої землі

Легенда — це переказ про події давно минулих часів та про героїв цих подій. В легендах чимало перебільшень, фантастичних перетворень і вигадок, але здебільшого легенди спираються на реальні історичні факти.

Брат і сестра

На нашу рідну землю було нашествя турків та яничар*. Знущались вони з беззахисного люду. Забирали вони молодих гарних дівчат та й гнали в неволю. Дівчата поливали слізьми свої сліди. Молодий яничар, їдучи на коні, не спускав очей з чорнобрової поло-
нянки.

А коли орда зупинилася в степу на ночівлю, заговорив яничар до дівчини її мовою. Він намовляв її на нічну втечу, обіцяв оженитися на ній, коли зуміють повернутися в Україну. Дівчина погодилась.

Коли бусурмани* поснули, то яничар з дівчиною втекли з табору. Щосили бігли вони, збиваючи ноги.

Заховалися в густих заростях. Почали говорити. Яничар розповів, як малим його схопили турки. Згадував, як виглядає їхня хата над ставком, розлога яблуня за хатою, рідне село. Слухала, слухала дівчина, та як заригає:

— Ти ж мій брат... Я проклинаю жорстоких бусурманів!

Ой, мій брате, синій цвіт!
А я буду жовтий цвіт, гей!
Звеселимо білий світ, гей!
Будуть люди квіти рвати
Будуть про нас споминати, гей!

І вирости з них незнані ще у наших краях квіти брат-і-сестра. У нашім селі Веприк їх називають братчики. Ростуть вони і в лісі, і край дороги. Кожна квіточка цвіте подвійними кольорами: синім і жовтим.

*Записав, упорядкував і літературно
опрацював Микола Зінчук*

Молодий яничар заговорив із дівчиною українською мовою. Що це означає?

Чому молодий яничар хотів повернутися в Україну?

Знайди відповідь у тексті. Доведи словами з тексту, що полоненим українцям у неволі було важко.

Як люди, що склали цю легенду, ставилися до яничар? Доведіть.

На рослині брат-і-сестра верхні пелюстки синього кольору, а нижні — жовтого. Так чи ні?

Як вийшли на небі зорі

Колись, дуже давно, а де саме — невідомо, та трапилась велика посуха; така посуха, що не тільки в річках та озерах, а навіть і в колодязях повисихала геть-чисто вся вода, і люди без води почали хорувати та мерти. В тім краю, де ото трапилась така посуха, та жила одна вдова, а в тієї вдови була всього-на-всього одна дочка. Захорувала вдова без води, і дочка, щоб не вмерла її мати, взяла глечик та й пішла шукати води. Де вона її шукала, хто її знає, а тільки десь-то найшла. Набрала в глечик і понесла додому. По дорозі натрапила на одного чоловіка, що вмирав без води; дала йому напитись і тим одволала його од смерті. Далі натрапила вона на другого, такого ж саме; потім на третього, четвертого і вкінєць на сьомого. Всім давала пити і всіх одволала од смерті. Води зосталось у неї тільки на самому денці.

Йшла вона, йшла та по дорозі сіла відпочивать, а глечик поставила коло себе на землю. Коли в той час де не взявся собака. Хотів, мабуть, теж напитись та й перекинув глечик. Коли перекинувсь той глечик,

то з нього вилетіло сім зірок великих і восьми маленька та й поставали вони на небі.

Ото ті зірки і єсть «Віз», або душі тих людей, що дівчина їм давала пити, а восьми маленька, так то душа собаки, що перекинула глечик. Так ото Бог на те їх поставив на небі, щоб усі люди бачили, яка щира була тая дівчина, а за її щирість Бог послав дощ на ту країну.

Яке лихо трапилось на українській землі дуже давно?

Дівчинка напоїла сімох чоловіків. Так чи ні?

Що означають зірки в сузір'ї Віз?

Знайди відповідь у тексті. Чому саме восьми зірка була маленька?

Схарактеризуйте дівчинку. Завдяки чому всі люди бачили, що дівчинка щира?

Знайди сузір'я Віз у зоряному небі.

Міфи давніх слов'ян

Міф — це вигадана оповідь про створення світу, про богів і могутніх героїв. У міфи вірили цілі покоління людей, які жили колись у певній місцевості або країні. Так, відомі давньогрецькі, давньоєгипетські та чимало інших міфів. Наші предки вірили в те, що природа жива і сповнена чудес. Давні слов'яни були впевнені в тому, що всім на світі керують боги. Найстаршим богам підкорялися інші боги. Ще в міфах давніх слов'ян розповідалося про домовиків і відьом, мавок, лісовиків і водяників.

Ці міфи — безцінне свідоцтво про вірування наших далеких предків, їхнє уявлення про навколишній світ і місце людини в ньому.

Прочитай мовчки. Знайди нову для себе інформацію.

Сокіл-Род

На початку була Пітьма — вічна й безмежна. Ні Землі, ні Неба, ні Сонця. Тільки — Морок. Густа, холодна і безконечна Ніч. А її пронизувало Око.

Звідки летіло воно? І — куди? Нізвідки і в нікуди? І де взялося воно?

Око було завжди, воно було вічно. І з Вічності воно летіло у Вічність.

Око, пролетівши чорне безмежжя упродовж безконечної кількості часу і не знайшовши краю Пітьми, одного разу спинилося. І пустило Сльозу. Чисту-пречисту Росинку. З неї вродилося диво: Першоптах і Першобог — птиця Сокіл.

Його золотаве пір'я осяяло непроникну Ніч.

Сокіл розправив крила і кружляв над Оком.

І пустив Сокіл золоту Сльозу-Росинку, що впала на Око. І вмить розрослося воно у великий острів серед Мороку.

І пустив Сокіл срібну Сльозинку, і впала вона посередині острова, де утворилося озеро Живої Води.

І пустив Сокіл зелену Сльозу-Росинку, і від неї проросли дивовижні квіти й густі високі трави на острові й берегах озера.

Тоді Сокіл сів між квітами і став глибоку думу думати.

Красивий міф! У ньому багато яскравих і влучних слів, які допомагають уявити те, про що йдеться: вічну та безмежну Пітьму, холодну та безконечну ніч, чисту-пречисту Росинку. Чимось нагадує спокійну пісню.

Знайди відповідь у тексті. Чому одного разу Око спинилося? Звідки виникли квіти, трави?

Прадуб

Довго думу свою думав Сокіл. Тьма часу минула.

І зніс Сокіл золотий жолудь. І сталося диво: виросло з того жолудя розкішне й могутнє Першодерево. Дуб-Стародуб.

І наче зорі розцвіли на його крислатому гіллі: то вродили молодильні яблука — плоди невмирущості. Стало довкола світло й весело.

Тоді злетів Сокіл на вершину Першодерева й сказав: «Я створив Ирій. Тут моє місце на віки вічні. Звідси я творитиму Світ».

Про які чудеса розповідається в міфі «Прадуб»?

Білобог і Чорнобог

І поринув у свою глибоку думу Сокіл-Род.

І довго-довго думу думав. І зніс він два яйця: Біле і Чорне. Впали вони в озеро Живої Води, і вродилися з них Білий Лебідь і Чорний Лебідь. Попливли вони назустріч один одному і стали люто битися.

Тоді з вершини Дуба-Стародуба сказав їм Сокіл: «Зупиніться!».

І лебеді перестали битися.

І сказав Сокіл: «Я даю вам Слово і Розум. Вийдіть з води і станьте обабіч мого Дуба».

Вийшли лебеді з води й одразу перетворилися на людиноподібних велетнів. Тільки в одного шкіра була біла, волосся — русяве, очі — блакитні, а в другого все було чорне — і шкіра, і волосся, і очі.

І сказав Сокіл їм: «Зірвіть з дерева по яблуку і з'їжте їх».

З'їли велетні по молодильному яблуку і відчули в собі силу неймовірну.

І сказав їм Сокіл: «Тепер ви невмирущі боги».

І вклонилися йому велетні.

І сказав Сокіл білошкірому: «Ти є Білобог. Володар Світла й білого Світу та всього, що створиш у ньому».

І сказав Сокіл чорношкірому: «Ти є Чорнобог. Володар ночі і пільми та всього, що створиш у ній».

І сказав він обом: «Ви є Добро і Зло. Краса і Погань. І ви будете вічно. Бо ви є Життя. І ті, що прийдуть, не зазнають Добра без Зла і Краси — без Погані, тож не знатимуть, що таке життя і навіщо жити в ньому».

Як Сокіл створив Білобога та Чорнобога? Що він сказав кожному з них? Що Сокіл сказав обом богам?

Соціально-побутові казки

Соціально-побутові казки — це казки, у яких зображено події, наближені до реального життя людей.

Мудра дівчина

(Українська народна казка)

Було собі два брати — один убогий, а другий багатий. От багатий колись ізласкавився над бідним, що не має той ні ложки молока дітям, та й дав йому дійну корову, каже:

— Потроху відробиш мені за неї.

Ну, бідний брат відробляв потроху, а далі тому багачеві шкода стало корови, він і каже вбогому братові:

— Віддай мені корову назад!

Той каже:

— Брате! Я ж тобі за неї відробив!

— Що ти там відробив,— як кіт наплакав тієї роботи було, а то таки корова! Віддай!

Бідному жалко стало своєї праці, не схотів віддати. Пішли вони позиватися до пана. Прийшли до пана. А панові, мабуть, не схотілося роздумувати, хто з них правий, а хто ні,— то він і каже їм:

— Хто відгадає мою загадку, того й корова буде.

— Кажіть, пане!

— Слухайте: що є в світі ситніш, прудкіш, миліш над усе? Завтра прийдете, скажете.

Пішли брати. Багач іде додому та й думає собі:

— От дурниця, а не загадка! Що ж є ситніш над панські кабани, прудкіш над панські хорти, а миліш над усе гроші? Ге, моя корова буде!

Бідний прийшов додому, думав, думав та й зажурився. А в нього була дочка Маруся. Вона й питається:

— Чого ви, тату, зажурилися? Що пан казав?

— Та тут, дочко, таку пан загадку загадав, що я й не надумаю, що воно й є.

— А яка ж загадка, тату? — Маруся питає.

— Та така: що є в світі ситніш, прудкіш, миліш над усе?

— Е, тату, ситніш над усе — земля-мати, бо вона всіх годує й напуває; прудкіш над усе — думка, бо думкою враз куди хоч перелетиш; а миліш над усе — сон, бо хоч як добре та мило чоловікові, а все покидає, щоб заснути.

— Чи ба? — каже батько. — Адже й справді так! Так же я й панові казатиму.

Другого дня приходять обидва брати до пана. От пан їх і питає:

— Ану, відгадали?

— Відгадали, пане, — кажуть обидва. От багатий зараз виступає, щоб собі попереду поспішить, та й каже:

— Ситніш, пане, над усе — ваші кабани, а прудкіш над усе — ваші хорти, а миліш над усе — гроші!

— Е, брешеш, брешеш! — каже пан. Тоді до вбогого:

— Ану, ти!

— Та що ж, пане, нема ситнішого, як земля-мати: вона всіх годує й напуває.

— Правда, правда! — каже пан. — Ну, а прудкіш що на світі?

— Прудкіш, пане, над усе — думка, бо думкою враз куди хоч перелетиш.

— Так! Ну, а миліш? — питає він.

— А миліш над усе — сон, бо хоч як добре та мило чоловікові, а все покидає, щоб заснути.

— Так, усе! — говорить пан.— Твоя корова. Тільки скажи мені, чи ти сам це повідгадував, чи тобі хто сказав?

— Та що ж, пане,— каже вбогий,— є в мене дочка Маруся,— так це вона мене так навчила. Пан аж розсердився:

— Як це? Я такий розумний, а вона проста собі дівка та мої загадки повідгадувала! Стривай же! На тобі оцей десяток варених яєць та понеси їх своїй дочці: нехай вона посадить на них квочку, та щоб та квочка за одну ніч вилупила курчата, вигодувала, і щоб твоя дочка зарізала трьох, спекла на снідання, а ти, поки я встану, щоб приніс, бо я дождатиму. А не зробить, то буде лихо.

Іде сердешний батько додому та й плаче. Приходить, а дочка й питає його:

— Чого ви, тату, плачете?

— Та як же мені, дочко, не плакати: ось пан дав тобі десяток варених яєць та казав, щоб ти посадила на них квочку, та щоб вона за одну ніч вилупила й вигодувала курчата, а ти щоб спекла їх йому на снідання.

А дочка взяла горщечок каші та й каже:

— Понесіть, тату, оце панові та скажіть йому,— нехай він виоре, посіє цю кашу, і щоб вона виросла просом, поспіла на ниві, і щоб він просо скосив, змолотив і натовк пшона годувати ті курчата, що їм треба вилупитись з цих яєць.

Приносить чоловік до пана ту кашу, віддає та й каже:
— Так і так дочка казала.

Пан дивився, дивився на ту кашу та взяв і віддав її собакам. Потім десь знайшов стеблинку льону, дає чоловікові й каже:

— Неси твоїй дочці цей льон, та нехай вона його вимочить, висушить, поб'є, попряде й витче сто локіт полотна. А не зробить, то буде лихо.

Іде додому той чоловік і знов плаче. Зустрічає його дочка й каже:

— Чого ви, тату, плачете?

— Та бач же чого! Ось пан дав тобі стеблинку льону, та щоб ти його вимочила, висушила, пом'яла, спряла і виткала сто локіт полотна.

Маруся взяла ніж, пішла й вирізала найтоншу гілочку з дерева, дала батькові та й каже:

— Несіть до пана, нехай пан із цього дерева зробить мені гребінь, гребінку й днище, щоб було на чому прясти цей льон.

Приносить чоловік панові ту гілочку й каже, що дочка загадала з неї зробити. Пан дививсь, дививсь, узяв та й покинув ту гілочку, а на думці собі: «Цю одуриш! Мабуть, вона не з таких, щоб одурити»... Потім думав, думав та й каже чоловікові:

— Піди та скажи своїй дочці: нехай вона прийде до мене в гості, та так, щоб ні йшла, ні їхала; ні боса, ні вбута; ні з гостинцем, ні без гостинця. А як вона цього не зробить, то буде лихо!

Іде знов батько, плачучи, додому. Прийшов та й каже дочці:

— Ну що, дочко, будемо робити? Пан загадав так і так.

І розказав їй усе. Маруся каже:

— Не журіться, тату,— все буде гаразд. Підіть купіть мені живого зайця.

Пішов батько, купив живого зайця. А Маруся одну ногу вбула в драний черевик, а друга боса. Тоді піймала горобця, взяла ґринджоли, запрягла в них цапа. От узяла зайця під руку, горобця в руку, одну ногу поставила в санчата, а другою по шляху ступає — одну ногу цап везе, а другою йде. Приходить отак до пана в двір, а пан як побачив, що вона так іде, та й каже своїм слугам:

— Прицькуйте її собаками!

Ті як прицькували її собаками, а вона й випустила їм зайця. Собаки погнались за зайцем, а її покинули. Вона тоді прийшла до пана в світлицю, поздоровкалась та й каже:

— Ось вам, пане, гостинець.— Та й дає йому горобця. Пан тільки хотів його взяти, а він — пурх та й вилетів у відчинене вікно!

А на той час приходять двоє до пана судитися. От пан вийшов на рундук та й питає:

— Чого вам, люди добрі?

— Та от чого, пане: ночували ми обидва на полі, а як уранці повставали, то побачили, що моя кобила привела лоша,— один каже.

А другий чоловік каже:

— Ні, брехня,— моя! Розсудіть нас, пане!

От пан думав, думав та й каже:

— Приведіть сюди лоша й коней: до якої лоша побіжить,— та й привела.

От привели, поставили запряжені коні, а лоша пустили. А вони, ті два хазяїни, так засмикали те лоша, кожен до себе тягаючи, що воно вже не знає, куди

йому бігти,— взяло та й побігло геть. Ну, ніхто не знає, що тут робити, як розсудити. А Маруся каже: — Ви лоша прив'яжіть, а матерів повипрягайте та й пустіть — котра побіжить до лошати, то та й привела.

Зараз так і зробили. Пустили їх — так одна й побігла до лошати, а друга стоїть.

Тоді пан побачив, що нічого з дівчиною не поробить, і відпустив її.

Чому брати пішли до пана? Порівняй відгадки, що дали багатий брат та донька бідного брата, на першу загадку пана. Чому вони були різні? Чому пан розсердився, коли убогий брат розповів йому про допомогу своєї доньки?

Ти вже знаєш, що в кожному літературному творі є **головний герой і другорядні персонажі**.

Головний герой постійно перебуває в центрі подій твору. Автор детально змальовує його зовнішність, характер, звички тощо. Головний герой активний, він постійно діє — змінюється сам, перетворює світ навколо себе, допомагає іншим.

Другорядні персонажі завжди поряд із головним героєм. Вони також можуть бути яскравими. Але їхня роль у творі — допомогти головному героєві виявити себе.

У цій казці головний літературний герой — мудра дівчинка Маруся, а другорядні персонажі — батько Марусі, бідний селянин, його брат-багатій та пан. Для чого в казці батько Марусі та пан, мені зрозуміло: пан загадує загадки та дає завдання батькові Марусі, батько сумує та плаче, розповідає все своїй доньці, і та виконує всі завдання замість нього. А навіщо в казці брат батька Марусі?

Крім того, розрізняють **позитивних** і **негативних героїв**.

Позитивний літературний герой (персонаж) — це дійова особа твору, подана як зразок для наслідування, взірець поведінки. Автор завжди перебуває на боці позитивного героя.

Негативний персонаж утілює в собі негативні риси характеру, здійснює негативні вчинки.

Маруся — це позитивний персонаж, так само, як і її батько.

Брат батька та пан — негативні персонажі. Так чи ні?

Доведіть, що пан із казки «Мудра дівчина» — негативний персонаж.

Повторюю, пригадую, творю

1. Про кого та про що були складені легенди?
2. Про кого та про що розповідається в міфах?
3. Героям міфів притаманні надприродні можливості та сила. Так чи ні?
4. Легенда і міф — це жанри усної народної творчості. Так чи ні?
5. Чим схожі між собою всі соціально-побутові казки?
6. Які риси характеру притаманні головним героям соціально-побутових казок?
7. Чим соціально-побутова казка відрізняється від чарівної казки, від казки про тварин?

Світ молодіє від краси під небом України

Читаю, слухаю, уявляю, милуюся

Хто бував на Україні? Хто зна Україну?

Хто бував і знає, той нехай згадає, а хто не бував і не знає, той нехай собі уявить, що там скрізь білі хати у вишневих садках, і весною... весною там дуже гарно, як усі садочки зацвітуть і усі соловейки защебечуть. Скільки соловейків тоді щебече — і злічити, здається, не можна!..

За твором Марко Вовчок

Ось після холодних днів стало сонячно, тепло, немов улітку. Засновигали метелики, зашперхотіли прозорими крильцями бабки, а павучки — у повітрі літають, верхи на павутинні. Простяглися срібні ниті у повітрі, поснувалися між деревами, кущами... А небо синє-синє, повітря чисте, а вода в озерах — мов дзеркало. Така тиша, і спокій, і радість, і смуток, радість, що літо. Смуток, що літо бабине... Це останнє тепло...

Дмитро Чередниченко

Осіння ніч

Надворі осіння вітряна ніч.
Низько в небі стримить, як
золотий серп, пізній місяць.
Блискучий-блискучий, мов не-
давно викуваний.

Через нього спотикаються
хмаринки, прудкі й ворухливі,
як рибки. Біжать вони кудись
отарами й табунами, розгойду-
ючи по землі хвостатими тінями.
А внизу видно заплакане дере-
во. Загуде десь вітер — воно
тремтить уже й плаче, як живе. А вітер ганяє, а вітер
гасає. Шматує, ламає те бідне, обшарпане дерево.

Утомиться, притихне на часинку, далі зашумить,
загуде люто-люто. Ущухне вітер — і воно примовкне,
дрімає. А поміж ним ходить тоді щось невидимкою
й немов руками обриває сухий лист.

Хмарки в небі як хвилі — вирують, вергають вала-
ми. Горить між ними місяць, як вершок золотої скелі
серед моря, горить, бризками сипле.

Степан Васильченко

Які яскраві, влучні слова і словосполучення використано
в тексті?

Чому в тексті так багато дієслів?

Йде панна Осінь золотава з маленьким келихом вогню

Читаю, уявляю, милуюся, розумію автора

Мачинка

Мороз вже сивий доцвітає,
Вже день од холоду заляк,
А тут, де падолист витає,
Між листом жовтий сяє мак.
Мала мачинка і кульгава,
На ній я душу зупиню:
Йде панна Осінь золотава
З маленьким келихом вогню.

Іван Драч

Який гарний вірш! Доведи, що автор цього вірша — великий майстер художнього слова.

i

Підготуйся до виразного читання вірша Івана Драча.

Жовтень

Подивись: на видноколі
Мов змінилися ліси.
Хто це їх у жовтий колір
Так барвисто покрасив?

Ось край річки жовті клени
І берези золоті.
Ялинки лише зелені
Залишились в самоті.

І пишаються дерева
Золотим своїм вбранням:
— Це якийсь маляр, напевно,
Догодити хоче нам.

А маляр цей — місяць жовтень —
У відерцях чарівних
Жовту фарбу розмішає
І розбризкає по них.

*Наталя Забіла**

Коли читаєш цей вірш, перед очима з'являються ліси, жовті клени край ріки, золоті берези, зелені ялинки. Наче й насправді чарівний маляр розмішав жовту фарбу у відерцях і бризкає нею по деревах. Мені навіть захотілося взяти фарби й намалювати все це.

А що уявляєш ти під час читання цього вірша?

Підготуйся до виразного читання вірша Наталі Забіли.

- * Познайомся з цікавими фактами біографії Наталі Забіли в Біографічному довідничку на форзаці.

Жовтень

Стоять осики на узліссі,
тремтливі, голі та сумні,
бо на зволоженій землі
поволі тліє їхнє листя.

З туману скирта жовтобока
у небо тишком погляда,
і на чоло її сіда
сонлива хмара сіроока.

А в лісі в їжаків на спинах
під цокіт білочок рудих
останні запашні гриби
пливуть у шелесті осіннім.

Анатолій Костецький

Мені здається, що у цього вірша зовсім інший настрій, ніж у віршів, що були раніше. Не розумію, як це: вірш також називається «Жовтень», але він зовсім інший, ніж у Наталі Забіли. Чому так?

У якому темпі треба читати такий вірш? Чому?

Підготуйся до виразного читання вірша Анатолія Костецького.

Готуємось до конкурсу читців

Увага! Увага!
Оголошується Конкурс читців!

Під час підготовки:

1. Визначте тему конкурсу. Наприклад, усі вірші можуть бути присвячені осені або дружбі. Обговоріть це у класі!
2. Назву конкурсу красиво напишіть на аркуші ватману, а ще прикрасьте кабінет. Хто це буде робити? Потрібна команда (3–4 учні).
3. Кожний із вас має обрати вірш і вивчити його напам'ять. Відповідально поставтеся до цього!
4. Обговоріть, як будете визначати найкращих читців. Можливо, треба обрати журі. А, може, ви будете читати вірші «для душі» й не будете визначати переможців?
5. Складіть програму конкурсу, надрукуйте її. Хто це зробить?
6. Оберіть ведучих конкурсу.
7. Не забудьте запросити гостей!

Розділ 3

«МУДРА КНИЖКА — БЕЗЦІННИЙ СКАРБ»: ПИСЬМЕННИКИ ХІХ СТОЛІТТЯ — ДІТЯМ

Завдяки цьому розділу я дізнаюся більше про творчість українських письменників — Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки. Я буду милуватися красою мови їхніх творів. А ще прочитаю байку Леоніда Глібова.

А що очікуєш ти від зустрічі з творами розділу?

Тарас Шевченко — наш великий поет

Ти нам залишив прагнення високі,
Шляхи священні, по яких іти.
Твого сумління й мужності уроки
Ми бережем і будем берегти.

Микола Палієнко

Дід і малий Тарас

— Діду, дідусю, розкажіть про козаків, про невольників, про гайдамаків*, — просив хлопчина.

Дідусь усміхнувся. Руку поклав на ясну голівку внука й став розказувати. А Тарас слухав, слухав. Очей із діда не зводив, кожне слово пильно ловив. Дарма, що чув це вже в десятий раз. Запалювалися вогником його очі й сяяло radoщами личко, як дідусь розказував про славні походи козаків, про їхні бої з бусурманами. Серце жаль стискав, як дід оповідав про невольників, що каралися в турецьких кайданах. Гордощі розпирали груди, як слухав про великі перемоги козаків над ворогами... Легше ставало на серці, як із уст діда пливло оповідання про страшну, але справедливую помсту гайдамаків, про Гонту* й Залізняка*.

Дідусь скінчив, сусіди давно розійшлися додому, в саду розгулялося тьохкання соловейка, а Тарас сидів, мов заворожений. Тихо схлипував... Кістлява дідусева рука гладила його волосся.

— Дідусю,— спитав Тарас,— звідкіля про те все знаєте? Були ви там і бачили все?

Дідусь усміхнувся:

— У гайдамаках був і ходив із Гонтою й Залізняком гуляти. А про козаків чув від старих людей, від кобзарів сліпих. Усе збереглося в голові столітній. А що бачив і чув, те й другим розкажую.

І дідусь пошкандибав у хату, бо вже вечеряти кликали.

Володимир Барагура

Маленький Тарас дуже уважно слухав розповіді діда. Випиши сполучення слів, які показують, які почуття виникали в малого хлопця під час оповідей дідуся.

Автор тексту не говорить про дідуся Тараса, що він був добрий, любив свого внука, його любили й шанували всі люди в селі... А ми чомусь думаємо саме так. Чому?

Допоможемо Лесику! Що ще можна розповісти про дідуся Тараса?

І досі сниться: під горою,
Між вербами та над водою
Біленька хаточка. Сидить,
Неначе й досі сивий дід
Коло хатиночки і бавить
Хорошее та кучеряве
Своє маленькеє внуча.

І досі сниться: вийшла з хати
Веселая, сміючись, мати,
Цілує діда і дитя,
Аж тричі весело цілує,
Прийма на руки і годує,
І спать несе; старий читає,
Перехрестившись, «Отче наш».
Крізь верби сонечко сіяє
І тихо гасне. День погас,
І все почило. Сивий в хату
Й собі пішов опочивати.

Тарас Шевченко

Читаєш цей вірш — і на душі тепло, спокійно.

А що відчуваєш ти?

Діти

На Великдень, на соломі
Против сонця, діти
Гralись собі крашанками
Та й стали хвалитись
Обновами. Тому к святкам
З лиштвою* пошили
Сорочечку. А тій стьожку,
Тій стрічку купили.
Кому шапочку смушеву*,
Чобітки шкапові*,
Кому свитку. Одна тільки

Сидить без обнови
Сиріточка, рученята
Сховавши в рукава.
— Мені мати купувала.
— Мені батько справив.
— А мені хрещена мати
Лиштву вишивала.
— А я в попа обідала,—
Сирітка сказала.

Тарас Шевченко

Я майже нічого не знав про те, як жили діти заможних селян та діти-сиріти. Але прочитав цей вірш і ніби побачив цих дітей, які вели розмову. Я нібито почув, як вони вихвалялися обновами, що їм подарували їхні рідні. Якою ж нещасною є дівчинка-сирітка, що може похвалитися лише тим, що пообідала в попа! Я розумію, що вона постійно недоїдала й часто була голодною. Цей вірш викликав у мене сум. Я жалію дівчинку-сирітку.

А які почуття викликав цей вірш у тебе?

Окрім народних казок існують казки літературні. **Літературна казка**, на відміну від народної, має автора. Письменники-казкарі часто створюють свої твори на основі народних казок. На весь світ відомі імена славетних казкарів — Ханса Крістіана Андерсена, Шарля Перро, братів Грімм. Згадай назви їхніх казок.

Світ казок Івана Франка

Війна між Псом і Вовком

Був собі у господаря Пес, що жив у великій дружбі з Вовком. Зійдуться, бувало, на краю лісу під старим дубом та й балакають собі то про се, то про те. Пес розповідає Вовкові, що чувати в селі, а Вовк Псові розповідає лісові новини.

Раз якось говорить Вовк до Пса:

— Слухай, Бровко! Я чув, що у твого господаря Свиня має поросяток.

— Це правда. Дванадцятєро поросят привела. Такі гарні, кругленькі, рожевенькі, аж любо дивитися.

— Ай-ай-ай! — зацмокав Вовк. — У мене аж слина котиться. Дванадцятєро, кажеш? Ах, повинен я цієї ночі навідатися до них.

— Ні, Вовчику, — мовив Пес. — Не роби цього. Пам'ятаєш, яка була умова між нами? Будемо собі приятелювати, я тобі буду розповідати все, що є нового в селі, але ти зате ніколи не повинен ходити до мого господаря. Раз ти йому шкоду зробиш, то й нашій дружбі кінець.

— Е, — каже Вовк, — через таку дурницю не хочеться сваритися. Адже дванадцятєро поросят! Навіть не буде помітно, як я одне або двоє з'їм.

— Ні, Вовчику, — каже Пес. — Не ходи до нас, бо буде біда.

— Яка біда? Не бійся. Я так легесенько залізу до хліва, так обережно там справлюся, що ніхто й не почує.

— Але я почую.

— Ти? Але ж надіюсь, що ти не схочеш видати свого приятеля?

— Добре тобі говорити,— сумно мовив Пес.— Не видавати приятеля. Але ж господар ще більший мій приятель, він дає мені їсти, то як же мені байдуже дивитися на його шкоду? І що він скаже мені потім?

— Роби, як знаєш,— мовив Вовк,— я мушу до твоїх свиней навідатися й раджу тобі сидіти тихо.

Надійшла ніч. Вовк додержав слова, приплівся з лісу та й суне просто до хліва. Побачив це Пес та й міркує собі: «Що мені робити? Підожду трохи. Коли Вовк справді справиться тихо, то нехай собі робить, що хоче. А як зачую крик у хліві — не буду мовчати».

І справді, тільки Вовк крізь щілину проліз до хліва, почула його Свиня та як закричить! Поросята собі як завищать, а Пес, почувши це, як загавкає, як завіє! Посхоплювалися господарі та до хліва, аж там Вовк. Кинулися на нього, й поки неборак успів назад шмигнути крізь щілину, всипали йому такого бобу, що декілька день нікуди не ходив, тільки лежав у лісі та вилизувався.

Пес деякий час не зустрічався з Вовком. Але якось знову навідався до хліва. Пес устиг попередити Свиню, і та вчинила галас, побачивши Вовка. Вовк оголосив Бровку війну, зібрав своє військо, запросивши до нього Ведмедя, Кабана і Лиса Микиту. Бровко спочатку зажурився, а потім зібрав і своє військо у складі Кота Мурка, Гусака й Качура.

Настав умовлений день. Ще не світ ні зоря вирушив Бровко зі своїм товариством на війну. Спереду йде Гусак, гегекає раз у раз, точнісінько мов у барабан б'є: тра-та-та, тра-та-та! За ним рядом марширують Бровко і Мурко, піднявши вгору хвости, мов рушниці, а ззаду йде Качур та все головою до землі никає і розсудливо приговорює: так-так-так, так-так-так.

Вовк тим часом, дожидаючи ворогів, звелів Ведмедеві вилізти на дерево спостерігати прихід ворожого війська. Лис Микита став спереду й підняв свій хвіст, як прапор. Вовк стоїть під дубом, а Кабанові звелів заритися в купу листя і там сидіти в засідці, щоби в рішучу хвилину міг наробити страху між ворогами. Ось показалося «вороже» військо.

— Слухайте, братчики! — говорить з дерева Ведмідь. — Ідуть уже, йдуть наші вороги. Та й страшні ж! Попереду барабанщик іде, чуєте, як барабанить?

— Чуємо, — з острахом промовили лицарі.

— А за ним ідуть два люті стрільці з рушницями. — Ой лишенько! — скрикнули в один голос Вовк і Лис. — Буде нам! — А ззаду якийсь чарівник іде, тим стрільцям духу додає, мабуть, кулі за ними збирає та все вниз показує і говорить: так-так-так.

— Ох, це він по мою душу йде, — простогнав Кабан, лежачи під листям.

— Що ж робити, братці? — промовив Вовк. — Негарно ж нам утікати з війни, навіть не спробувавши бою. Ану, сміливо на них.

Але не встиг він скінчити своєї промови, коли Кіт, побачивши здалека, як щось рухається і шелестить серед листя, подумав, що це миша, і що духу кинувся туди. Тим часом це був хвіст Кабана, що сам лежав тихесенько під листям, але зо страху, сам того не знаючи, ворухив хвостом. Своїми гострими пазурами

впився Кіт Кабанові в хвіст і почав гризти його зубами. Ошалілий з переляку та болю Кабан страшенно закувікав і кинувся тікати. Тоді Кіт, ще дужче переляканий, пирснув, згорбився, мов стріла, скочив на дуба і поліз догори.

— Ой лишенько! — скрикнув Ведмідь, що згори слідкував за ходом битви.— Це ж, мабуть, смерть моя лізе.

І він поперся й собі вгору по дереву, тікаючи від лютого ворога, але швидко потрапив на таку тоненьку гілляку, що не видержала його тягаря, і бідний Ведмідь, як колода, гепнув з дерева на землю. Та ба, й тут не було коли довго спочивати. Пес, побачивши Лиса, кинувся на нього і вхопив, щоправда, не за голову, а тільки за хвіст. Лис шарпнувся щосили, лишивши хвіст у Бровкових зубах, чкурнув щодуху. В ту ж хвилину гепнув і Ведмідь з дерева і, хоч був ледве живий з болю і зо страху, схопився на ноги та й подався в ліс. Звичайно, що після такого страшного розгрому всього лицарства не лишалося Вовкові нічого іншого, як дати ногам знати.

Отак-то Пес зі своїми товаришами одержали блискучу перемогу над Вовком і пішли собі радісно додому.

А розгромлені лицарі зійшлися далеко в лісі коло Ведмедової ями й почали пригадувати, які-то страховища перетерпіли вони в тій війні.

— Е, не штука було перемогти нас, маючи дві рушниці,— мовив Вовк.

— А мені, братці, дивіться, який шмат хвоста мечем відсікли,— озвався Кабан.

— А я не інакше міркую, що на мене кинули бомбу, яка так мені весь хвіст відчикрижила,— говорив Лис Микита.

— А я й не тямлю, що зі мною було,— стогнав Ведмідь.— Те тільки тямлю, що я перший і останній раз у житті пробував літати. Хай йому цур! Летіти ще сяк-так, але сідати дуже погано.

Іван Франко

Через що почали сваритися Пес і Вовк? Чому Пес не погодився із пропозицією Вовка — не видавати його, коли він залізе до хліва?

i

Кого запросив до свого війська Вовк?

Чому Бровко ходив зажурений? Як допоміг йому кіт Мурко?

Чи було тобі смішно під час читання епізоду про бій війська Вовка з військом Бровка?

Чого навчає ця казка?

Яку іншу назву можна було б дати цій казці?

Приготуйся до виразного читання казки Івана Франка.

Прочитайте в особах разом із сусідою по парті уривок із казки, який вам найбільше сподобався.

Ніжність і мудрість казок Лесі Українки

Три метелики

Були собі три метелики: один білий, другий червоний, а третій жовтий. Вони весело літали цілий день у великому саду, в соняшному світлі, перелітали з квітки на квітку, куштували медок і летіли далі.

Час їм дуже швидко минав. Вони так загралися, що й не зогляділися, що сонечко сховалося за хмари і пустився дощ.

Змокли метелики. Полетіли вони до своєї хатки, аж там біда: двері замкнені, а ключа ніде не можна знайти.

Що тут робити? За той час, що стояли перед дверима та не знали, що робити, змокли страшенно. Насилу вже крильцями ворушили. Ледве долетіли до туліпана, червоного з жовтими крапочками. Попросили його захисту:

— Любий туліпанчику, просимо тебе, відчини свій келих та сховай нас від дощу!

Туліпан подивився на них і промовив:

— Жовтого й червоного прийму, а білий нехай застається надворі.— Але обидва метелики, жовтий і червоний, промовили:

— Коли ти не хочеш захистити нашого братика, білого метелика, то й ми краще на дощі будемо мокнути.

Метелики смутні полетіли до білої лілеї. Попросили й її, щоб сховала їх від дощу, але вона погоджувалася прийняти тільки білого. Тоді й він промовив:

— Сам-один не хочу ховатися в тебе!

Або вже разом з своїми братами десь знайдемо захист, або вже вкупі бідувати будемо.

Почуло це з-за хмар сонечко, і схотілося йому побачити тих приятелів, що так один за одного обстоювали. Продерлося крізь хмари й кинуло на метеликів своє проміння. Зараз крильця їм висохли, і самі вони зогрілися і знов літали, танцювали й раділи, як давніш, аж до самого вечора. А як сонечко зайшло за гору, то метелики полетіли додому спати.

Леся Українка

Як автор описує настрій метеликів? Що зробили метелики, коли почався дощ? Де вони шукали захисту?

Як зустріли метеликів квіти?

Як сонечко поставилось до вчинку метеликів? Що його здивувало? Поясни.

Яка основна думка твору?

Підготуйте переказ епізоду, який вам найбільше сподобався.

Пригоди тварин у казках Редьярда Кіплінга*

Слоненя

В далекі й давноминулі часи, моє серденько, Слон зовсім не мав хобота. У нього був лише пухкенький і чорненький ніс, завбільшки з добрий черевик. Слон міг ним погойдувати сюди-туди, але не міг нічого підняти чи взяти.

Та ось народився ще один Слон. І це вже був не такий собі Слон, а маленький Слоник великого Слона чи просто Слоненя. Воно було страшенно цікаве, ба навіть невситимо цікаве, і знай докучало всім своїми запитаннями. А жило це Слоненя в Африці, й цілу Африку воно заповнило своєю невситимою цікавістю.

Питало Слоненя свою довгоногоу тітку Страусиху, чому в неї пір'я росте саме на хвості, і довгонога тітка Страусиха біла його за це своїми твердими-твердими кігтями.

* Про деякі факти біографії Редьярда Кіплінга дізнайся в Біографічному довідничку на форзаці.

Питало Слоненя свого довготелесого дядька Жирафа, чому в нього шкіра вся в плямах, і довготелесий дядько Жираф брикав його своїм твердим та міцним копитом.

І все ж Слоненя було сповнене своєї невситимої цікавості! Питало воно свою гладку тітку Гіпопотамиху, чому в неї червоні очі, і гладка тітка Гіпопотамиха стусала його своєю широкою-широкою ратицею.

Питало воно свого волохатого дядька Павіана, чому дині солодкі на смак, і волохатий дядько Павіан давав йому ляпаса своєю волохатою лапою.

І все ж таки Слоненя було сповнене своєї невситимої цікавості! Слоненя питало всіх і про все, що тільки бачило, чуло, відчувало, нюхало чи торкало, — і всі дядьки й тітки неодмінно били його. І все ж Слоненя було сповнене своєї невситимої цікавості!

Одного чудового ранку, саме на весняне свято Рівнодення, невситимо цікавому й допитливому Слоненяті спало на думку нове запитання, з яким воно раніше ні до кого не зверталось. Слоненя запитало:

— А що Крокодил їсть на обід?

І тут усі одразу голосно й грізно гукнули: «Цить!» — і одразу ж усі разом дали йому доброго чосу.

А коли з цим було покінчено, Слоненя пішло собі геть.

Раптом у колючому куці «Зажди-трішки» воно побачило маленьку пташину, на ім'я Колоколо. І Слоненя сказало:

— Татко відлупцював мене, і мама відлупцювала мене, і всі мої дядьки й тітки також відлупцювали мене за мою невситиму цікавість. І все ж таки я хочу знати, що Крокодил їсть на обід?

Тоді пташка Колоколо відповіла йому сумним голоском:

— Іди до берегів великої сіро-зеленої мулкої ріки Лімпопо, де ростуть хінні дерева,— там ти дізнаєшся!

Слоненя вирушило в путь. Цілий ранок воно йшло та йшло, поки не прийшло до берегів великої ріки Лімпопо і там наступило на якусь товсту й велику колоду.

Однаке то була не колода, моє серденько, то був справжнісінький Крокодил, і Крокодил моргнув одним своїм оком — ось так!

— Прошу пробачення,— промовило Слоненя дуже ввічливо й чемно.— Чи не траплялось вам бачити Крокодила в цих незнайомих мені краях?

Тоді Крокодил моргнув і другим своїм оком — ось так! — і підняв половину свого хвоста з річкового мулу.

Слоненя дуже ввічливо відступило назад, бо йому не хотілося бути побитим ще раз.

— Підійди ближче, маля! — сказав Крокодил.— Чому ти про це питаєш?

— Прошу пробачити мені,— відповіло Слонення дуже ввічливо й чемно,— але тато бив мене, і мама теж била, що вже казати про довгоногу тітку Страусиху та довготелесого дядька Жирафа, які ще дужче били мене, тільки не так, як гладка тіточка Гіпопотамиха з волохатим дядьком Павіаном. Але найдужче вдарив мене нещодавно Перістий-Скелястий Удав-Пітон своїм лускатим замашним хвостом. Отже, коли й ви хочете мене побити, то смію вам сказати, що більше цього не бажаю.

— Підійди ближче, маля,— сказав Крокодил,— бо я і є той, кого ти шукаєш. Я Крокодил,— і, на доказ того, що він каже правду, Крокодил пустив крокодилячу сльозу.

Слоненяті аж серце зайшлося. Важко переводячи дух, воно стало навколішки й промовило:

— То ви і є той, кого я так довго шукав? Тоді скажіть мені, будь ласка, що ви їсте на обід?

— Підійди ближче, маля,— промовив Крокодил,— і я скажу тобі тихесенько на вухо.

Слоненя нахилило голову до смердючої ікластої крокодилової пащі, а Крокодил — хап! — та й спіймав його за малесенький ніс, який до того тижня, дня, години і навіть хвилини був справді ж не більший за добрий черевик, тільки набагато корисніший.

— Я гадаю,— сказав Крокодил, і промовив він це крізь зуби — ось так! — я га-да-ю, що сього-д-ні почну свій о-бід із Сло-не-ня-ти!

Слоненятко ж, серденько моє, почувши такі слова, дуже розгнівалось і закричало в ніс — ось так:

— Буздіть бе-бене, бе-бені бо-о-олячхе!

Тоді Перістий-Скелястий Удав-Пітон сповз зі скелі й сказав:

— Послухай-но, юний мій друже, якщо ти зараз же, цієї миті й негайно не потягнеш з усієї сили, скільки її в тебе є, то, на мою думку, твоє знайомство з цим товстошкірим чувалом (так він назвав Крокодила) скінчиться дуже погано. Він втягне тебе в річку, не встигнеш і писнути!

Так завжди висловлювався Перістий-Скелястий Удав-Пітон. Тоді Слоненя присіло на свої куценькі задні ноги, а передніми вперлося в землю, і почало тягти. Воно тягло, тягло щосили, аж почав витягуватись його ніс. А Крокодил посунувся глибше у воду і так почав бити хвостом, що спінив геть усю річку, і теж тяг, тяг і тяг.

А ніс у Слоненяти тим часом розтягувався й ріс. Воно вже сіло на всі чотири опецькуваті ніжки й тягло, тягло, тягло, і ніс його розтягувався дедалі дужче й дужче. А Крокодил знай молотив хвостом, мов вели-

чезним веслом, і теж тяг, тяг, тяг, і з кожним ривком ніс Слоненяти робився все довшим та довшим, а Слоненяті стра-ше-е-нно боліло!

І от Слоненя відчуло, що сунеться в річку, і воно промовило в ніс, який тепер витягся на цілих п'ять футів:
— Ой-йой! Я бже не божу!

Тоді Перістий-Скелястий Удав-Пітон сповз на берег, обвився подвійним вузлом навколо задніх ніг Слоненяти й сказав:

— Ах ти ж дурненький, недосвідчений мандрівниче! Нам слід напружити всі сили, бо коли ми цього не зробимо, то, як я вже бачу, ота вкрита панциром звірина з хвостом-пропелером (так, моє серденько, він назвав Крокодила) вкоротить твій юний вік.

Так завжди висловлювався Перістий-Скелястий Удав-Пітон. І взявся він тягти Слоненя, а Слоненя йому допомагати. І Крокодил також тяг. Але Перістий-Скелястий Удав-Пітон і Слоненя тягли дужче, і Крокодил, нарешті, випустив ніс Слоненяти й так шубовснув у воду, що луна покотилась по всій ріці Лімпопо — од її верхів'я аж до синього моря. А Слоненя — лясь! — та й сіло на землю і зразу сказало Перістому-Скелястому Удаву-Пітону:

— Дуже вам вдячний!

Тоді воно глянуло на свій ніс і почало його пестити, загортати в свіже бананове листя, опускати у велику сіро-зелену мулку ріку Лімпопо, щоб хоч трохи його остудити.

— Навіщо ти це робиш? — спитав Перістий-Скелястий Удав-Пітон.

— Даруйте, — відповіло Слонення, — але мій ніс втратив усякий фасон, і я чекаю, коли він покоротшає.

— Довго ж тобі доведеться чекати, — сказав Перістий-Скелястий Удав-Пітон. — А проте не кожен знає, що для нього добре.

Три дні Слонення чекало, що його ніс покоротшає. Але ніс залишався довгим-предовгим. Уперше Слонення збагнуло, яку користь воно матиме від свого носа, коли вбило муху на плечі, дотягнувшись до неї кінчиком свого хобота. А далі про користь хобота Слоненяткові розповів розумний Перістий-Скелястий Удав-Пітон. Заспокоївшись, Слонення вирішило повернутися до своїх родичів.

І от, нарешті, одного темного вечора повернулося Слонення до всіх своїх любих родичів, скрутило хобот і сказало:

— Як поживаєте?

Всі були дуже раді бачити його, і всі водно гукнули:

— А йди-но сюди, ми ще надаємо тобі ляпасів за твою невситиму цікавість!

— Пхе! — сказало Слоненя. — Певно, ніхто з вас і не знає, як треба по-справжньому давати ляпаси. А от я знаю і зараз вам покажу. По цьому Слоненя розкрутило хобот і так уперіщило ним двох своїх любих братиків, що ті аж ногами вкрилися.

— О, клянемося бананами! — заверещали вони. — Де це ти навчився таких прийомів і що ти зробив із своїм носом? — Це Крокодил з великої сіро-зеленої мулкої ріки Лімпопо зробив мені такий ніс, — відказало Слоненя. — Я спитав, що він їсть на обід, і він на згадку про нашу зустріч обдарував мене таким хоботком.

— Та й негарний же він у тебе, — зауважив його дядько, волохатий Павіан.

— Хай так, — відповіло Слоненя, — зате мій хобот дуже корисний. — І воно вхопило волохатого дядька Павіана всього лиш за одну його волохату лапу та й пожбурило до шершнів у гніздо. Потім це негідне Слоненя по черзі почало гамселити всіх своїх любих родичів і доти їх било, аж поки їм дух забило, і всі вони страшенно здивувались.

У довгоногої тітки Страусихи капосне Слоненя повисмикувало все пір'я з хвоста.

Довготелесого дядька Жирафа воно спіймало за задню ногу і протягло через колючий терновий кущ.

Гладкій тітці Гіпопотамисі Слоненя дмухнуло і крикнуло у вухо, коли та по обіді задрімала в болоті. Та нікому не дозволило воно чіпати пташку Колоколо.

Нарешті Слоненя так насолило всім своїм любим родичам, що всі вони наввипередки побігли до берегів великої сіро-зеленої мулкої ріки Лімпопо, де ростуть хінні дерева, щоб і їм Крокодил поробив нові носи. А коли вони повернулись додому, то вже ніхто з них не бив Слоненяти, і відтоді, моє серденько, усі слони, яких тобі доведеться бачити, й усі ті, яких тобі не доведеться бачити, мають точнісінько такі самі довгі хоботи, який придбало собі невситимо цікаве Слоненя.

*Редьярд Кіплінг, переклад з англійської
Всеволода Прокопчука і Леоніда Солонька*

Про що питало слоненя у своїх родичів? Якими ти уявляєш родичів Слоненяти? В яких словах автора ти «чуєш» його ставлення до них?

На яке свято Слоненяті спало на думку нове запитання? Хто допоміг Слоненяті знайти відповідь на це запитання?

Яка головна риса характеру Слоненяти — жадібність, хитрість, заздрість або цікавість?

Знайди в тексті слова, які підтверджують, що Слоненя було ввічливим.

Які три користі придбало Слоненя після зустрічі з Крокодилом?

Як автор ставиться до Слоненяти?

Чого навчає ця казка?

Підготуйся до виразного читання казки Редьярда Кіплінга.

Згадай цікаві, веселі випадки, які відбувалися з тобою, коли ти був маленьким. Розкажи про них.

Дотепні байки Леоніда Глібова

Ластівка й Шуліка

Трудяща Ластівка край берега літала,
Земельку мокрую збирала,
Щоб хатоньку собі зліпить,
Щоб де було і їй, і діткам жить,
Тихеньку долю веселити,
І бога, і людей хвалити.
Сидів Шуліка на вербі
І так до неї обізвався:
— Дивуюсь я тобі,—
Не раз я придивлявся,
Усе ти між людьми і не боїшся їх,
Пройдисвітів таких,
Не тільки що під стріхою співаєш,
Ще й у вікно літаєш...

От хоч і я — не в тебе вдавсь,
 Шулікою на світі звуся,
 А лиха від людей набравсь,
 І зло бере, а все-таки боюся;
 Досадно стане хоч кому:
 Тобі привіт, мені — біда велика.—
 А та йому:
 — Я — Ластівка, а ти Шуліка;
 Я людям не чинила зла,
 Де не була,
 А ти подумай, пане-брате,
 Яке життя твоє завзяте:
 Ввесь вік курчат і пташечок хапав,
 Ні ласки, ні жалю не знав.
 Давно-давно мовляють люде:
 Що добренько роби, то добре й буде.

Леонід Глібов

Що дивувало Шуліку?

Що ти можеш розказати про героїв байки? Які риси характеру їм притаманні? Чому люди по-різному до них ставляться?

У чому мораль цієї байки?

Підготуйся до читання байки за ролями.

Леся Українка: поезія серця і душі

Як дитиною, бувало,
Упаду собі на лихо,
То хоч в серце біль доходив,
Я собі вставала тихо.

«Що болить?» — мене питали,
Але я не признавалась —
Я була мала горда,—
Щоб не плакати, я сміялась.

Леся Українка

Літо краснее минуло

Літо краснее минуло,
Сніг лежить на полі,
Діти з хати виглядають
В вікна... шкода волі!
Діти нудяться в хатині,
Нудять, нарікають:
— І нащо зима та люта? —
Все вони питають.—
Он все поле сніг завіяв,
Хоч не йди із хати!
У замкнуті дивись вікна,
Ніде й погуляти!
Сніг з морозом поморозив
Всі на полі квіти...

Десь зима та не скінчиться! —
 Нарікають діти.
 Ждіте, ждіте, любі діти!
 Літо знов прилине,
 Прийде мила годинонька.
 Як зима та згине,
 І завітне ваше поле,
 І зазеленіє,—
 Знов його весна прекрасна
 Квіточками вкриє.

Леся Українка

i Яким настроєм пронизаний цей вірш? Яким чином автор передає свій настрій? З якою інтонацією треба читати вірш?

Повторюю, пригадую, творю

1. Чим літературна казка відрізняється від народної?
2. Чим байка відрізняється від вірша?
3. Склади розповідь про дитинство Тараса Шевченка.
4. Обери й вивчи напам'ять вірш Тараса Шевченка.
5. Порівняй головних персонажів казки Івана Франка «Війна між Псом і Вовком».
6. Усно опиши Слоненя з казки Редьярда Кіплінга.

Готуємось до Свята Театру

Увага! Увага!

Запрошуємо на Свято Театру!

Під час підготовки:

1. Об'єднайтеся в групи, відповідно до назви твору, що сподобався найбільше. Якщо твір великий (наприклад, літературна казка), то можна інсценувати її окремі фрагменти. Обговоріть, які саме, щоб не було повторів.
2. Складіть програму заходу, надрукуйте її. Хто це зробить?
3. Виготовте декорації, афіші.
4. Оберіть ведучих свята.
5. Не забудьте запросити гостей!

Розділ 4

«ДАВНО ТЕ ДІЯЛОСЬ...»: ПРО ЖИТТЯ ТВОЇХ ОДНОЛІТКІВ В УКРАЇНІ ТА ІНШИХ КРАЇНАХ

Завдяки цьому розділу я дізнаюся про життя своїх однолітків у минулі часи не тільки в Україні, але й в інших країнах світу. Відкрию нові імена. А про що нове дізнаєшся ти?

Хлопець з оброткою* (Історичне оповідання)

Се діялось понад тисячу років тому.

Печенізькому ханові Курі дуже хотілося захопити Київ, що гордо височів над Дніпром. Вождь кочових розбійників аж язиком прицмокував: «Е-е, царювати в Києві — се володіти найбагатшою країною в світі». Але хан Куря смертельно боявся Святослава — великого князя Київського. А тому чекав вдалої нагоди для нападу. І таки дочекався. Святослав з військом вирушив у далекий похід на Дунай, і лише стара княгиня Ольга з онуками залишилася вдома. Зібрав тоді хан

своїх вояків* і оточив місто щільним кільцем — миша не пролізе. Та на заваді ворогам стали високі мури.

— Силою не пробитися — змором візьму, — зло просичав Куря і став чекати. Через кілька днів їстівні запаси в киян скінчилися. У місті почався голод. Усі ці дні стояла княгиня Ольга на городниці. Вдивлялася в далечінь: там, за Дарницькими лісами, воєвода* Претич зі своїм військом. Не знав воєвода, що стольний Київ на краю загибелі.

— Кияни дорогії! — гукнула княгиня Ольга. — Не можемо більше без води бути, голод терпіти! Завтра і позавтра дітей всіх втратимо. А в Княжичах і Брова-рах наш воєвода Претич стоїть. Хто з вас наважиться віднести йому звістку про біду нашу?

Тиша. Лише чути докруз дитячий плач і скімлення: «Мамо, води...», «Хліба...». І повторила княгиня:

— Хто зможе сеї ночі пройти між печенігами, переплисти Дніпро і знайти воєводу Претича?

Схудлі, почорнілі голодні люди посхиляли голови. Хто ж пройде, коли вороги день і ніч чатують: стоять плечем до плеча, гострі мечі наставивши. І тоді вийшов з натовпу хлопець. Було йому років 12. Але його карі очі палали звитягою:

— Я пройду!

Знав хлопець печенізьку мову — у полонених навчився. А ще на кмітливість свою покладався. Узяв кошлату, як у печенігів, шапку, вуздечку, що не дзеленчить вудилами — обротьюкою звану.

Спустили сміливця з фортечної стіни у глибокий рів. Тамуючи подих, заліг він між кущами молодії

бузини. Придивився. Зовсім близько палають ворожі вогнища. Перегукуються охоронці, вдивляючись у пільму.

Хлопець знав: довго лежати між кущами не можна. Лиш зійде місяць — його помітять. Тож рішуче підвівся і, розмахуючи обротькою, пішов між вогні. Осліплений полум'ям і сльозами, що текли від яду-чого диму, ненароком наступив на руку печеніжину, що спав.

— Хто такий? — зле озвався чужинець, просинаючись.

— Коня шукаю, — мовив юнак печенізькою, показуючи обротьку.

Кочівник знов захропів, а кмітливий хлопець чимдуж кинувся вниз, до Дніпра. Сходив місяць, коли юнак увійшов у холодну воду. Похопилися печеніги. Пустили стріли навздогін, але не поцілили. Виплив далеко вниз — мокрий, закоцюбний. При місяці швидко знайшов дорогу і побіг лісовими хащами. Десь у пільмі завиває вовк, гаддя* сичить під ногами. Не зважає — біжить і біжить. Он вже й річка блищить між дерев. Коли перебрів річку Дарницю, помітив невелике вогнище. Якийсь чоловік пас коней.

— Хто ти є? — здивовано запитав пастух.

Хлопець розповів.

— Що ж, сідай ось на коня. Я відвезу тебе. Бо сам ти Претича не знайдеш.

Незабаром обоє дісталися Княжичів. Відшукали воєводу. Хоробрий юнак переказав йому слова княгині Ольги.

...Коли перші промені сонця позолотили мури Києва, бойова дружина* Претича з'явилася на лівому березі Дніпра.

Було тільки сто дружинників. А ворогів — чотири тисячі. Та хитрий Претич повелів трубити всім своїм воям* у ріг. Першим кинувся тікати сам хан Куря: перелякався, подумавши, що Святослав повернувся. За ним повіялась уся орда*. Хутко щезла. Ніби й не було. Претич зі своїми дружинниками* переплив Дніпро на схованих паромах і Боричевим узвозом врочисто в'їхав до Києва. На коні поруч з воєводою їхав сміливий парубок. Низько вклонилася йому стара княгиня Ольга, як безстрашному воїну.

Так понад тисячу років тому врятував Київ хоробрий хлопець. Ми не знаємо його ім'я, але він завжди буде для нас відважним юним киянином.

Сергій Плачинда

Яким був печенізький хан Куря? Чому він мріяв царювати в Києві? Яке слово, використане автором, показує, що Куря дуже хотів стати правителем міста на Дніпрі?

Підтвердьте словами з тексту, що киянам було дуже важко жити в оточеному ворогом місті.

З яким проханням звернулася княгиня Ольга до киян?

Що нам повідомляє автор оповідання про хлопця, який відгукнувся на прохання княгині Ольги?

Яке речення допомагає зрозуміти, як автор ставиться до сміливого хлопця?

Знайди відповідь у тексті. Хто навчив хлопчика печенізької мови: батьки, друзі або полонені?

Що сталося з хлопцем у ворожому стані? Як він знайшов воєводу Претича?

Які хитрощі допомогли Претичу перемогти хана Курю?

Які з прислів'їв найбільше відповідають змісту оповідання?

Чия відвага, того й перевага.

Взявся за гуж, не кажи, що не дуж.

І сила перед розумом никне.

Не одежа красить людину, а добрі діла.

Спостерігаю, аналізую, роблю висновки

Прочитай плани, складені за змістом оповідання.

План 1

1. Печенізький хан Куря хоче захопити Київ.
2. Княгиня Ольга звертається до киян із проханням.
3. Люди бояться.
4. Сміливий хлопець.
5. Хлопець наступив на руку печеніжину.
6. Хлопець знаходить воєводу Претича.
7. Хитрий воєвода Претич врятовує Київ.

План 2

1. Підступні наміри хана Курі.
2. Прохання княгині Ольги.
3. Сміливця знайдено!
4. Хитрість хлопця.
5. Воевода Претич врятовує Київ.

Який план, на твій погляд, є найбільш удалим? Чому?

Уяви, що ти художник. Опиши свій малюнок до твору.

Чи можливо з назви зрозуміти, про що цей твір? Як по-іншому його можна назвати?

Харитя (Оповідання)

I

В печі палав вогонь і червоним язиком лизав челясті. В маленькій хаті було поночі, по кутках стояли діди. На постелі лежала слаба жінка й стогнала. Се Харитина мати. Шість тижнів поминуло, як помер її чоловік, батько Харитин, і відтоді бідна удова тужить та слабує, а оце вже другий день, як зовсім злягла. Злягла саме в жнива, в гарячий час, коли всі, хто вміє жати, подались на ниву збирати на зиму хліб. І вдовине жито поспіло, та нема кому його жати: сиплеться стигле зерно на землю, а удова лежить недужа: тяжка слабість спутала руки й ноги, прикувала до постелі... Лежить бідна мати Харитина та б'ється з думами...

Рипнули двері.

— То ти, Харитю? — почувся млявий голос слабої.

— Я, мамо!

З дверей виткнулось спершу відро, до половини виповнене водою, далі русява головка дівчинина, нахилена набік до відра, а далі права рука, піднята трохи догори. В хату увійшла Харитя і поставила коло печі відро. Їй було вісім років. Десь дуже важким видалось Хариті те відро з водою, бо, поставивши його на землю, хвилинку стояла нерухомо, спершись на припічок і важко дихаючи. Ліва рука від незвичайної ваги зомліла, і Харитя не могла її зігнути. Але се було одну хвилину. В другій — метнулась Харитя до мисника, легесенько, мов кізка, стрибнула на лаву, зняла з полиці горщик і поставила його коло відра.

— Що ти робиш, доню? — поспитала мати.

— Вечерю варитиму, мамо.

Слаба тільки зітхнула.

А Харитя й справді заходилася коло вечері. Змила в мисчині жменьку пшона, вкинула щіпку солі та зо дві чи зо три картоплини, налила в горщик води і поставила його до вогню. Любо було глянути на її дрібненькі, запечені на сонці рученята, що жваво бігали

від одної роботи до другої. Великі сині очі з-під довгих чорних вій дивилися пильно й розумно. Смугляве личенько розчервонілося, повні уста розтулилися,— вся увага її була звернена на роботу. Вона забула навіть і за нові червоні кісники, що двічі обмотували її русяву, аж білу, головку. Кісники ті були її радість, її гордощі. Оце третій день, як хрещена мати подарувала їй ті кісники, а Харитя й досі не натішиться ними.

Мати стиха застогнала.

Харитя стрепенулась і підбігла до ліжка.

— Чого ви, матінко? Може, водиці холодної? Що у вас болить? — ластівкою припадала вона коло не-
дужої.

— Ох, дитино моя люба! Все в мене болить: руки болять, ноги болять, голови не зведу. От, може, вмру, на кого ж я тебе лишу, сиротину нещасну?..

Хто тебе догляне, вигодує?

Харитя почула, що її маленьке серце заболіло, наче хто здавив його в жмені; сльози затремтіли на її довгих віях. Вона припала матері до рук і почала їх цілувати.

— Що ми робитимемо, доню? От довелось мені злягти саме в жнива... Хліб стоїть у полі невижатий,

осипається... І вже не знаю, як мені, бідній, недужій, запобігти лихові... Як не зберемо хліба — загинемо з голоду зимою!.. Ох, боже мій, боже!

— Не журіться, мамо! Не плачте! Адже ж бог добрий, мамо! Бог допоможе вам одужати, допоможе вам хліб зібрати... Правда, мамо?.. Правда?..

II

Поки Харитя говорила ті слова, все думала: як зібрати хліб?

III

Наступного ранку Харитя прокинулась разом із сонцем.

Хутенько зварила куліш, нагодувала маму, сьорбнула й сама кілька ложок. Упоравшись, зняла серп з полиці, поклала в торбинку хліба та цибулі і зав'язалась рябенькою хусточкою. Далі поцілувала маму й каже:

— Піду я, мамо, на вулицю до дівчат, побавлюся трохи.

— Іди, доню, та не барись...

Іде Харитя селом, і якось їй чудно. Ніколи не ходила вона сама так далеко від хати. От вже й крайню хату минула, вийшла на поле й стала, задивившись в далечінь на чудовий краєвид. І справді було гарно на ниві, несказанно гарно! Погідне блакитне небо дихало на землю теплом. Половіли жита й вилискувались на сонці. Червоніло ціле море колосків пшениці. Долиною повилась річечка, наче хто кинув нову синю стрічку на зелену траву. А за річкою, попід кучеря-

вим зеленим лісом, вся гора вкрита розкішними килимами ярини*. Гарячою зеленою барвою горить на сонці ячмінь, широко стелеться килим ясно-зеленого вівса, далі, наче риза рути, темніє просо. Межи зеленими килимами біліє гречка, наче хто розіслав великі шматки полотна білити на сонці. В долині, край лісу, висить синя імла. І над усім тим розкинулось погідне блакитне небо, лунає в повітрі весела пісня жайворонкова. Віють з поля чудові пахощі од нестиглого зерна і польових квіток. І добре Хариті на ниві, і страшно. Стала вона й не знає, чи йти далі, чи вертатися. Але виткнулась десь далеко з жита червона хустка жіноча, і Харитя згадала і хвору маму, і чого прийшла. Вона подалася стежкою межи жита. Як тільки Харитя увійшла межи жита, гарний краєвид зник. Босі ноження та ступали по втоптаній стежці, над головою, межи колосками, як биндочка, синіло небо, а з обох боків, як стіни, стояло жито й шелестіло вусатим колоссям. Харитя опинилась наче на дні в морі. В житі синіли волошки та сокирки, білів зіркатий ромен, червоніла квітка польового маку. Польова повитиця полізла догори по стеблині жита і розтулила свої білі делікатні

квіточки. Харитя мимохідь зривала дорогою квіточки та йшла все далі. Аж ось і їх нива. Вона добре знає свою ниву, ось і рівчак той, що промила весняна вода. Харитя поклала торбинку, взяла в руки серп і почала жати. Тихо навкруги. Тільки цвіркун цвіркоче в житі, шелестить сухий колос та інколи запідпадьомкає перепелиця. Жне Харитя, але якось недобре йде робота. Довге стебло путається, великий серп не слухається в маленькій руці, колосся лоскоче спітніле личенко... Аж ось щось наче впекло Харитю в палець. Вона вихопила руку й побачила на пальці кров. Серп випав Хариті з рук, лице скривилося з болю, на очі набігли сльози, і Харитя от-от заплакала б гірко, коли б не нагадала про свою бідну маму. Швиденько обтерла вона кров з пальчика спідничкою, затерла врізане місце землею і почала жати. Стерня коле босі ноги, аж на плач збирається Хариті, піт великими краплями падає на землю, а бідна дівчинка жне та й жне. Якось обернулась Харитя назад, щоб покласти нажатую жмійку, глянула навкруги — і страх обхопив її. Адже вона одна на ниві! Ану, який страх вискочить

із жита й задушить її! Раптом — фуррр!.. Перепелиця пурхнула перед самою Харитею і, тріпочучи короткими крилами, ледве перенесла на кілька ступнів своє тяжке, сите тіло. Серце закалатало Хариті в грудях з переляку; далі наче спинилось, і Харитя скаменіла на місці. Однією рукою стиснула жміньку жита, другою — серп. Лице пополотніло. Здорові сиві очі з жахом дивилися в жито. За хвилинку Харитя трохи відійшла. Серце знов застукало в грудях. Харитя наважилась тікати.

Стежкою наближались дві молодиці. Харитя постерегла їх, знов нагадала недужу, бідну маму і, схиливши русаву головку, взялась до роботи. Вона мусить вижати жито! Вона мусить потішити свою добру нещасну маму!

Молодиці наблизилися до Хариті, впізнали її і глянули одна на одну.

— Ти що тут робиш, Харитю? — спитали разом. Харитя здригнулась, підвела очі на молодиць і засоромилась.

— Жну... мати слабі лежать... нема кому хліб вижати... з голоду згинемо зимою... В голосі її тремтіли сльози. Молодиці знов глянули одна на одну.

— Бідна ж ти, дитино, бідна!..

Враз Харитя почула, що сльози душать її. Зразу якось дуже жаль стало їй слабій матері, дуже заболів той пальчик, що втяла серпом, заболіли ноги, наколені стернею, згадався переляк недавній, — сльози, мов град, посипалися на землю, і Харитя, голосно хлипаючи, заридала.

Молодиці кинулися до неї.

— Що з тобою, дитино? Не плач, перепілочко! Мати твоя, дасть бог, одужає, а жито ми вижнемо, не дамо вам згинуту з голоду. Ну, не плач же, квіточко!

Молодиці взяли на руки бідну Харитю, цілували, потішали.

— Ходімо зараз до матері, хай вона втішиться, що має таку добру дитину...

Молодиці взяли за руки Харитю і подались стежкою назад у село. Харитя йшла і тихо хлипала.

IV

Незабаром Харитина мати одужала. Молодиці вижали удовине жито, хрещений батько Харитин звів хліб у stodолу, і сироти вже не боялися голодної смерті.

Мати цілувала та пестила свою добру дитину, а Харитя щебетала:

— Хіба я не казала вам, матінко, що добрий бог дасть вам здоров'я і допоможе зібрати хліб? Хіба не на моє вийшло?..

Михайло Коцюбинський

Якими були взаємини між Харитею та її мамою? Підтвердь свої слова цитатами з тексту. Про що мріяла дівчинка?

Знайди у першій частині твору уривок, де автор малює портрет Хариті. З якою пташкою він порівнює дівчинку? Чи зустрічається в тексті ще один опис зовнішності Хариті? Із чим автор порівнює ниву, річку, гори та гречане поле? Які моменти заставили тебе хвилюватись під час читання?

Знайди те місце, де дівчинка жала жито. Як можна назвати почуття, яке охопило Харитю? Це захоплення? Радість? Сум? Страх? Прослідкуй по тексту, які саме слова допомогли тобі це зрозуміти.

Чи зустрілося тобі в цьому творі щось несподіване? Що саме? Знайди та прочитай інші твори М. Коцюбинського.

Якби в тебе була можливість, як би ти допоміг (допомогла) Хариті?

Козетта*

(Уривок із роману «Знедолені»)

Дві матері

Давно колись у селі Монфермейль, біля Парижа, стояла корчма, від якої тепер нема вже й сліду. Держали ту корчму якісь Тенардье — чоловік і жінка. У них були дві доньки — одна років півтора, друга — двох із половиною.

Саме в них залишила свою доньку Козетту молода жінка на ім'я Фантіна. Фантіна обіцяла повернутися за Козеттою за деякий час. А поки Козетта перебувала у Тенардье, її мати повинна була сплачувати їм гроші.

* Познайомся з цікавими фактами біографії Віктора Гюго в Біографічному довідничку на форзаці.

Жорстокі та підступні Тенардье вимагали від матері Козетти все більше і більше грошей. І Фантина сплачувала необхідну суму.

Минув рік, далі другий.

У Монфермейлі казали:

— Добрі люди ці Тенардье! Самі не багаті, а ще й годують бідну знайду!

Всі думали, що мати підкинула Козетту.

Тим часом корчмар зажадав уже п'ятнадцять франків на місяць. Мати стала платити по п'ятнадцять франків.

Дівчинка росла: росли і її муки.

Поки Козетта була зовсім мала, вона була попихачем для двох хазяйських дітей. А як стала підростати — їй не минуло ще й п'яти років, — з неї зробили служницю для всього будинку.

Вона замітала кімнати, двір, вулицю, мила посуд, носила важкі речі. Тенардье гадали, що вони вправі робити так, бо мати, яка весь час жила в Монтрейлі, почала неакуратно платити. Вона затримала гроші вже за кілька місяців.

Якби Фантина приїхала тепер до Монфермейля, вона не впізнала б Козетти. Дівчинка, колись така гарненька, свіжа та весела, стала виснажена й бліда, налякана й затуркана. «Прикидається», — казала про неї Тенардье.

Несправедливість зробила її дразливою, а нужда — негарною.

Залишилися їй самі чудесні очі, на які боляче було дивитись. Вони були великі-великі, і через те сум у них здавався ще більшим. Сусіди прозвали її Жай-

воронок. Людям подобалось кликати так маленьку істоту, трохи більшу за пташку, дівчинку, яка тремтіла і з холоду, й від страху, ранком уставала перша й завжди, ще перед світом, бігала вже вулицею або полем.

Віктор Гюго, переклад із французької Миколи Іванова

Закінчилася ця історія гарно. А як саме, ти зможеш дізнатися, коли прочитаєш увесь твір Віктора Гюго «Козетта».

Де відбувалися події твору?

Що думали сусіди про матір Козетти? А про родину Тенардьє?

Як сім'я Тенардьє ставилась до дівчинки? Як зверталися до неї? Знайди відповідне речення в тексті.

Ким стала Козетта, коли їй минуло п'ять років? Як прозивали її сусіди? Чому саме так?

Які речення допомагають зрозуміти ставлення автора до Козетти?

Підготуйся виразно читати твір Віктора Гюго.

Пригоди Тома Сойєра*

(Уривок із повісті)

Чудовий маляр

Настала субота. Ранок видався ясний і свіжий. Життя вирувало. Кожне серце співало і, якщо серце було молодим, то з уст проривалася пісня. Кожне лице всміхалося, кожен йшов веселою ходою. Акації цвіли, наповнюючи ароматом повітря.

Кардіфська гора, що височіла над містом, зазеленіла; на відстані вона здавалася чудовою, привабливою країною, повною миру і спокою.

Том вийшов на вулицю з відром вапна і з довгою щіткою. Він поглянув на паркан, і відразу навколишня природа стала похмурою, глибокий смуток оповив його душу. Тридцять ярдів дерев'яного паркану в дев'ять футів заввишки! Життя здалося йому безглуздом, і існування — важким тягарем. Зітхаючи, він умочив щітку в вапно і провів нею по верхній дошці. Знов умочив, знов помазав і спинивсь: яка мізерна ця біла смужка порівняно з неосяжним простором нефарбованого паркану. Безпорадно сів він на діжку.

Із воріт вийшов, підстрибуючи й наспівуючи пісеньку «Дівчата із Буффало», Джим з цеберкою. Носити воду з міського водопроводу завжди здавалося Томові ненависною працею, але тепер він з радістю взявся б за цю роботу. Він пригадав, що біля крана завжди збирається багато народу: білі, мулати* і негри.

* Познайомся з цікавими фактами біографії Марка Твена в Біографічному довідничку на форзаці.

Хлопці й дівчата, чекаючи своєї черги, відпочивали, обмінювались іграшками, сперечалися, билися, пустували. І він пригадав, що хоч кран був тільки за півтораєта ярдів від їхнього будинку, але Джім ніколи не повертався з відром раніше ніж за годину. Та й то часто по нього треба було когось посилати.

Том сказав:

— Слухай, Джіме, хочеш я принесу води, а ти трохи пофарбуєш?

Джим похитав головою і відповів:

— Не можна, масса* Томе! Стара пані веліла, щоб я йшов собі по воду і ні з ким не зупинявся й не розмовляв. Вона каже: «Я вже знаю, що масса Том попросить тебе білити паркан, то ти його не слухай, а йди за своїм ділом». Вона каже: «Я сама, каже, стежитиму, як він фарбуватиме».

— То дурниці! Ти не звертай уваги на те, що вона каже, Джіме! Вона завжди так каже. Давай сюди цеберку, я миттю повернуся. Вона й не знатиме.

— Ой, боюся, масса Томе, боюся старої пані! Вона мені голову одірве,— їй-богу, одірве!

— Вона? Та вона ніколи нікого не б'є, хіба що вдарить легенько по голові наперстком. А кому це шкодить, хотів би я знати. Говорить вона, правда, страшні речі, але це ж нікого не вражає, принаймні коли вона не заплаче при цьому... Джіме, я дам тобі кульку. Я дам тобі мою білу мармурову кульку.

Джім завагався.

— Білу мармурову кульку, Джіме. Гарненьку мармурову кульку!

— Воно то так, це чудова річ! Але, масса Томе, я страшенно боюся старої місіс*.

— А ще, коли хочеш, я покажу тобі свій хворий палець.

Джім був тільки людиною і не міг встояти проти спокуси. Він поставив уже цеберку на землю, взяв у руки мармурову кульку і, охоплений цікавістю, нахилився над хворим пальцем, поки Том розмотував бинт. Але за хвилину Джім прожогом мчав по вулиці з цеберкою у руці і чухав потилицю, Том узявся несамовито білити паркан, а тітка Поллі верталася з поля бою з пантофлею* в руці і блиском перемоги в очах.

Томові не хотілося працювати. І раптом йому спала на думку геніальна ідея.

Він узяв щітку і спокійно заходився працювати. Ось удалині з'явився Бен Роджерс. Кепкувань цього хлопця Том боявся найбільше.

У Бена сьогодні був прегарний настрій. Він ішов і грався сам із собою, уявляючи із себе пароплав.

Том білив далі і не звертав ніякої уваги на пароплав. Бен сторопів на хвилинку, а потім сказав:

— Гі-гі! Таки спіймався!

Ніякої відповіді. Том кинув погляд митця на свій останній мазок. Потім він ще раз легенько торкнувся щіткою паркану і знов оглянув наслідки. Бен підійшов і став поряд. У Тома слинка потекла, коли побачив яблуко, але він знов поринув у роботу.

Нарешті Бен сказав:

— Що, голубе, змусили працювати?

— Га, це ти, Бене! Я й не помітив.

— Слухай, я йду купатися, так, купатись! Либонь, і тобі хочеться га! Але тобі, звичайно, не можна, доведеться працювати. Інакше ти пішов би купатися.

Том зневажливо глянув на хлопця і сказав:

— Що ти звеш роботою?

— А хіба це не робота?

Том оглянув паркан і промовив недбало:

— Може, робота, а може й ні. Одне тільки знаю: Тому Сойєру вона до вподоби.

— Ну, ти ж не збираєшся казати, що це діло приємне.

Щітка рухалася далі.

— Приємне? А що ж у ньому неприємного? Хіба хлопцям щодня щастить білити паркани?

Це обернуло всю справу по-новому. Бен перестав гризти яблуко. Том м'яко водив щіткою взад і вперед, відходив трохи, щоб помилуватися ефектом, мазав іще там і тут, критичним оком знов оглядав зроблене. Бен стежив за кожним його рухом і дедалі більше зацікавлювався.

Нарешті Бен сказав:

— Слухай, Томе, дай мені трохи побілити!

Том задумався і, здавалося, ладен був погодитись, але потім змінив свій намір.

— Ні, Бене. Нічого не вийде. Бачиш, тітка Поллі надто вже піклується про цей паркан: адже він виходить на вулицю. Коли б це було в дворі — інша річ, але тут вона страшенно строга, — треба фарбувати дуже і дуже дбайливо. Я гадаю, навряд чи знайдеться один хлопець на тисячу, навіть на дві тисячі, який може це зробити так, як слід.

— Та ну? Дай мені тільки спробувати трошечки. Я б тобі дав, якби ти був на моєму місці. Дай, Томе!

— Бене, я б залюбки, слово честі. Але тітка Поллі... Знаєш, Джим теж хотів, але вона не дозволила йому. Сід теж просився — не пустила й Сіда. Тепер ти бачиш, що я не можу тобі довірити цю роботу. Почнеш ти фарбувати паркан, і що-небудь вийде не так...

— Та що ти, Томе! Я буду дуже старатись. Мені б тільки спробувати! Слухай: я дам тобі серединку ось цього яблука.

— Ну, гаразд! Проте ні, Бене, краще не треба. Я боюсь...

— Я дам тобі все яблуко. Все, що лишилось.

Том віддав щітку з неохотою на лиці, але з радістю в серці. І поки колишній пароплав «Велика Міссурі*» працював і потів на осонні, відставлений художник сидів на діжці в холодку, дригав ногами, уминав яблуко і обмірковував, як ловити нових простаків. Цих простаків не бракувало: щохвилини з'являлися хлопці; вони приходили поглузувати, але залишалися білити. Тим часом Бен утомився. Том продав наступну чергу Білі Фішеру за зовсім нового повітряного змія. А коли і Фішер вийшов із ладу, Джонні Міллер купив собі місце за дохлого пацюка з шворкою, щоб крутити його в повітрі. І так далі, і так далі, година за годиною. Опівдні Том, із злидаря, яким він був уранці, перетворився на багатія, що буквально купався в розкошах. Крім тих речей, про які говорилося, він мав ще дванадцять мармурових кульок, сюрчок, кусочок синього скла від пляшки, щоб дивитися крізь нього, гармату, зроблену з котка до ниток, ключ, який нічого не хотів одмикати, грудку крейди, скляну пробку

з карафки, олов'яного солдатика, двох пуголовків, шість тріскавок, однооке кошеня, мідну ручку від дверей, собачий нашійник,— тільки собаки не було,— ручку від ножа, чотири апельсинові шкуринки і стару поламану раму од віконця з горища. Він прегарно провів час у великім товаристві, нічого не роблячи, а на паркані з'явилися аж три шари вапна! Коли б у нього вистачило вапна, він розорив би всіх хлопців у містечку.

Том подумав, що жити на світі не так уже й погано. Сам того не підозрюючи, він відкрив великий закон, що керує вчинками людей, а саме: для того, щоб хлопчику або дорослому захотілось чого-небудь, треба тільки одне — щоб цього було нелегко добитись.

Том роздумував ще деякий час над тією істотною зміною, яка відбулась у його житті, а потім вирушив з донесенням у головний штаб.

Марк Твен, переклад з англійської Юрія Корецького

i Яким ти уявляєш собі Тома?

Як Томові вдалося перетворити важку роботу на цікаву гру?

Повторюю, пригадую, творю

1. Яким твором починається розділ? Хто його автор?
2. Який малюнок ти запропонуєш до кінцівки твору «Харитя»?
3. Якою ти уявляєш Козетту на початку твору?
4. Чому Марк Твен так назвав главу свого твору? Як автор ставиться до свого героя?
5. Яка головна думка твору «Чудовий маляр»?

Глянь, яка красива наша Україна

Зимовий ліс

Ліс стояв, неначе молода під вінцем, у дорогому білому уборі, якого не вигадась ні одна людська думка.

І все те диво світилось наскрізь, блищало, сипало іскрами, діамантами, переливалось то різким, то матовим світом. Ні одна картина природи влітку не може прирівнятись до тієї пишної фантастичної картини мертвої зими: то був тихий, мрійний, фантастичний сон заснулої землі.

Дорога спускалась у глибокий вузький яр, знов піднімалась на горба, то знов западала в долини.

Серед лісу замаячила корчма, прикрита білим товстим шаром м'якого снігу, зачорнів вивід на покрівлі, зачорніли вікна, неначе темні плями. Коло корчми була прогалина: на тому місці неначе хто розкинув пишний фантастичний квітник: кружало густого терну було ніби виткане з павутиння та срібних ниток; розкидані кущики собачої бузини, папороті та бур'яну стали схожі на невидані квітки, викувані зі срібла; висока одним одна береза спустила до самого долу розкішні тонкі гілки, неначе розчесані довгі коси, присипані срібним пилом.

Іван Нечуй-Левицький

Які картини постають у твоїй уяві під час читання цього твору? Які яскраві, влучні слова і словосполучення використав автор, щоб передати красу зимового дня?

Іван Шишкін. Зимовий ліс

i

Роздивись репродукцію картини. Як передано красу природи? Який настрій створює художник?

День надворі білий, білий...

Снігу, снігу сиплеться довкола

Снігу, снігу сиплеться довкола,
І садів травнева білизна.
Тільки плаче на морозі гола
Під холодним вітром бузина.
Тільки діти витягли санчата
І, б'ючи підборами об сніг,
Мчать веселі весну зустрічати,
Розсипаючи щасливий сміх.

Василь Симоненко

Які картини виникали в твоїй уяві?

Як ти гадаєш, чому, описуючи бузину, поет сказав, що вона «плаче під холодним вітром»? А хто в цьому вірші сміється?

Чому, описуючи зимові сади, автор використав слова «травнева білизна»? Невже він переплутав зиму з весною? Чому поет згадує про весну?

Який цей вірш за настроєм? Підготуйся до виразного читання вірша Василя Симоненка.

Зимовий бір

Забрів у сніг,
втомився й ліг
та й спить пухкими снами
зимовий бір,
мов чорний звір,
зі срібними рогами...

Володимир Підпалий

Це зовсім інший вірш! Читаєш рядочки і бачиш того втомленого чорного дивовижного звіра зі срібними рогами, який заснув у білому пухнастому снігу.

Чорний звір у вірші — це що? Чому в нього срібні роги? Цікаво, а як автору цього вірша вдалося побачити цю картину?

Із чим або ким ще можна порівняти зимовий ліс?

У якому темпі треба читати цей вірш? Підготуйся до його виразного читання.

Зимовий ранок

Я люблю веселий ранок
холоднючої зими,
як на двір, на стіни, ганок
і на шлях за ворітьми
упаде із неба промінь,
дим пов'ється з димарів,
на току підніме гомін
зграя галок і граків.
Сніг ясним кришталем блище,
лютий холод допіка,
сонце вгору плине вище,
та не гріє здалека...

Яків Щоголів

i

Які картини викликав у твоїй уяві цей вірш? Які слова поета допомогли тобі побачити красу зимового дня, почути гомін птахів?

Зверни увагу! Вісім перших рядочків вірша — це одне речення. А скільки картин воно допомагає уявити!

Підготуйся до виразного читання вірша Якова Щоголіва.

Зимовий танок

Дрімає білий ліс,
мов чарами повитий,
А місяць із небес алмази сипле скрізь
І сяйвом облива
зимові сніжні квіти...
Дрімає білий ліс.

Розділ 5

«СЕКРЕТ ПО СЕКРЕТУ»: ГУМОРИСТИЧНІ ВІРШІ Й ОПОВІДАННЯ

Як я хочу швидше познайомитися з творами із цього розділу! Гадаю, буде весело. А ще я спробую написати гумористичне оповідання.

А що очікуєш ти від зустрічі з творами розділу?

Секрет по секрету

Я вмію тримать
За зубами язик,
А от мій товариш
До цього не звик.
Секрет він почує
Від мене —

І зразу ж секрет
У Семена.
Семен по секрету
Розкаже родні,
І мій же секрет
По секрету — мені!

Грицько Бойко

Дивно: поет Грицько Бойко у своєму вірші нічого не каже про те, як соромно бути базікою, як погано, коли ти не вмієш берегти таємниці — ні власні, ні чужі. А прочитав цей вірш і саме такий висновок зробив для себе: «Умій берегти таємниці!»

Яке прислів'я найбільше відповідає змісту вірша?

Від теплого слова і лід розтане.

Слово — не горобець, вилетить — не піймаєш.

Слово до слова — зложиться мова.

Більше діла — менше слів.

Маринка та Галинка

Сьогодні Маринка
 Уроків не знала.
 Домашнє завдання
 В Галинки списала.
 Зі школи додому
 Вернулись дівчатка,
 І тут повторилось
 Усе в них спочатку.
 Удома Маринка
 Отак міркувала:
 — Сьогодні в Галинки
 Уроки списала.
 Чого ж я завдання
 Робити спішу?
 І завтра в Галинки
 Уроки спишу!
 Галинка ж удома
 Отак міркувала:
 — Сьогодні Маринка
 У мене списала.

Чого ж я завдання
 Робити спішу?
 Його у Маринки
 Я завтра спишу!
 А ранком у школі
 Зустрілися двоє.
 Спочатку дівчатка
 Зраділи обоє.
 Та стала Маринка
 Галинку питати:
 — Чи можна іще раз
 У тебе списати?
 Галинка у сльози:
 — От бачиш, яка ти,—
 Я думала в тебе
 Сьогодні списати!..
 До столу учителька
 Їх запросила
 І порівну двійку
 На двох розділила.

Грицько Бойко

На яких словах вірша Грицька Бойка у тебе вперше з'явилась усмішка? Що саме її викликало? Які картини виникали в твоїй уяві під час читання або слухання вірша?

Продовжи думку: Я вважаю, що поет ставиться до дівчаток по-доброму, хоча і з гумором. Так, наприклад, він...

Над чим змушує замислитися цей вірш?

У якому темпі треба його читати?

Приготуйся до виразного читання вірша Грицька Бойка.

Спогади кота Сивка (Уривок з оповідання)

Раз, пам'ятаю, винесла наймичка шматочки хліба, помащені борщем. Тільки я взяв у зуби шматочок, коли, несподівано,— сусідка з хати до мене. Я так і завмер! Задрав голову — і ні руху, але шматок таки міцно держу. Підійшла Мурка та давай мені ні з того ні з сього голову вилизувати. Ох! Все одно, як би бомба біля мене крутилася та могла щохвилини вибухнути...

Я просто скам'янів. Полизала мені голову, вуха. Потім покинула лизати і почала обгризати той шматок, що я держав у зубах. Попоїсть і полиже мене, попоїсть і полиже. Як уже майже нічого не залишилося, вона покинула і пішла воду пити, а я проковтнув те, що в роті залишалося. Тільки я це зробив, як вона знову до мого рота. Як побачила, що в мене вже нічого нема, як підійме обидві лапи, як учепиться мені в уха, так аж світ потемнів! Але ворухнутися, тікати я боявся. В таких випадках у мене дубіють лапи і я не можу рушити з місця. Біла мене, скільки хотіла. Потім сіла чистити нігті, що позабивала моєю шерстю. Я ще трохи посидів не ворухаючись, щоб не звернути на себе її уваги, а тоді пішов і ліг під свій кущ. Вуха в мене дуже боліли, і серце шпарко* тіпалося. Охоче б я віддячив лихій сусідці, але боявся. Краще її не займати.

Лежу й бачу: вилазить з покоїв її синочок-одинчик. Вже котище чималий, пора вже своїм розумом жити, а він і досі малого вдає, до матері як прив'язаний. Правда, що не по своїй волі — мати так хоче. А чого вона хоче, те так і буде, це вже всім відомо. Синочок той, мов навмисне, вдався незграбою: ноги височенні, наче в лелеки, сам довгий-довгий та тонкий, і хвіст довгий, і шия довга. Ходить, мов сплутаний. Як побачила сусідка, що він вийшов, та прожогом до його! Стала лапою завертати назад до хати. То що заверне його на один бік, а він на другий повертається і все-таки наближається до садка. Водилися вони, водилися, аж поки опинилися біля груші. Тут молодець плиг на дерево! Мати за ним. А він на самий вершечок. Далі

вже лізти нікуди! Тоді Мурка вхопила синка за хвіст і ну тягти його щосили вниз. Той учепився всіма лапами за дерево, щоб не впасти. А вона його тягне. Тут я побачив, що може статися нещастя, і зважився обізватися:

— Сусідко, вибачайте мою сміливість, але я повинен вам нагадати, що коли ви тягтимете його за хвіст, а він не вдержиться і впаде додолу, то може забитись або і вбитись.

Сусідка зараз випустила хвоста і стала спускатися вниз, кличучи за собою сина. Той, видно, і сам був не рад, що так високо опинився. Але злізти не вмів. Крутився, крутився і поліз униз головою. Так роблять тільки малі кошенята, поки не навчаться лазити як слід. Але такому котюзі зовсім уже соромно було не вміти цього. Звичайно, що в його зараз закрутилась голова і він мусив швидко повернутись головою вгору. Прип'явся знову до дерева і ні сюди ні туди. Став кричати, а сусідка і собі в крик — злякалися обое, ради не дадуть.

— Хлопче! — гукнув я.— Злазь помаленьку, отак, як сидиш оце зараз: хвостом униз, головою вгору.

Він так і зробив, то й зліз незабаром. Мурка швидше повела його в хату, а він уже й не опинався,— видно, й сам був радий, що опинився долі.

Надія Кибальчич

Від чийого імені йдеться розповідь?

Чи було тобі весело під час читання? Чому? Згадай усі веселі та кумедні епізоди.

Знайди відповідь у тексті. Як описує кіт Сивко кішку Мурку? Із чим він її порівнює? Доведи, що кіт Сивко боювся Мурки.

Знайди в тексті опис синка кішки Мурки. Чому кіт Сивко назвав його незграбою?

Як кішка Мурка ставилась до свого синочка?

Який ще спогад kota описано у творі?

Фантазуй! Які події могли відбуватися далі? Намалюй малюнок до своєї історії.

У цьому оповіданні нібито нема нічого смішного: сусідська кішка забирає їжу у kota Сивка, б'є його, Сивко її боїться, синок Мурки ледве не впав із дерева, а хочеться сміятися. Поясни чому. Запиши свої думки в зошит.

Цікаво, а як би розповіла про своє життя і про свого сусіда кішка Мурка? Вигадай історію, яка б називалася «Спогади кішки Мурки».

А що міг розповісти про своє дитинство синочок кішки Мурки? Вигадай таку історію.

Що ж буде з Костиком?

Розповідь старого сенбернара

Хороший хлопчина Костик, але ніхто не знає, скільки в мене клопоту з ним. І вдома стережи його, щоб ніхто не вкрав. І пильнуй, аби ніякої шкоди не зробив. І на прогулянку виведи, бо сам не здогадається вийти. Втупиться в телевизор і сидить камінчиком цілісінький день. І додому з прогулянки приведи — може сам заблукати в місті. І черевики змушуй витирати об килимок біля квартири — як не нагадаєш йому, то прямо з брудними зайде і скрізь у коридорі ступаки Костикові видно...

Ой Костику-Костику, коли вже ти нарешті підроснеш?

Сиджу оце в кутку на кухні й серджуся на нього. Бо як не сердитися?

Понад'їдав варення з банок і звернув усе на мене.
Прийшла мама з роботи, а Костик їй:

— Наш Бон варення їв...

І показує пальцем на свою шкоду, збитошник*.

Подивилася вона на банки, на мене, а потім на Костика. Так пильно подивилася і каже:

— А я й не знала, що мій син навчився казати неправду!

Костик почервонів, підскочив до мене й смикнув за вухо. Є в нього така погана звичка. Коли мама зробить йому зауваження чи висварить, він мене шарпає.

Хоч і болить мені, але терплю. Що з нього візьмеш — малий ще.

Лежав оце я, лежав на кухні, сердився на Костика, та й пересердився. І вухо зовсім перестало боліти.

Глянув на годинник — уже друга. Час би Костика вивести на повітря. Він і так блідий після грипу. Раніше щоки були — як червоні яблука.

Заходжу до нього в кімнату і голосно кажу:

— Гав-гав!

Це значить: на вулицю. Костик слухняно одягається. А вже в дверях запитує:

— Боне, ти вже не сердишся?

Він і сам добре знає, що не вмію довго сердитися. У всіх сенбернарів такий характер. Вони легко вибачають. А як же я можу не вибачити Костикові?

Відповідаю йому дзвінким гавкотом: не хвилюйся, я вже й забув на тебе сердитися.

Тільки вийшли на вулицю, Костик у калюжу — стриб. Аж мені в очі бризки полетіли.

Я хотів на нього сердито гавкнути, а потім передумав. Усе одно не послухається. Тут треба діяти рішучіше.

Підскочив до Костика, зубами за комір хап — і витяг з калюжі.

Тепер він уже на мене розсердився. Надувсь і мовчить.

Мовчи, мовчи, думаю я, перемовчиш. Інакше з тобою не можна.

Раптом попереду звідкись узявся кіт. Дорогу нам перебігає.

Костик різко штовхає мене в спину:

— Фас! Боне, фас!

Це щоб я наздогнав кота і поскуб його. От вредний хлопчисько. Ми, сенбернари, серйозні собаки. Ми за котами не ганяємо.

Я докірливо подивився на Костика і різко сказав:
— Гав!

Тобто: біжи сам.

— Ну й лінтюх же ти, Боне! — дорікнув мені Костик і вхопив камінця, щоб пошпурити в kota.

Але тут я його зубами за рукав хап — і не пускаю. Шарпав, аж доки він камінця не випустив.

— Не даєш ти мені нормально жити,— скаржиться Костик і смикає мене то за вуха, то за хвіст.

Я вдаю, буцімто мені зовсім не боляче, і він швидко забуває, що розсердився за камінь.

А потім ми йдемо на пустир і бігаємо там наввипередки.

Костик завжди хоче бути першим. Тому я ніколи не вискакую далеко вперед. Біжу-біжу, а якщо він залишається позаду, то раптом починаю накульгувати. Костик ураз наздоганяє і переганяє мене.

І тоді він такий радісний, що аж мені радісно стає.

Гасали ми довго, і я навіть не встиг огледітися, що вже зовсім пізно стало.

— Гав! Гав! Гав! — сердито гукаю. Тобто: час додому.

Він сердиться, упирається. Але я рішуче хапаю його за холошу й тягну за собою. Він тільки ноги встигає переставляти.

— Не даєш ти мені нормально жити, Боне,— жалібно пхить на ходу.— Пустити ще трохи погуляти.

Але я неблаганний. Бо знаю, що мама давно нас жде. Вона з мене суворо питає.

Отак ми й живемо.

А оце я дізнався, що Костик скоро до школи піде. Дізнався та й зажурився: хто ж там за ним наглядатиме?

Собак чомусь до школи не пускають.

Не сплю ночами, усе думаю: що ж буде з Кости-ком?..

*Михайло Слабошпицький**

Що викликало в тебе посмішку під час читання?

Від чийого імені ведеться розповідь у творі?

Яким ти уявляєш Костика? А яким — сенбернара Бона?

Чи можна хлопчика назвати вихованим? Які слова про це свідчать?

Знайди відповідь у тексті. За допомогою яких слів автор передає тривогу сенбернара за здоров'я Костика? Що більш за все засмутило сенбернара?

В оповіданні є такі речення: «Ми, сенбернари, мисливські собаки. Ми за котами не ганяємо, ми полюємо на зайців». Так чи ні?

Доведіть, що це оповідання — гумористичне. Наведіть декілька доказів.

Як автору вдалося зробити оповідання смішним?

Підготуйся до переказу оповідання від імені сенбернара Бона.

i Знайди та прочитай інші твори Михайла Слабошпицького.

* Познайомся з цікавими фактами біографії Михайла Слабошпицького в Біографічному довідничку на форзаці.

Урок літературної творчості

Увага! Увага!

Спробуй вигадати власний гумористичний твір — вірш або оповідання!

Для цього:

- пригадай твори із цього розділу;
- згадай, що саме викликало в тебе й твоїх однокласників посмішки, сміх;
 - подумай, як авторам удалося насмішити читачів. Можливо, вони описували смішні ситуації, у які потрапляють герої. А може, сміх викликають думки персонажа і те, як він розмовляє?
- виріши, хто буде героєм твого твору — людина чи тварина;
- вигадай смішну історію про свого героя, запиши її в зошиті, намалюй малюнок;
 - щоб уникнути помилок, користуйся орфографічним словником, звертайся по допомогу до вчителя;
- не забувай, що в тексті мають бути абзаци;
- якщо ти захочеш, щоб у твоєму оповіданні був діалог, подивись в оповіданнях, що вивчалися, як це правильно зробити, а ще можеш запитати у вчителя.

**Не забудь прочитати свій гумористичний твір
рідним та друзям!**

Ти — молодець!

Весна йде та йде

Весна йде. Весна йде та йде. Ось вже і небо голубе і чисте, і вода голуба, просвітчаста. Сонечко блищить і горить; гаї розвиваються; садки зацвітають; увечері десь тьохнув соловейко на листатому клені; кує зозуля на високій березі; гуде бджола; мигтять білі метелики понад молоденькою травичкою; хрущі літають гучливі... якийсь гомін, гук якийсь чи з-під землі, чи з води, чи з неба!..

За твором Марко Вовчок

i Чому Марко Вовчок використала так багато дієслів, описуючи початок весни?

Чи легко було б художнику написати картину за цим текстом?

Приходила весна

Сніг лежав уже по самих ярах та затінках, а то скрізь позбігав лепетливими, дзюркотливими струмками. Серед пучечків торішньої трави де-не-де визирали вже блакитними оченятами проліски, але вся земля лежала ще чорна, дожидаючись, поки пресвіт-

леє сонце обніме її своїм палким промінням та й убере в пишні зелено-квітчасті м'які шати. Лежала ще півсонна й зітхала до неба теплими грудьми, і теє зітхання злітало вгору легенькою білястою парою. Пара линула вгору, збиралася там у хмари, і хмари тьмарили небо, затуляючи землі сонце.

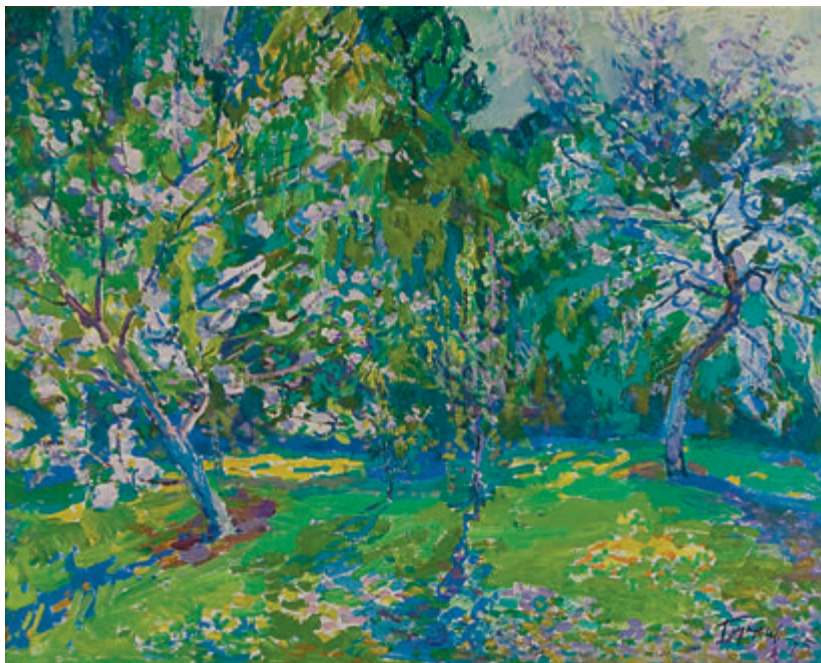
За Борисом Грінченком

Які кольори слід обрати для малюнка до цього тексту?

Чим цей текст схожий на попередній, автором якого є Марко Вовчок? Чим вони відрізняються?

Розглянь репродукцію картини М. Глуценка «Квітучий сад». Чи відповідає її настрій та кольори змісту текстів Марко Вовчок і Бориса Грінченка?

Ми любимо весну, зелену, чудесну

Читаю, уявляю, милуюся, розумію автора

Весна — неначе карусель

Весна — неначе карусель,
на каруселі білі коні.
Гірське село в садах морель*,
і місяць, мов тюльпан, червоний.

Богдан-Ігор Антонич

Який чудовий вірш! Скільки в ньому порівнянь: весна — карусель, червоний місяць — червоний тюльпан... А як це «На каруселі білі коні»?

Підготуйся до виразного читання вірша Богдана-Ігоря Антонича.

Вечір дихає весною

Знов вершиною рясною
Розшумілася сосна.
Вечір дихає весною,
Та й насправді вже весна.
Сніг крихкий, неначе щєбінь,
За селом чорніє путь,
І зірки у тихім небі,
Наче проліски, цвітуть.

Андрій М'ястківський

Які влучні, яскраві слова знайшов поет для свого вірша?

Підготуйся до виразного читання вірша Андрія М'ястківського.

Квітень

Щедрим сонцем обігріта
 Між гаїв лягає путь.
 Йдуть удвох весна і квітень
 І співаночки ведуть.
 І такі в пісень слова —
 Все довкола ожива.
 І така в співців хода —
 Квітне далеч молода.
 Як торкне весна гілки —
 Цвітом вибухнуть бруньки;
 Квітень ступить між дубками —
 Ряст вкривається квітками.
 Як махне весна рукою —
 Злинуть птахи над рікою.
 Квітень вклониться землі —
 Полетять на цвіт джмелі.
 День дзвенить, мов на цимбали*
 Хтось веселий витина...
 — Добре ж ми попрацювали! —
 Усміхається весна.

Тамара Коломієць

Чому Тамара Коломієць обрала героєм свого вірша саме квітень?

Які весняні перетворення відбулися в природі завдяки весні та квітню?

Якби поруч із весною та квітнем опинився фотограф, які світлини він зробив би?

Квіткові сні

Кожній квітці навесні
Сняться кольорові сні.
Кульбабі сняться золоті,
Тюльпану — сні червоні,
І дуже-дуже голубі —
Дзвіночку лісовому,
Бузку — бузкові сняться сні,
Волошці — волошкові,
Ромашці — білі від роси,
Фіалці — фіалкові.
А вранці прокидаються
Квітки і там, і тут.
І райдужними зграйками
Для всіх навкруг цвітуть.

Анатолій Костецький

Як проявилася майстерність поета в цьому вірші?

Підготуйся до виразного читання вірша Анатолія Костецького. Подумай, з якою інтонацією, у якому темпі читатимеш вірш, які слова прочитаєш з особливою інтонацією.

Весна — одна. А скільки різних віршів, скільки різних образів: хтось описує весняний день, хтось — згадує весняну ніч, хтось пише про квіти, хтось про зорі, а хтось — про сонце з теплою рукою, як у мами. Чому так?

Розділ 6

«ЗВИЧАЙНА ЛЮДИНА»: ОПОВІДАННЯ ПРО ДОБРІ СЕРЦЯ ТА ГАРНІ ВЧИНКИ

Швидше б прочитати оповідання з цього розділу! Так цікаво читати різні історії про життя дітей, їхні вчинки, взаємини з дорослими. Чому, запитаєте ви? Тому що коли я читаю такі твори, то завжди думаю: «А як учинив би я?» А на що очікуєш ти від зустрічі з творами розділу?

Важко бути людиною (Оповідання)

Діти поверталися з лісу. Вони сьогодні ходили в далекий похід. Шлях додому пролягав через невеликий хутірець, що лежав у долині за кілька кілометрів до села. Втомлені, знесилені діти ледве дійшли до хутірця. Зайшли в крайню хату, попросили води. З хати вийшла жінка, за нею вибіг маленький хлопчик. Жінка витягла з колодязя води, поставила на стіл серед двору, а сама пішла до хати. Діти напилися, відпочили

на траві. Де й узялися сили. Відійшли на кілометр від хутірця, Марійка тут і згадала:

— А ми ж не подякували жінці за воду.

Діти зупинилися. Справді, забули подякувати.

— Що ж...— каже Роман,— це не велика біда. Жінка вже й забула, мабуть. Хіба варто повертатися через таку дрібницю?

— Варто,— наполягає Марійка.— Хіба тобі самому не соромно перед собою, Романе?

Роман усміхнувся. Видно, що йому не соромно.

— Ви як хочете,— каже Марійка,— а я повернуся й подякую...

— Чому? Скажи, чи ж обов'язково це зробити? — питає Роман...— Адже ми так потомилися...

— Бо ми люди... Якби ми були телята, можна було б і не вертатися...

Вона рушила до хутірця. За нею пішли всі.

Роман постояв хвилинку й, зітхнувши, теж поплівся за гуртом.

— Важко бути людиною...— сказав він.

Василь Сухомлинський

Чи можна сказати, що діти були чемними? У чому різниця між поведінкою Романа та Марійки?

Чому оповідання називається «Важко бути людиною»?

Яке прислів'я найбільше відповідає змісту оповідання?
Совість спати не дає.

Хто людям добра бажає, той і собі має.

Розіграйте це оповідання за ролями.

Доброго вам здоров'я, дідусю (Оповідання)

Біля школи живе старий чоловік, дід Іван. Немає в нього нікого ні рідних, ні знайомих. Було два сини — й ті загинули на фронті. А дружина померла недавно.

Щодня приходить дід Іван до школи по воду.

— У шкільному колодязі дуже смачна вода, — каже він сусідам.

Як тільки дідусь підходить до колодязя, до нього підбігають діти.

— Дідусю, давайте допоможемо вам витягти води, — кажуть вони.

Дідусь усміхається, не встигне й відпочити біля колодязя, як відро вже повне.

— Доброго вам здоров'я, дідусю! — щебечуть діти. Ці слова звучать для діда прекрасною музикою. Від них на серці стає тепло й радісно.

Ось і зараз вийшов дід Іван з хати та й сів на лавці біля тину. Сидить і прислухається. До чого ж він прислухається? На шкільній садибі пролунав дзвінок. Дідусь бере відро й іде по воду. Як хочеться йому почути гарячі слова:

— Доброго вам здоров'я, дідусю!

Василь Сухомлинський

i

Де відбуваються події твору?

Чому саме до школи кожен день приходив дідусь? Як ти розумієш слова: «Ці слова звучать для діда прекрасною музикою»? Чому в передостанньому реченні автор ужив слово *гарячі*? Що змінилось би, якби було так: «Як хочеться йому, щоб діти з ним привіталися»?

Знайди в тексті зачин, кінцівку.

У яких словах оповідання висловлено його основну думку?

Пустощі (Оповідання)

Михась причинив за собою двері й, почепивши на руку торбинку, вийшов на сходи. Але, ступивши кілька кроків, зупинився біля сусідських дверей. Відшукав дзвінок із табличкою «Кравченко», озирнувся, натиснув на кнопку і щодуху припустився (або прожогом кинувся) по сходах. Він знав: за хвилину двері відчинить бабуся в окулярах, у старенькому халаті. Потім переступить поріг, подивиться вниз, угору, — і лагідна усмішка згасне на її обличчі.

«І чого вона завжди всміхається, як відчиняє двері?» — вже вкотре подумав Михась.

Дзвонити до Кравчихи — так прозивали в будинку стару — вже стало в нього звичкою. Спускаючись сходами, він не минав нагоди зайвий раз потурбувати її. Навіть свого друга Костя, що жив поверхом вище, теж навчив.

Купивши в крамниці хліба, ковбаси і макаронів, Михась неквапом повернувся додому.

— Ось,— сказав він матері, викладаючи покупки на стіл.

— Знаєш, Михасю, доведеться тобі ще раз спуститись,— сказала мати.— Зовсім забула: купи ще цукру і сірників. Наталя Федорівна просила, а я заклопоталась і забула.

— Це та Кравчиха з чотирнадцятої квартири? Хай сама собі купує,— набурмосився Михась.— Вона колись нашого Пушка хотіла палицею стукнути.

— І добре б зробила, бо через нього і пройти в під'їзді не можна. А як забачить у кого палицю в руках, так і кидається, мов скажений. Отож не сперечайся, купи і занеси їй.

Повертатись з крамниці Михась не поспішав. «Нічого з нею не станеться, зачекає...» І довго пробайдикував з хлопцями на подвір'ї.

Піднявшись нарешті до дверей Кравчихи, він трохи постояв, розглядаючи її дзвінок, наче вперше бачив, натиснув кнопку. Тиша. Ані звуку. Він ще раз подзвонив і збирався вже йти додому, як десь далеко, з глибини квартири, зачовгали старечі кроки, і двері повільно одчинилися. Це була вона, стара Кравчиха,

в тому ж таки незмінному халаті, з незмінною усмішкою на обличчі.

— Ось мама вам передала,— сказав Михась, чомусь соромлячись признатись, що сам ходив до крамниці.

— Проходь,— лагідно мовила стара, пропускаючи його в квартиру.— У тебе добра мама, спасибі їй, не забуває мене.

«Сам знаю, що добра»,— хотів був відказати Михась. Та устрямати зі старою в розмову не став. Бо ще причепиться — не відстане. Вони, старі,— балакучі.

Він швиденько поклав на стіл пачку цукру, дістав з кишені сірники і, щось пробурмотівши до Кравчихи у відповідь на подяку, вийшов з квартири. А ввечері знову мав клопіт: прийшла Кравчиха і просить матір знайти їй фотокартку онука.

— За диван упала. Палицею не дістану, а диван відсунути не здужаю,— сумно казала стара.

— Не журіться. Зараз знайдемо вашого онука. Ану, Михасю, допоможи Наталі Федорівні.

— Я уроків ще не зробив,— почав огинатися Михась.— Нічого, встигнеш.

Біля своїх дверей Кравчиха довго тицяла ключем у шпарку,— все ніяк не могла потрапити.

— Дайте-но я,— не витримав Михась.

— Окуляри забула в хаті, та й руки вже не ті,— наче виправдовуючись, мовила Кравчиха.

В кімнаті вона зупинилась біля накритого жовтим килимком дивана.

— Ось там, за спинку впала.

Михась відсунув столика, що стояв поруч з диваном, потім диван і дістав невеличку фотокартку в коричневій рамці. Це був юнак у морській формі, з веселим обличчям і зовсім не схожий на свою бабусю.

— То він ще як в училищі був. А коли скінчив, одразу поплив навколо світу. Давно я не бачила його. Все жду, ось-ось має повернутись.

— А в яких країнах він був? — для годиться спитав Михась.

— У багатьох. У Туреччині, Індії, Китаї, на якихось островах — забула вже, як звуться. В Америці. Ось зараз я покажу його листи.

Стара принесла чорну лаковану шкатулку, дістала з неї стосик перев'язаних вузьенькою стрічкою листів.

«Марки! Яких тільки марок тут нема!» — майнуло в Михасевій голові. Він аж зашарівся од такого нежданого скарбу.

— Наталю Федорівно, — схвильовано попросив він, — а можна мені взяти марку? Я збираю їх...

— Бери, любий, бери. Тільки конвертів не псуй: бережу я онукові листи. Загинув у мене син, Петрусів батько. — Зітхнула важко і додала:

— Бери, які до вподоби.

Довго просидів Михась того вечора у Кравчихи, старанно відліплюючи марки для своєї колекції.

А через кілька днів на сходах перестріла його Наталя Федорівна і каже:

— Добре, що тебе побачила. Одержала зараз від Петруся листа, дрібно так написано, наче маком посіяв. В тебе очі зіркіші. Може, прочитаєш?

Зайшли до кімнати.

— Ось він, лист,— сказала Наталя Федорівна, якось уся причаївшись.

Михась вийняв з конверта складений удвоє аркушик, розгорнув і почав читати. Петро писав, як вони, повертаючись на Батьківщину, попали в шторм, як дві доби не спали... Але все скінчилося добре, і от припливли в Одесу.

Слухаючи, старенька охкала, витирала хусточкою сльози, і на обличчі, наче хвилі того неспокійного океану, ходили зморшки: то зберуться біля рота, то біля очей, то на лобі...

І раптом хтось подзвонив. Наталя Федорівна стрепенулась. Добра, лагідна усмішка знову заграла на старечому обличчі.

— Може, то він...— зраділа, силкуючись піднятися з дивана.

Михась підхопився, випереджаючи стару, і побіг відчиняти двері. Але за дверима нікого не було. Лише легкий шелест ніг долинав з нижнього поверху.

— Стій! — гукнув він і шугонув униз по сходах.

Через кілька хвилин Михась повернувся захеканий, із червоною правою щогою, без ґудзика на сорочці.

— Хто це? — нетерпляче спитала Наталя Федорівна.

— Це... це якийсь чоловік помилився квартирою, — сказав Михась і сів дочитувати листа.

Олег Буцень

Який епізод оповідання тебе найбільше вразив? Чому?

Чому Михась натискав на кнопку дзвоника дверей сусідки Наталі Федорівни кожного разу, коли спускався сходами? Який хлопчик на початку оповідання? Від кого ми дізнаємося першу інформацію про бабусю Наталю Федорівну? Як Михась ставився до неї? Чи можна стверджувати, що він ставився до сусідки дуже погано?

Коли Михась змінив своє ставлення до Наталі Федорівни? Чому?

Чому Наталя Федорівна відчиняла двері своєї квартири з постійною посмішкою?

Автор оповідання нічого не каже про те, чому Михась повернувся до бабусі із червоною щокою та без ґудзика на сорочці. Що ж трапилося?

У цьому оповіданні головний герой — хлопчик Михась, а другорядні персонажі — бабуся Наталя Федорівна й мати Михася. Але Олег Буцень увів у своє оповідання ще й хлопчика Костя, друга Михася? Про нього ж тільки одне речення написано — «Навіть свого друга Костя, що жив поверхом вище, теж навчив». Навіщо ж він в оповіданні?

Допоможіть розібратися: Михась — це позитивний чи негативний персонаж?

Подумайте, як змінювався образ Михася протягом оповідання.

Над чим змушує замислитися цей твір? Поясни назву оповідання.

Знайди та прочитай інші твори Олега Буценка.

Спостерігаю, аналізую, роблю висновки

Познайомся з планом, наведеним нижче. Що в ньому потрібно змінити, щоб за ним було добре переказувати?

1. Поганий хлопчик.
2. Добра бабуся.
3. Гарний хлопчик.

Склади вдома свій план до оповідання Олега Буценка. Підготуй за ним переказ.

Солов'яча яєчня* (Оповідання)

Славко і Людочка жили поруч: отут була Славкової мами хата, а як трохи далі пройти — жила Людочка з своєю мамою.

А за хатою Славкової мами був великий садок.

В тому садку росли яблуні, груші, сливи, малина, смородина і навіть абрикоси.

Завідував тим садком старенький дідусь-садівник, який дуже любив і Славка і Людочку і дозволяв їм гуляти в садку.

Вони були діти слухняні і не псували ні дерев, ні кущів, ні квітів.

* Познайомся з цікавими фактами біографії Остапа Вишні в Біографічному довідничку на форзаці.

От настала весна.

Зацвіли вишні, сливи, яблуні.

Побігли Славко і Людочка в садок.

Ой, як же хороше в садку навесні!

Усе цвіте, пташки співають, бджілки гудуть, мед
носять, сонечко припікає.

Славко і Людочка побігли в малинник.

Прибігають до одного куща, а звідти якась сіренька
пташка тільки — пурх! — і полетіла.

Славко і Людочка — до куща. Розгорнули кущ,
дивляться — а там під кущем, на землі, невеличке
гніздечко листячком вимощене, і в гніздечку четверо
маленьких яєчок, тільки не біленьких, а темненьких,
такого кольору, як шоколад.

— Цур моє! — скрикнув Славко.

— Ну, і хай буде твоє, — погодилась Людочка. —
А як ще десь гніздечко знайдемо, то те вже буде моє!
Добре?

— Добре! — каже Славко.— А якої ж це пташки гніздечко, що такі, як шоколад, яєчка?

— Не знаю,— каже Людочка.— Давай спитаємось дідуся — він, мабуть, знає!

Побігли Славко й Людочка до дідуся-садівника...

— Дідусю! — кричать.— А ми гніздечко назвали під малиновим кущем! А в гніздечку четверо малесеньких яєчок, тільки не біленьких, а таких, як шоколад!

А дідусь і каже:

— То соловейкове гніздечко! Чуєте, як у нас соловейки співають! Тьох-тьох-тьох! Тут їх не один! Я вже їх штук із п'ять по голосу знаю. Бо всі вони по-різному тьохкають! Тут ще десь їхні гніздечка є! Ну, назвали, дітки,— так ви ж не видирайте яєчок і гніздечка не руйнуйте. Соловейко — корисна пташка, вона черв'ячки та кузьки всякі їсть, а кузьки та черв'ячки дуже шкідливі для садка! Пташки — наші друзі, вони нам допомагають, щоб у нас, у колгоспі, було багацько яблук, груш, ягід різних...

Славко і Людочка побігли до смородини.

А з-під смородинового куща теж вилетіла така сама пташка.

Вони — туди: і там кубелечко, а яєчок, таких самих шоколадних, не четверо, а п'ятеро аж!

— Цур моє! — крикнула Люда.

Славко погодився, хоч трішки й заздрив, що в Людочкиному кубельці не четверо, а п'ятеро яєчок.

Славко і Люда умовились, що вони не будують руйнувати соловейкових гніздечок.

Побігли Славко і Люда, побавились та й пішли додому обідати.

Вдома розказали всім, що вони назвали в садку аж двоє соловейкових гніздечок.

І Славкова, і Людина мами теж їм говорили, щоб вони не видирали яєчок і не ходили до кубелець, бо пташки можуть наполохатись і покинути свої гніздечка, а тоді яєчка захолонуть, попсуються і вже солов'ята маленькі з них не вилупляться.

Славко, як лягав увечері спати, все думав про шоколадні яєчка, — дуже вже йому хотілося, щоб вони в його хаті були, щоб можна було ними гратися.

«Соловейкові яєчка! Хіба ж є у кого така іграшка! Ні в кого нема! А в мене буде!» — думав він, засинаючи.

А на другий день устав Славко раненько — Людочка ще спала — та й вийшов з хати.

— Куди це ти так рано? — питає його мама.

— Піду трошки побігаю! Я виспався, — каже мамі Славко.

Побіг Славко на город, а звідти через перелаз у колгоспний садок.

Дідусь-садівник якраз вулики на пасіці перевіряв і не бачив, як Славко в садок прибіг.

А Славко зразу до малинового куща, зігнав з гнізда соловейка, за яєчка — і додому.

Біжить, а яєчка в руках держить: у правій руці двоє і в лівій руці двоє.

Як ліз він через перелаз, зачепився за сучок і впав. Падаючи, закрив, щоб не подряпати лице руками. А в руках — яєчка. Яєчка побились, вимастили Славкові і лице, і носа, і вуха, і сорочку.

Ніс — жовтий, вуха — жовті, сорочка — жовта. І тече все, і капає. І сльози в нього течуть та з жовтком перемішуються...

Прийшов він додому, а вже й Людочка до нього прибігла.

Мама як побачила:

— Що з тобою, Славку? Де це ти в яєчню лицем уткнувсь?

А Людочка побачила шоколадну шкаралупу від яєчка та як закричить:

— Та це ж він соловейкові яєчка видер! Як тобі не сором, Славку! Яєчня ти солов'яча!

Розсердилась Людочка і побігла додому.

— Не буду я з тобою дружити! — у воротях крикнула.

Довго мама вмивала Славка, доки змила яєчню. І відтоді так і прозвали Славка: «Солов'яча яєчня!»

Та й це ще не все!

На другий рік уже не прилітав у той куток садка соловейко, що його гніздечко Славко зруйнував.

А в Людочкиному кубельці вилупилося п'ятеро солов'ят, вони вирости й полетіли на зиму аж в Африку, бо там тепло, коли в нас зима.

А навесні знову прилетіли в колгоспний садок. Старий соловейко полагодив гніздечко під смородиновим кущем — і знову там було п'ятеро яєчок.

А молоді нові кубельця собі поробили.

Та як забіжить було Людочка в садок, так вони тьохкають уже, тьохкають, ніби навмисне для Людочки співають за те, що вона не руйнує пташиних гніздечок.

А Славко і в сад перестав ходити, бо йому було соромно.

Остан Вишня

Якими постають у твоїй уяві Людочка і Славко?

Знайди відповідь у тексті. Що розповів дідусь про пташині гніздечка?

Славко знайшов гніздечко в кущах смородини. Так чи ні?

Як матері попросили своїх дітей ставитися до гніздечок?

Остап Вишня нічого не каже про те, чому Славко вирішив забрати яєчка з гніздечка й принести додому. А як ти гадаєш, чому він так учинив?

Чому Славко перестав ходити в сад?

Склади план оповідання, підготуй переказ за планом.

Читаю, замислююсь

Світ прекрасний
Навколо тебе —
Сонце ясне
І синє небо,
Птахи і звірі,
Гори і ріки —
Нехай він буде
Таким навіки!
Нехай людина
Добро приносить,
Бо світ навколо
Любові просить.

Алла Потапова

Іноді діти та дорослі шкодять природі не тому, що вони такі злі, а тому, що не думають про наслідки своїх вчинків. Наприклад, у весняному лісі з'явилися перші квіти, і люди, які їх побачили, були вражені їхньою красою і зробили з них букети. Люди не думали про те, що за два дні ці квіти зів'януть і їх викинуть. А якби подумали, може, й залишили би квіти на галявині, і ліс від цього був би красивішим. Так чи ні?

А як ти розумієш останні чотири рядки вірша?

Безкозирка

(Уривок із повісті «Заповітне слово»)

Ворона щодня гуляла на березі. Вона залишала на мокрому піску петлі своїх слідів, подібних до вишитих візерунків на полотняному рушнику. Скоро ворона протоптала вздовж води справжню мережану стежечку.

Звісно, гуляла вона тут зовсім не для того, щоб загартувати своє здоров'я чи помилуватися природою. Всю увагу сірої ворони привертали калюжки, в яких шмигала риб'яча дрібнота.

Калюжки висихали, а все живе, що в них залишалося, ішло вороні на обід. Від ситої їжі стала вона кругла, як яблуко, її пір'я аж вилискувало на сонці.

Хлопці, які пасли гусей, зробили пастку і впіймали ворону. А потім вирішили залишити її у Мишка Куличка.

Саме в цей час і нагодився Василько.

Навколо вогнища сиділо троє. Тимко з вороною в руках — хлопець на два роки старший за Василька, з неспокійними очима. Хтозна яким чином йому завжди було відомо все, що робиться в кожній хаті: і хто до кого приїхав у гості, і в кого незабаром буде весілля, і які в кого вродили груші в садку.

Поряд з ним сидів навчопічки Онисько — кудлатий, кругловидний, верткий, перший забіяка серед гончарівської дітвори.

Третій був Карпо, син баби Секлети.

Незважаючи на те що Василько був в Ігоревій безкозирці, його поява не викликала ні особливого

захоплення, ні подиву. Це пояснювалось тим, що увага всіх трьох хлопців була прикута до ворони.

Лише Онисько глянув на безкозирку й гукнув:

— Ого! Дивіться, який Василько матрос!

Тимко тримав ворону в руках.

— Ну,— сказав він,— тепер я зроблю тобі клітку. Житимеш у мене. Хлопці, а можна її навчити балакати?

— Ото буде комедія! — засміявся Онисько.

Жалість до ворони вколола серце Василькові. Тепер вона вже не побачить волі, житиме у темній клітці. А Тимко який? За гулянками, мабуть, і годувати ворону забуватиме. Вона в нього й здохне.

Василько вирішив визволити птаха. Він схопив Тимка за плече.

— Випусти її! — гукнув.— Хай летить!

— А справді, випусти! — несподівано підтримав Карпо.

Тимко хотів скинути Василеву руку, та хлопець не відступив.

— Випусти! — гукнув він.— А не випутиш, то...

Тимко враз схопився на ноги.

— А то що?

Вони стояли один проти одного — Василько і вищий від нього на голову Тимко Куличок.

— Побачиш тоді... — прошепотів, збліднувши, Василько.

Тимко враз підставив ніжку і штовхнув Василька, тримаючи ворону за крила в одній руці.

Почалась боротьба, і незабаром обидва хлопці покотилися по землі. Карпо кинувся розбороняти.

— Ворона втекла! — гукнув Онисько.

Тимко, який уже придавив Василька до землі, раптом покинув боротьбу й зірвався на ноги.

— Втекла? А куди ж ти дивився? — напосівся він на Ониська.

— А я — що? — виправдовувався той. — Ти ж сам її пустив.

Слідом за Тимком устав і Василько, але який він тепер був! Сорочка на грудях розпанахана, під оком синець...

Він обтрусив порох і пісок із штанів і тільки тепер схопився за голову — безкозирки не було.

Василько хутко озирнувся і побачив її на вогнищі, куди вона впала під час бійки.

Вогнище погасло, але залишилось гаряче вугілля, і коли хлопчик ухопив безкозирку, в ній уже встигла прогоріти зверху велика дірка.

Василько похолов: що ж тепер буде?

Він дивився на знівечену безкозирку сухими, гарячими очима: те, що сталося, було таке несподіване й непоправне, що сльози висохли не з'явившись.

Враз було вбито всі хлоп'ячі мрії.

Та це тільки половина горя. А як же тепер віддасть він безкозирку Ігореві?

У Василька був такий розпачливий вигляд, що Тимко перший підійшов до нього і взяв безкозирку.

Повертів її і з жалем сказав:

— Пропала. Тепер не залатаєш, дірка з долоню!

Дірка й справді була з долоню. Прогорів не тільки верх, а й підкладка. Стьожка зотліла, стала рудою...

І тільки прийшовши додому, Василько кинувся до матері й заплакав. Схлипуючи, він розповів усю історію з безкозиркою.

Мати сплеснула руками.

— Ой, лихо! Тільки ж що приходив батько того хлопця. Просив, щоб зараз же принесли йому безкозирку. Такий серйозний. Он і картуз твій повернув...

Тепер становище ускладнювалось.

Мати жаліла сина і, як побачила порвану сорочку й синець, журно похитала головою. Вона вирішила,

що сама віднесе інженерові безкозирку й побалакає з ним.

Та прийшов батько і втрутився в цю справу.

— Ні, так буде не гаразд, Галю. Хіба ти брала в хлопця безкозирку? Отож воно й є, що не ти. А ти Васильку, хіба нас питав щось про це?

— Ні... не питав... — схлипнув хлопчик.

— От бачиш, не питав. Ну й виходить, що тобі треба самому віднести безкозирку. Та віддаси її до рук не хлопцеві, а його батькові. Правильно я кажу, мати? Отож, Васильку, не гай часу та йди.

— Що ж він хоч скаже? — спитала мати.

— То підкаже йому совість. А перше слово, звісно, попрохати пробачення, щоб інженер відразу побачив, що має справу з Васильком.

Василько пішов до інженера і всю дорогу думав, що ж сказати, аби виправдати себе.

— А кого ти шукаєш, хлопче? — спитав чоловік в окулярах.

Він примружившись, розглядав Василька...

Він знову взяв хустку з безкозиркою.

— Вона в тебе ціла? — спитав.

— Хто? — муркнув Василько, згадавши враз, чого він сюди прийшов.

— Ти сам знаєш, хто і що. Не купалася часом безкозирка десь у Дніпрі? Я хочу сфотографувати в ній Ігоря.

— Ні, не купалася, — тихо відповів Василько і подивився просто у вічі інженерові, бо казав чистісіньку правду.

Йому згадалась чомусь сіра ворона в Тимкових руках. Як їй, сердешній, було боляче і страшно! «Я її визволив!» — подумав Василько з радістю за птаха.

І, дивна річ, раптом він перестав боятись, що хустку зараз буде розв'язано, і знівечена безкозирка з'явиться на білий світ.

— Дядю,— сказав несподівано для самого себе Василько,— вона не купалась, вона згоріла...

Він похапцем зубами розв'язав вузлик на хустці.

— Ось, дядю, гляньте, яка дірка!

І захлинаючись, ковтаючи слова, хлопчик розповів про сіру ворону і про те, як він кинувся її визволити.

Інженер мовчки слухав.

— А що ж безкозирка? — спитав згодом.

— Вона ж упала на вогнище, як ми билися з Тимком... Дядю, ви пробачте. Я більше не буду. Не думайте, що я ото такий... То ж я ворону хотів визволити! А я й робити все вмію.

— Гм... А що ж ти, цікаво, вмієш?

— Сокиру можу взяти й наколоти дров. Коли сухі, соснові, то тільки «чок» — і надвоє. Можу бриля сплести з жита. Прискавку зробити вмію!

Інженер перебив його:

— Ач який, на всі руки майстер!

Він помовчав, про віщось* думаючи, і коли знову глянув на Василька, то побачив, що той схилився над столом і не зводив очей з малюнка електростанції...

*За Олесем Донченком**

Знайди відповідь у тексті. Навіщо ворона гуляла вздовж берега?

Назви персонажів твору. Якими їх зобразив автор? Доведи, що Василько був добрим та сміливим хлопчиком.

Які почуття викликав у тебе епізод, де Василько зустрівся з інженером?

Після якого спогаду Василько перестав боятись? Знайди ці речення в творі.

Які слова хлопчика викликали в тебе посмішку?

Про що це оповідання? Обери правильну відповідь.

- а) Про те, як Василько спалив безкозирку;
- б) як батьки посварили Василька;
- в) як хлопчики зчинили бійку;
- г) як Василько захистив ворону.

За яких обставин згоріла безкозирка?

Склади план оповідання. Підготуйся до його переказу.

* Познайомся з цікавими фактами біографії Олеся Донченка в Біографічному довідничку на форзаці.

Читаю, замислююсь

Не хочу!

Метелика ловити я не хочу:
Він — квітка неба, хай живе собі!
Хай крильцями барвистими тріпоче,
Щоб радісно було мені й тобі.

І квітку лісову не стану рвати,
Її до дому я не понесу.
Бо вдома їй джмеля не погойдати
І не попити ранками росу!

І не стеблинку, гілку чи травинку,
Я не ображу — це страшений гріх!
Бо в кожній з них живе тремка живинка,
Що світиться довірою до всіх.

Анатолій Костецький

Які переконливі слова знайшов поет Анатолій Костецький, щоб висловити свою любов до всього живого: до метелика, лісової квітки, стеблинки і травинки! Читаєш цей вірш і бачиш барвистого метелика, і уявляєш сумну квітку, яку зірвали й принесли додому, а «вдома їй джмеля не погойдати і не попити ранками росу!». Я розділяю почуття і думки автора, а ти?

Ласочка

(Оповідання)

Як сонце тільки-но червонило небо на сході, Арсен уже сидів у човні біля своєї верби і пильнував за вудками. В лісі бродив туман, підзолочений сонячним

промінням, туркотіли припутні, вистукували дзьобами дятли, а іноді лунко тріщало галуззя і було чути: хро-хро... хря-хря...

Арсен знав, що то вепри з виводками вепренят вертаються з нічного пасовиська у свої сховища...

А одного разу, коли Арсен, зігрітий сонцем, куняв у човні, то підводячи, то опускаючи голову, за спиною в нього почулося тоненьке скімлення. Арсен прокинувся і огледівся.

Високо на кручі, супроти човна, схиливши голову набік, стояло лисеня. Воно дивилося трохи здивованими і зовсім не хитрими очима. Потім перевело погляд у задок човна і облизнулося: на дні, засланім травою, лежала риба.

— Ану! — сказав Арсен і ляснув себе долонею по коліну.

Лисеня трохи позадкувало, проте не втекло.

— Бойове! — сказав Арсен. — То що тобі — рибки закортіло?

Лисеня тоненько писнуло.

— Ну, на вже,— Арсен трохи подумав і додав: — Ласочка...

Рибина летіла вище лисеняти, але воно прудко підскочило й ухопило її передніми лапами.

— Молодця! — похвалив Арсен і заходився мінати наживу.

А коли озирнувся, лисеняти вже не було.

Однак наступного ранку воно прийшло знову. І знов Арсен кинув йому рибину — одну, бо лисеня більше не просило.

Так вони й потоваришували.

Незабаром лисеня вже знало, що його звати Ласочка і що коли Арсен каже: «Встань! або «Ляж», то треба вставати або лягати. Знало також і те, що риба інколи не клює. Сидить-сидить Арсен, а поплавки на його вудках ані ворухнуться. Тоді Ласочка не скімлила і не молотила хвостом по землі, як завжди, побачивши у човні рибу, а лягала в траву й ждала. Арсенові набридало дивитися на нерухомі поплавки, і він часто-густо засинав.

Сидить і спить.

А якось чує крізь сон: Ласочка дзяволить. Прокинувся, аж поплавок на одній вудочці немає, поринув. А лисеня на кручі вухами пряде, передніми лапами дрібушить-витанцьовує од нетерплячки. Вхопив вудочку, смик — є окунь!

— На, Ласочко, це ти спіймала! — весело сказав Арсен і кинув окуня на кручу. З того дня він вже не боявся спати, бо як тільки поплавок ворухнеться, то Ласочка його й розбудить.

Так вони й рибалили вдвох.

Потім настала довга-предовга зима. Ліс прибрався в іній та ожеледець. І не співали вже в ньому птахи, тільки вітер ночами завивав у гіллі.

Старий Арсен уже не ходив на річку, але часом згадував Ласочку: де-то вона тулиться в таку холоднечу?

А весною, коли крига скресла і сонце вгріло, одніс Арсен човна на річку, полагодив вудки і знову, як торік, сів ловити рибу — бабі та внукам на юшку. Вудить та все озирається: чи нема, була, Ласочки? Раз, і вдруге, і втретє — немає...

А вчетверте озирнувся — стоїть на кручі велика пухнаста лисиця з розумними, але зовсім не хитрими очима, а поруч неї — лисеня.

— Ласочко? — невпевнено покликав Арсен.

Лисиця задріботіла передніми лапами, замолотила хвостом по землі й лягла. Лисеня ж, побачивши у човні рибу, облизнулося й тихенько заскімлило.

— Те-те-те... — весело сказав Арсен. — Це що ж виходить: я увесь ваш рід годуватиму?

І кинув на кручу рибину.

Лисеня спіймало її передніми лапами і стало їсти.
А Ласочка сиділа нерухомо, пильно стежачи за поплавками...

З того часу вони рибалили втрюх.

Григор Тютюнник

Як автор описує ранок? Які слова і звуки показують, що ранок настав? Знайди відповідні речення в тексті.

Завдяки чому дідусь познайомився та потоваришував із лисеням? Із яких слів видно, що лисеня хотіло і просило рибки?

Чи можна дії лисеняти назвати розмовою з дідусем?

Чому Арсен назвав лисеня Ласочкою?

Доведи, що Ласочка допомагала Арсену рибалити.

Яка головна думка оповідання? Що тебе вразило в цьому оповіданні?

Я дуже хочу, щоб мої стосунки з іншими теж були дружніми. Підкажіть, які риси характеру можуть мені допомогти в цьому?

Читаю, замислююсь

Є в нас друзі

Є в нас друзі
У бору і в лузі,
В річці, в полі —
Хай живуть на волі.

І крилаті,
 Й сірі, й волохаті,
 Пустотливі,
 Й смілі, і грайливі.
 І ми грати
 Любимо коло хати,
 У затишку —
 В котика і мишку.

Микола Бук

Я вважаю так: «Наші менші друзі нехай живуть на волі — там їхній дім. А ми, діти, будемо гратися біля свого дому — нам тут краще». Так чи ні?

Повторюю, пригадую, творю

1. Пригадай назви творів із вивченого розділу. Назви прізвища їхніх авторів.

2. Які твори тебе найбільш вразили? Чому?

3. Які епізоди і з яких творів тобі запам'яталися? Чому?

4. Над чим ти замислюєшся, читаючи твори Василя Сухомлинського?

5. На початку оповідання «Пустощі» хлопчик Михась навчив свого товариша Костя просто так дзвонити в двері бабусі Наталі Федорівни. Наприкінці оповідання Михась побився зі своїм же другом Костем через те, що той дзвонив у двері бабусі. Чому Михась змінив своє ставлення до старенької сусідки?

6. Схарактеризуй Василька з оповідання «Безкозирка». Хто є автором цього твору?

Розділ 7

«ЦЕЙ ЛІС ЖИВИЙ»: НАУКОВО-ХУДОЖНІ ТВОРИ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

Ліс-трудівник

Повітря, вода і ліс — дуже важливі складові частини природи. До того ж вони не лише співіснують одне поряд з одним, а й виконують спільну роботу на користь усієї природи. Ліс, повітря і вода начебто уклали між собою угоду про дружбу і взаємодопомогу. Вони працюють, як великий природний комбінат, де все злагоджено і на якому відходи одного цеху перетворюються на необхідну сировину для іншого.

Повітря, яке оточує нас і яким ми дихаємо, складається з різних газів та водяної пари. Про всі ці гази ми не будемо говорити. Нас цікавлять зараз лише два: кисень та вуглекислий газ.

Ось вуглекислий газ. Коли в повітрі його забагато, то стає важко дихати. Коли ж дуже багато, то дихати таким повітрям смертельно небезпечно.

А ось кисень люди звуть життєдайним газом. Вди-
хаючи повітря, людина вибирає з нього кисень, а по-
вертає з видихом вуглекислий газ. Так само «дихають»
і фабрики, заводи, машини — всі зроблені людиною
пристрої, в яких щось згорає. Коли, скажімо, виплав-
ляють чавун — спалюють високоякісне кам'яне вугіл-
ля. Під паровими казанами, щоб кипіла вода, горить
знову ж таки кам'яне вугілля або газ. А під час зго-
рання будь-яких речовин поглинається з повітря
кисень і виділяється вуглекислий газ.

А скільки тепер на землі тих заводів! І всім їм
потрібний кисень, і всі вони викидають у повітря вуг-
лекислий газ. І було б, мабуть, нам непереливки, якби
не ліс.

Ліс — це величезний природний цех, який на від-
міну від заводів, «ковтаючи» вуглекислий газ, віддає
в повітря чистісінький кисень. Як ота чудова безвід-
мовна пральня, він ретельно очищає від бруду наше
повітря.

Та не тільки в цьому його заслуга перед живим світом нашої планети. Він насичує наш повітряний простір, нашу атмосферу водою, без якої теж неможливе було б життя. Звичайно, дерева не виробляють води, вони висмоктують її з глибин землі своїм корінням. Висмоктують разом з поживними речовинами — різними мінеральними солями, розчиненими в ній. Солі дерева забирають собі — за їхній рахунок вони ростуть, а от воду випаровують через листя.

Випарувана листям вода потім знову дощами повертається в землю.

Звичайно, узимку ліси випаровують вологи менше, ніж улітку, вони дрімають зимовим сном. У повітрі в цей час волога береться з інших джерел. Її приносять вітри з теплих країв. Та ще в сонячні дні у полі тане верхній шар снігу, парою піднімаючись у повітря. І знову випадає снігом. Сипле він однаково і над лісом, і над полем.

А прийшла весна — і бурхливі потоки талої води прямують з поля, потрапляючи врешті-решт у річки. Якщо взимку снігу було багато — талої води теж буде багато. Та так багато, що річки вийдуть з берегів. А надто, коли весна приходить раптово, коли різко настає потепління. Тоді водою заливає озимі посіви, села. Народне господарство зазнає великої шкоди.

Але хоч би скільки багато було води навесні, вона незабаром спадає, річки виносять її в море, а самі міліють, і навіть, буває, зовсім пересихають.

А от у лісі сніг тане набагато повільніше, ніж на відкритих місцях. І вода тут неквапом просочується

в ґрунт, щедро зволожуючи його. А напоївши землю, маленькими підземними струмочками стікає в річки. І тоді ніяких повеней не буває. Ліс і влітку по-господарському порядкує вологою. І тому в тих краях, де є ліс, річки не виснажуються, не пересихають навіть у спекотливу пору року.

Отож, як бачиш, ліси мають величезне значення для підтримання рівноваги в природі. Там, де багато лісів, чистіше повітря, повноводніші річки, там не буває руйнівних повеней.

Паола Утевська

Яку нову для тебе інформацію містить цей текст?

Знайди відповідь у тексті. Що люди називають життєдайним газом?

Із чим порівнює ліс авторка твору Паола Утевська?

Склади за змістом цього тексту декілька запитань, які б починалися словами *чому, що, де, як*.

У науково-художньому творі є й наукові факти, і яскраві слова, словосполучення, вислови, що допомагають уявити картини природи, місце подій, зовнішність героїв, краще зрозуміти їхні характери.

У реченні «Вони працюють, як великий природний комбінат, де все злагоджено і на якому відходи одного цеху перетворюються на необхідну сировину для іншого» є тільки наукова інформація. Так чи ні?

У реченні «А напоївши землю, вода маленькими підземними струмочками стікає в річки» є тільки художній образ — маленькі підземні струмочки. Так чи ні?

Намагайся дізнатися більше! Знайди і прочитай інші твори Паоли Утевської.

Науково-художні твори — це твори, у яких наукові ідеї та факти викладено у доступній формі, за допомогою яскравих, образних висловів.

Серед творів науково-художньої літератури зустрічаються **науково-художні оповідання, повісті, казки** і навіть **вірші**.

Місяць тиші

Люблять вихованці дитсадка, коли їх перевідують старші хлоп'ята: гуртом цікаву книгу прочитають, витинанку склеять, нову пісню розучать... А коли приходить ще й шестикласник Петько Чебрець, радість неабияка — той стільки казок знає, що може добу розповідати або ще й довше!

Тож і цього разу, тільки-но Петько з товаришами переступили поріг дитсадка, діти відразу потягли його

до кімнати казок. Повсідалися півколом на великому пухнастому килимі, тільки очі блищать.

— Ви про Озивайка чули? — запитує у дітей Петько.

— Ні,— за всіх одказує Тарасик.— Розкажи!

— Нічого б і я не знав про Озивайка, коли б не потрапив був у халепу: взимку в заметіль заблукав у лісі. Думав, пропаду, та, спасибі, Озивайко допоміг, вивів мене на узлісся.

— Що ж то за Озивайко, невже й морозу не боїться? — дивується Тарасик.

— Нічого Озивайко не боїться — ні морозу, ні спеки, ні бурі, ні блискавки! — продовжує Петько.— Бо казковий він. Чули про лісовичків, які у дрімучих лісах мешкають? Оберігають від напасті птахів, звірів, дерева й кущі. Хто їх покличе, відразу ж відгукнуться, завжди на допомогу прийдуть. Отакий і Озивайко. Відтоді як мене врятував, ми з ним — нерозлийвода.

— Вигадуєш! — Тарасик недовірливо глянув на Петрика.— Де ж це було, щоб лісовички з казки виходили? Та ще й з людьми дружили!

— З Озивайком увесь наш шостий клас дружить: він не раз нас у ліс водив і таке показував, що самі нізащо того не побачили б. Хочете — і вас з ним познайомлю!

До лісу йти недовго. За якихось півгодини були вже там.

— Озивайко! Де ти?

— Тут я! — з-під розлогих кущів ліщини вийшов русявий хлопчик у зеленому вбранні.— Знову, Петю, гостей привів? — привітно всміхнувся.

Діти од несподіванки зацікавили, тільки Тарасик протиснувся наперед і простяг лісовичкові долоню:

— Давай знайомитися!

...Невдовзі Озивайко запросив дітей на прогулянку.

— Вам Петько, гадаю, сказав, що червень — місяць тиші? — мовив.

Діти одразу ж притихли.

— А чому він так називається? — пошепки запитала Маринка.

— Поясню, тільки пообіцяйте, що не галасуватимете в лісі.

— Обіцяємо! — тихенько сказали малі. Немовби легенький вітерець прошелестів...

— Та перш ніж до лісу йти, — сказав Озивайко, — зроблю вас, друзі, невидимими. Тоді вже напевне жодного звіра чи птаха не сполохаємо.

— Як це — невидимими зробиш? — не на жарт злякався Тарасик.

— А ось так! — Озивайко плеснув у долоні — й нікого не стало видно. Навіть Петька!..

— Озивайку! — ще тихіше прошепотів Тарасик.—
А невидимим можна говорити?

— У лісі — ні! — впевнено відказав лісовичок.—
А так — скільки завгодно.— І повів усіх стежиною
в глиб лісу.

Тарасик оступився, ненароком на когось наштотх-
нувся (не видно ж!) і впав на куці. Звідти одразу
пташка випурхнула.

— Отакої, хлопче! — обурився Озивайко.— Ледве
не наступив на соловейка!

— А що він там робив? — поцікавилась Оксанка.

— Як це що? — здивувався Озивайко.— Пташенят
висиджував у гнізді.

— А яке воно у солов'я?

Озивайко глянув на сполохану Тарасиком птаху,
що сіла на сусідньому дереві, й промовив:

— Хіба не бачите його ось тут на землі, між коріння?

— Справді, гніздечко,— зраділа Маринка,— ще
й четверо яєчок у ньому! Всі замовкли. Соловейко,
заспокоївшись, знову сів на місце. Діти навшпиньках
рушили геть.

— Тепер збагнули, чому червень — місяць тиші? —
запитав лісовичок, коли відійшли досить далеко.

— Бо в цей час птахи пташенят висиджують,— про-
шепотів Тарасик.

— А є такі, що вже малят вигодовують,— продов-
жував розповідь Озивайко.— Ось погляньте вгору!
Що там?

— Шпаківня,— здивувалась Маринка.— Звідки вона
в лісі взялася?

— Це ваші старші друзі почепили. Зараз у ній шпакки аж семеро пташенят вивели.

Тут і шпак нагодився. Тільки-но підлетів до отвору, а звідти висунувся широко розкритий дзьобик. Шпак сунув туди принесене і полетів.

— Ох і їдять же ці пташенята! — сказав Петько. — За день майже чотири сотні комах, гусениць, равликів приносять їм дорослі птахи. Уявляєте, скільки шкідників вони знищують? Від цього лісу велика користь!

— Пташенята не лише у шпаків вивелися, — вів далі Озивайко, — а й у граків, синиць, дятлів, які літають без перепочину в пошуках харчу: треба діток годувати, щоб швидше росли. І у звірів також з'явилося потомство — підростають козенята, вилазять з нір лисенята, гріються на сонці борсученята. Хочете, покажу, як вони це роблять?

— Хочемо! — голосно гукнув Тарасик і, хоч не бачив виразу Озивайкового обличчя, зрозумів, що зачинив, і знітився.

...Борсученят побачили на крутосхилі яру, порослого чагарником. Троє звірятка лежали поблизу входу до нори. Кумедні такі. Час від часу вони переверталися з боку на бік, як справжні пляжники. Діти хотіли підійти ближче, та Озивайко не дозволив — навіщо, мовляв, лякати! І все ж таки у когось під ногами лунко тріснула суха гілка. Одразу ж із нори вискочив дорослий борсук і хутко позаштовхував малят у схованку.

А невдовзі побачили ще одне диво: дика качка вела кудись свій виводок — десь із десятків пуховичків.

— Куди це вони йдуть, як тут опинилися?

— Знаю я цю качку, — пояснив Озивайко, — вона виводить каченят у дуплі невисоко над землею і одразу йде з ними до води: там і харч, і безпека.

У лісі тихо. Коли це щось як закаркає, як застрече!

— Хто це? — кинулися всі до Озивайка.

— Зараз побачимо, — лісовичок підвів їх до старезного дуба, під яким клубочилася згряя сорок і ворон.

Підійшли ще ближче й помітили на гілці великого птаха.

— Вухата сова! — упізнав Петько. — Тільки чого це сороки та ворони напали на неї?

— З пугачем переплутали, — усміхнувся Озивайко. — Той іноді малят у птахів краде, а ця сова мишами та полівками живиться. За літо близько тисячі їх знищує. Отож зважте, яку користь дають сови, якщо одна полівка з'їдає за літо майже кілограм зерна!

— Ти диви, скільки зерна зберігає нам сова — майже тонну! — аж охнув Петько. — Чого ж тоді, Озивайку, дивишся спокійно, як ті розбійниці над нею збиткуються?

Озивайко щось гукнув до сови, та знялася з гілки й полетіла в зарості молодих ялин.

— Сови,— сказав Озивайко,— полюють уночі. Тоді, коли хижі птахи сплять...

Дітям уже час було вертати додому, та Озивайко зупинив їх.

— А ось у тому дуплі,— показав на отвір у стовбурі,— живуть кажани. Вони також полюють уночі й знищують багато комах-шкідників. Хочете зазирнути? Тільки тихенько, щоб не сполохати маленьких охоронців лісу. Підійшли до дупла. Ані звуку. Зазирнули всередину. Там, вчепірівшись кігтками в дерево, висіло вниз головою з десяток руденьких тваринок. Геть як миші, тільки з крилами. Сплять!

— Отакі мої помічники,— промовив, як одійшли, Озивайко.— Без них я був би як без рук!

Зачаровано слухали діти Озивайка. Такий, як і вони, хлопчик, а скільки знає. Що то, як казковий!

Озивайко хотів іти з дітьми далі, в глиб лісу, та Петько зітхнув — час дошкільнят до дитячого садка вести. А ті:

— Нехай з нами й Озивайко йде!

— Не можна, друзі, ліс полишати, а ви ще приходьте,— лагідно всміхнувся лісовичок.— І щоб не дуже поспішали. Гарзд?

...Вже прощалися, аж Тарасик спохопився:

— Озивайку, ми так і залишимося невидимками? Лісовичок плеснув у долоні, і всіх знову стало видно.

Анатолій Давидов

Так схоже на казочку... Допоможіть! Цей твір — науково-художня казка чи науково-художнє оповідання?

Які цікаві факти про життя тварин повідомив Озивайко маленьким діточкам? Що було новим для тебе?

Склади пам'ятку «Правила поведінки гостей лісу в червні». Запиши.

Що в цьому творі нагадує казку? За якими ознаками цей твір можна віднести до науково-художніх творів?

Що ти знаєш про ящірку?

Неприємна пригода

Прудка коричнева ящірка вже поверталась додому, коли знов відчула небезпеку. Зупинилась, завмерла. Попереду стояв той самий хлопчисько в червоних тапочках, який мало не вловив її недавно. Ледве уткнула. Хлопчисько теж завмер. Ще мить — і прожогом кинувся до неї. Але вхопити ящірку руками не так легко. І хлопчисько побіг за нею, намагаючись наступити на хвіст.

Бідна ящірка відчайдушно звивалась між кущиками трави, пірнала під опале листя. Вже майже добігла була до якоїсь нірки коло пенька, та хлопчисько наступив-таки їй на хвоста. Ящірка востаннє напружила сили, смикнулась і пірнула в нірку. Втекла, тільки без хвоста.

Довго вона просиділа в нірці, все журилась: як тепер без хвоста з'явиться в лісі? І раптом згадала: недалеко звідси живе кравець їжак. «Піду до нього,

я ж його колись від лисиці врятувала. Хай тепер мені за це хвоста пришиє». Так і зробила, побігла. Ось і їжачкова хата.

— Доброго ранку, любий сусіде.

— Добридень, ящірко,— мовив їжак.— Кажи, з чим прийшла.

— Лихо в мене. Якийсь поганий хлопчисько хвіст одірвав.

Їжак насунув на ніс окуляри, оглянув ящірку.

— Що ж,— заспокоїв її лісовий кравець,— хвіст пришити можна.

— Невже? — зраділа ящірка.

— Аби тільки був цілий.

— Так я зараз його принесу,— і побігла по свій загублений хвіст.

Шукала, шукала на галявині, а хвіст наче крізь землю провалився. Ніде нема! Прибігла знову до їжака, плаче:

— Не знайшла. Що ж мені тепер робити, їжаче?

Подумав їжак, каже:

— Недавно мені ведмідь розповідав, що нібито хтось бачив у лісі такий хвіст.

— Ой любий їжаченьку, сходи до ведмедя! Вік тобі вдячна буду. Хай тобі миші самі в рот стрибають,— побажала ящірка.

— Добре, добре,— засопів їжак.— Зроблю вже тобі таку ласку.

Задріботів їжак до ведмедя, притупцяв. Питає про ящірчин хвіст. Згодився ведмідь сказати, хто йому про це розповідав. Тільки з умовою: хай їжак спершу залатає його шкуру. Геть увесь бік обдер, коли по мед лазив.

Почав їжак зашивати ведмедеві шкуру. Шив, шив — ниток не вистачило. Побіг додому, приніс. Шив, шив — знову нестало. Довелося в сусіда, такого ж кравця, позичати. Нарешті залатав клишоногого.

— Від борсука чув,— каже ведмідь.— Це він нібитодесь у лісі бачив ящірчин хвіст.

Никав, никав по лісі їжак, нарешті здибав борсука. Розказав усе.

— Сам я не бачив хвоста,— старий борсук задумливо покрутив довгого сивого вуса,— то мені заєць розповідав про нього.

Пішов їжак до зайця. А де того косого знайдеш? Гасає собі цілий день по лісу, радий, що прудкі ноги має. Довго шукав його їжак. Ще тиждень минув, поки знайшов аж за селом, на городі.

— Ящірчин хвіст? — перепитав заєць.— Бачив колись, тільки забув, де саме.

— От тобі лихо! — скрушно мовив їжак. — Ну згадай, друже, я тобі за це добру шубу на зиму пошю. В боргу я перед ящіркою: від лисиці колись допомгла врятуватись, попередила, і я ледь устиг згорнутись у клубок. Мушу тепер віддячити. Ну, то як?

— Гаразд, — врешті погодився заєць. — Іди додому і починай шити, а я тим часом пошукаю в лісі той хвіст.

Почалапав їжак додому стомлений, але веселий. І відразу взявся до роботи. Гарна шубка вийшла, — біла, пухнаста, тепла!

А тут заєць з ящірчиним хвостом надоспів.

— Шкода тільки, що не коричневий, а зелений, — каже. — Проте, якщо не сподобається, пофарбувати можна.

Побіг радий їжак до ящірки.

— Дивись, — гукає їй ще здаля, — який гарний хвіст я тобі дістав!

Підповзла ящірка, поглянула на хвіст.

— А навіщо мені другий? — каже.

— Як другий? — здивувався їжак.— Тобі ж хлопчисько відірвав хвоста.

— Ну то й що? Не було хвоста, а тепер є. Правда, невеличкий, але свій. Сам виріс.

— Невже? — здивувався їжак.

Уважно обдивився ящірчин хвіст. Ніде ні шва, ні ниточки — справді виріс.

— Так чого ж ти мені голову морочила? — зату-
пав на неї їжак.— Я всі ноги пооббивав, стільки часу
змарнував!

— Та я ж не знала, що він знову відросте,— ви-
правдувалась ящірка.

Але їжак і слухати її не схотів: форкнув сердито
і подався геть. Ой, як образився!

Не потрапляй йому тепер на очі, ящірко: лихо буде!

Олег Буцень

Цей твір — науково-художня казка чи науково-художнє оповідання?

Чим цей твір нагадує казку про тварин?

Що в цій казці викликало в тебе посмішку?

Доведіть, що ця казка є науково-художнім твором.

Як ти думаєш, про що може йти мова в оповіданні «Батько-колючка та його гніздечко»?

Батько-колючка та його гніздечко

Веселе сонечко ще раз нагадало всім, що весна у повному розпалі. Береги і дно ріки густо вкрились зеленню.

У заростях водоростей здивовано зупинились дві подружки рибки-краснопірки. Вони були дуже гарненькі. Їхні червоні плавці так і спалахували, коли на них падав весняний сонячний промінь.

— Ти глянь,— сказала перша,— той колючка — наче несамопитий, нікого і близько не підпускає до своєї купи хмизу. Він, мабуть, дуже загордів через своє вбрання. Дивись, яке в нього яскраво-червоне черевце стало і спинка зеленкувата. А був же такою непоказною рибинкою!

— О, то він оберігає місце, що вибрав для гніздечка,— озвалась її подружка.— Він приведе туди колючку-маму, і вона відкладе там ікру.

— А як він кумедно настовбурчив свої три колючки!

— Це до нього підплив горчак! Знайшов кого лякати!

До колючки справді наблизилась рибка-горчак. Горчак навіть сторопів, натрапивши на таку ворожу зустріч.

— Та чого це ти? — промовив він. — Я ж не збираюсь займати твого місця, коли ти вважаєш себе його хазяїном. Мені тільки треба знайти підходящу черепашку, черепашку з двома стулками, адже і я мушу відкласти в надійне місце ікру.

Колючка-тато заспокоївся і опустив свою страшну зброю.

«І вештаються тут усякі, — подумав він. — Наче мало місця їм в ріці».

Він уважно обдивився вибрану місцинку і вирішив, що тут буде зручно збудувати кубельце для майбутньої ікри. Течія води тут стрімка, отже, і ікрі, і малькам буде чим дихати. А вітер наче не дуже хвилями бавиться, не буде із дна мулу здіймати.

Розсудивши так, колючка заходився збирати будівельний матеріал. Він ретельно переносив рослинки і навіть, напруживши всі свої сили, відірвав від якоїсь водяної трави пагінець, що — ух! — як міцно тримався на стеблині!

Під час роботи раптом приплив чорний блискучий жук-плавунець. Він впевнено опустився на піщане дно і почав походжати на обраному колючкою майданчику. Цього колючка не міг стерпіти. Він підвів свої голки і люто кинувся на нахабного загарбника. Наляканий жук позадкував, а потім і зовсім утік якомога далі.

Тепер тато-колючка заходився дбайливо укладати шматочки різних водоростей і все це змочував своєю клейкою слиною, щоб будова була надійною. А ще ж необхідно підкотити кілька камінців, щоб укріпити гніздо на місці. Тоді ніякі хвилі не знесуть його.

Уже робота наближалась до кінця, коли несподівано нагрянула біда.

Одна з краснопірок перелякано зойкнула:

— Щука!

І обидві подружки дременули навітки, тільки майнули їхні червоні хвостики. Горчак теж умить зник.

Колючка лишився один на порозі своєї хатки.

Та щука була молоденька і недосвідчена. Вона, не роздумуючи, блискавично кинулась на колючку. Але той відразу перетворився у якесь маленьке страховисько. Усі його колючі плавці і три головних списи стирчали погрозливо. Він був у повній бойовій готовності. А щука роззявила велику пащу і, не роздумуючи, вхопила його. Та від страшного болю змушена була відразу ж викинути його назад. Ображена і роздосадувана, вона попливла у зарості.

— У-у, тепер довіку пам'ятатиму цих жахливих колючок! — лютувала вона.

І колючка теж довго не міг отямитись після нападу. Та за деякий час він знову заходився біля гніздечка.

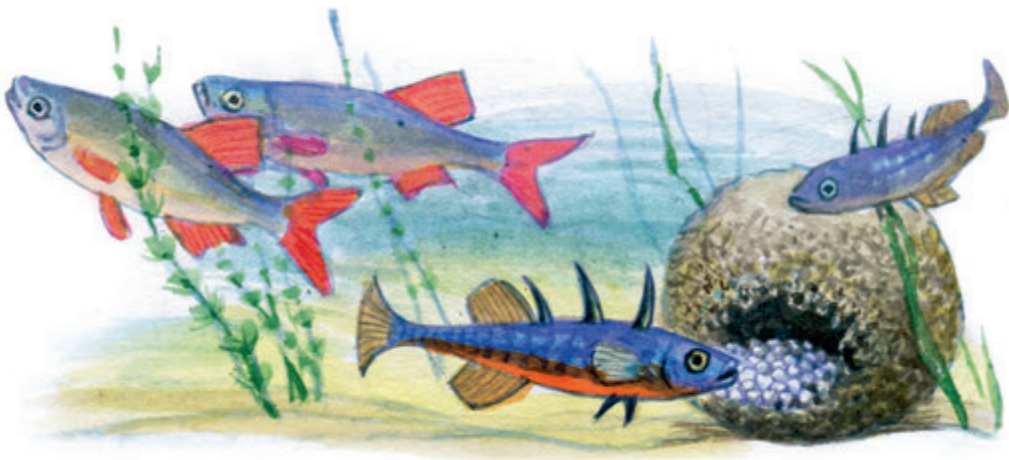
Уже надвечір знову підпливли подружки краснопінки.

— Дивись, яке гніздо спорудив отой колючка! — сказала перша. — Яке кругле, акуратне! Жодна стеблинка не витикається із стінок. І вхід теж кругленький.

— А сам хазяїн так і чатує ворогів на порозі своєї оселі. Обидві подружки попливли далі, але їх мучила цікавість, і другого дня вони знову причаїлись поміж водоростей.

— Дивись, у гніздечку на протилежній стінці вже й інший хід з'явився! — помітила одна. — Там, значить, уже й мати-колючка. Вона, певне, відклала ікру і зробила другий хід.

— Тепер вже тато-колючка і на мить не залишить свого гніздечка, — прошепотіла друга краснопінка. — Не радила б я наближатись до нього!

За кілька днів краснопірки помітили, що з гнізда на хвилинку випливли мальки і знову сховались.

А батько так само вартував коло входу. Вартував, аж доки малята не підрости і не стали самостійно добувати собі їжу.

Тільки тепер батько відчув себе зовсім вільним. Його чудове вбрання знову змінилось на скромне, непоказне. І тато-колючка поплив, відпочиваючи на ласкавих хвилях.

Валерія Іваненко

Які епізоди твору викликали в тебе посмішку?

Опиши, яким є батько-колючка.

А цей твір — науково-художня казка чи науково-художнє оповідання?

Що в цьому творі казкове, а що — наукове?

Які яскраві образні вислови зустрілися тобі в творі?

Намагайся дізнатися більше! Знайди книжки з творами науково-художньої літератури для дітей і прочитай їх.

Повторюю, пригадую, творю

1. Пригадай назви творів, які вивчалися в розділі. Назви їх авторів.

2. Який із вивчених творів є науково-художнім оповіданням?

3. Який із вивчених творів є науково-художньою казкою?

4. Чим науково-художній твір відрізняється від художнього?

5. Які персонажі з прочитаних творів тобі найбільш запам'яталися?

Розділ 8

«НЕБАЧЕНІ СВІТИ»: ЛІТЕРАТУРНА КАЗКА, ПОВІСТЬ-КАЗКА, П'ЕСА

Слон на ім'я Гудзик

— Ясочко, ти вже заплела коси? — запитала бабуся, почувши, що онука зібралася надвір.

Але Яся у відповідь тільки мугикнула щось нерозбірливе і швидко вибігла з квартири. Адже найбільше у світі дівчинка не любила заплітати свої довгі золоті коси. Насправді коси в неї були русяві, але на сонці вони починали мінитися й виблискувати золотою барвою, і, напевно, тому усі родичі й знайомі називали Ясю Золотою Дівчинкою.

Щиро кажучи, Ясі коси вже добряче набридли: заплітати їх щоранку страшенно не хотілося. Якби ж вона знала, які дивовижні й таємничі події розпочнуться саме через її незаплетені коси, мабуть, того весняного ранку вона б послухалася бабусю.

А втім, хтозна, адже тоді б вона не познайомилася...

Отже, почнімо все спочатку. Вибігши з під'їзду, Яся одразу ж підійшла до маленького кіоска, розмалюваного усілякими смакотами, і попросила в огрядної продавщиці:

— Будь ласка, мені дві кульки суничного морозива у вафельному ріжку!

Потім, замружившись від задоволення, почала їсти морозиво і роздивлятися квітучий кущ бузку, що саме вкрився чудовими фіолетовими кетягами. Бузок пахнув так ніжно й солодко, що Яся нахилилася низько-низько над рясними суцвіттями і почала вдихати отой чудовий весняний запах.

Та що це? Довгі пасма золотавого волосся зачепилися за старі сухі гілки, і Яся заплуталася у бузково-му кущі, як муха в павутинні.

— Ой-ой-ой! — запхинукала дівчинка й спробувала виплутатися.

Коли їй вже майже пощастило це зробити, вона завмерла від переляку. Яся побачила, як у траві під кущем ворухнеться щось сіре й маленьке.

Спершу вона подумала, що то мишка. І вже навіть хотіла закричати тоненьким пронизливим голосом, як це роблять усі дівчата, побачивши мишу.

Але раптом Яся розгледіла схожі на лопухи вуха, товсті ноги-стовпчики і довгий хоботок, який довірливо потягся до її руки. То був маленький, завбільшки з рукавичку, слоник.

Раз! І Слоник спритно вихопив у дівчинки недоїдений вафельний ріжок з морозивом, швиденько запхав його у рота й апетитно захрумкотів, тупцяючи від задоволення.

Яся мимоволі засміялася, а коли малий ненажера перестав плямкати, взяла його на руки, обережно поклала до кишені і понесла додому.

Видно було, що слоник не мав нічого проти того, аби познайомитися з Ясею ближче.

— Цікаво, а що їдять слони? — вголос подумала дівчинка, коли вже тихенько, щоб не побачила бабуса, занесла слоника до своєї кімнати.

— Слони їдять усе! До речі, мене звуть Ґудзик, і надалі прошу звертатися до мене саме так.

Яся навіть не здивувалася, що слоник уміє розмовляти, адже одразу зрозуміла, що Ґудзик — чарівний.

— Ну добре, тоді посидь тут тихенько, а я піду щось пошукаю на кухні.

Яся поклала Ґудзика в іграшкове ліжечко, що стояло в кутку кімнати, накрила його ковдрою і вискочила з кімнати.

Чомусь їй здавалося, що слоник страшенно зголоднів. Не дарма ж він так пожадливо з'їв морозиво. Вона

притягла дві булочки, халву, кілька бананів, п'ять зефірин і пакетик чіпсів.

Гудзик вистрибнув із ліжечка, як пружина, витягнув свій довгий хоботок, і Ясі здалося, що слоник просто всмоктав у себе всю їжу, наче пилюсос.

— Нічого собі апетит! Добре, що ти такий маленький, а то б я тебе не прогодувала. Ой, ти що, і упаковку від чіпсів проковтнув?

— А тобі що, шкода?! До речі, упаковка була дуже смачна — свіжа й хрумкотлива, — задоволено промовив слоник. — А тепер, коли я вже наївся, настав час трохи погратися. Ти які ігри любиш найбільше?

Тільки-но Яся зібралася відповісти, що найбільше любить гратися з лялькою Марусею — розповідати їй різні фантастичні історії, годувати з ложечки і вкладати спати, — як Гудзик підскочив на місці, кілька разів перевернувся в повітрі і вигукнув:

— А я люблю гратися у старовинну слонячу гру, яка зветься «упіймай слона за хвіст!».

— А що ж тут цікавого? — здивувалася дівчинка. — Ну, захоплю я тебе за хвоста, а що далі?

— От коли вхопиш, тоді й дізнаєшся,— хитро промовив слоник і кинувся навтьоки.

Дівчинка крутилася по кімнаті мов дзиґа, вимахувала руками, намагаючись упіймати верткого Ґудзика. Але він щоразу вислизав з Ясиних рук, дріботів товстенькими ніжками по підлозі і вмить опинявся в іншому кутку кімнати.

— Попався! — радісно закричала дівчинка, коли врешті вхопила слоника за хвоста.— А що тепер робити?

Слоник перевів подих — він таки добряче захекався, поки тікав від дівчинки,— а тоді поважно сказав:

— Тепер, за правилами нашої гри, хто переміг, має виконати будь-які три бажання переможеного.

— Гей, Ґудзику, ти щось наплутав! Усе має бути якраз навпаки — це ти маєш виконувати мої бажання.

— Привіт! Цікаво, хто краще знає слонячі правила — ти чи я? — образився слоник.

Яся злякалася, що він взагалі може розсердитися і піти геть, тому швидко згодилася:

— Ну, звичайно, ти! А що ти хочеш, щоб я зробила?

Слоник замружився, хвилинку промовчав, а потім дуже тихо сказав:

— Я хочу, щоб ти зробила зиму.

— Та ти що, жартуєш?! — засміялася Яся.— Я ж не чарівниця. Як у травні я можу зробити зиму?

— От бачиш, знову ти все псуєш! Хіба так граються? Поглянь, як треба.

Слоник тричі змахнув вухами-лопухами, тричі підстрибнув на місці, а потім легенько торкнувся хоботом Ясиної руки.

— Тепер починай чаклувати. Чари здійсняться тільки тоді, коли ми все робитимемо разом. Адже я жодного разу не бачив, як святкують Різдво й Новий рік. А моє бажання зветься: Різдвяна казка.

Леся Ворони́на

Чому всі родичі та знайомі називали Ясю Золотою Дівчиною?

Від чийого імені ведеться розповідь у творі?

- а) Слоника Гудзика;
- б) автора;
- в) дівчинки Ясі.

Знайди відповідь у тексті. Завдяки чому з Ясею відбувалися таємничі події? Як автор описує Слоника? На кого він був схожий?

Яке незвичайне бажання було у Гудзика?

Визначте жанр прочитаного твору.

- а) Це оповідання;
- б) фольклорна казка;
- в) літературна казка.

Якими ти уявляєш собі героїв цього твору? Опиши їх та намалюй.

Якщо тебе зацікавив уривок із казки Лесі Ворониної, знайди книгу з цією казкою в бібліотеці або візьми почитати у друзів. Pozнайомся також з іншими книгами цієї письменниці.

Намагайся дізнатися більше! Знайди інформацію про інші твори Лесі Ворониної.

Казки дракона Омелька

Вступна казочка про Омелька

Був собі Омелько. І був він драконом. Понад усе на світі, навіть більше за млинці з суніцями, любив Омелько вигадувати казки.

Та була одна заковика: драконові бракувало слухачів, бо щойно він підкрадався до когось, аби розказати казку, усі верещали: «Дракон!» — і втікали.

Не було такого звіра, який сів би і спокійно вислухав бідолашного Омелька від початку до кінця.

Добре, що мав дракон жінку, драконицю Килину, от вона й вислуховувала всі чоловікові оповідки.

Якось Омелько вигдав нову казку, прийшов на кухню до жінки та й каже:

— Килино, а почуй-но, любасю, яку дотепненьку казку я намудрував: «Були собі...»

— Одчепися! — пирхнула дракониця.

Килина ще відучора приндилася на чоловіка, бо він розтоптав квітничок біля їхньої печери — біг розказати нову казочку, перечепився об задню свою лапу та й тюхнувся носом у мальви.

— Одчепися кажу! Витолочив усі мальви, а тепер хочеш, щоб і млинці попригорали! Розкажуй свої небилиці комусь іншому, а мене не руш!

— Та однесеньку, Килинонько, коро-те-е-сеньку.

— Ану,— спалахнула Килина, пускаючи ніздрями бурі димки,— не роздраконюй мене, чоловіче, бо!..

— Ой, мене вже нема,— проскоромовив Омелько і вискочив з кухні. Він бо знав: коли вже жінка пускає бурі димки — ховайся! Якби ще сині, то можна говорити, а бурі — гаплик, не варто й сіпатись.

Спочатку Омелько спробував розказати казку самому собі, однак було геть нецікаво слухати те, що знаєш напам'ять.

Дракон мало не плакав.

Від переживання Омелькові підскочила температура. З пащі так і пашіло вогнем, луска розжарилась майже до червоного, а килимок під ногами вже почав скручуватись у трубочку.

«Гай-гай,— подумав Омелько,— зараз ще нароблю в хаті пожежі!»

Він вискочив з дому і помчав до річки, щоб сполоснутися й охолонути.

Омелько біг край лісу і розпалювався щодалі більше: під ногами вже спалахувала трава, а з ніздрів так і сипали снопи іскор.

Аж раптом дракон побачив, що на узліссі пасуться лосі.

«О,— подумав Омелько,— зараз я розкажу їм свою казочку...»

— Здоровенькі були, лосики,— на ходу привітався Омелько, вергаючи страшний вогонь,— а послухайте-но...

Та лосі нажахано презирнулися і галапом дремували до річки — подалі від дракона, під яким горіла земля.

— Та послухайте, лосики, зупиніться на хвиличку!..— гукав Омелько, біжучи за ними, однак лосі не спинялися і мчали прямо до води.

На березі сиділи жаби. Вони дружно співали.

— О,— жаби, звіддала загукав Омелько,— спиніть-но мені цих лосів! Тримайте їх! Хвилиночку уваги — зараз я вам усім щось розкажу!..

Але, забачивши лосів, що мчать простісінько на них, а надто Омелька, який димить-іскриться, жаби злякались і з булькотом лягнулись у воду. За ними стрибонули лосі, а вже за лосями шубовснув сам Омелько. Над річкою здійнявся густий стовп пари.

Омелько випірнув і виліз на берег. Він трохи пострибав на лівій нозі, щоб вилилась вода з правого вуха. Потім пострибав на обох — не для вух, просто він любив стрибати.

Лосі, відпирхуючись, теж вилізли на берег, але на протилежний, і хоч Омелько вже охолов, вони не квапилися перепливати назад, вдаючи, що сушать на сонці роги. А жаби зовсім не випірнули.

— Горопашний я, безталанненький, — бідкаючись, брів абикуди мокрий Омелько, — усі мене бояться, усі від мене сахаються, а в мене душа добресенька, а я ж лише казочку хотів оповісти...

Отак ідучи, Омелько й не помітив, як сполохав зграйку зайців, що гралися у квача. Та одне, найменше, не втекло.

— А ти хіба не боїшся мене? — здивовано спитав Омелько.

— Бо-боюся, — чесно призналося зайчєня, але дуже хочу послухати казочку. Бо я найдужче в світі люблю казки.

— Навіть дужче за млинці з суніцями?

Зайчєня кивнуло, хоча ніколи в світі й не куштувало тих млинців.

— Ну, то слухай, — Омелько обережно, щоб не зачепити зайчєня вогнем, прокашлявся і почав свою оповідь: «Були собі...»

— А можна ще однєньку? — несміливо спитало зайчєня, коли казочка скінчилася.

— На здоров'ячко, — радо погодився Омелько й розказав ще одну казочку. А потім ще однєньку, і ще...

Сідало сонце — і Килина почала хвилюватися: Омелька й досі не було вдома, а вона боялася, щоб він сам ходив поночі.

Словом, дракониця так розхвилювалася, що навіть перестала сердитись на чоловіка і вирішила його розшукати. Бо ж, зрештою, Омелька вона любила більше, ніж квіти.

Килина знайшла Омельку неподалік річки. Він сидів на траві й захоплено розказував казочку, а біля нього вместилося маленьке зайченя і захоплено слухало. А з-за верболозу сторожко визирали лосі й жаби — їм теж кортіло казочки.

— Омельку,— лагідно покликала Килина,— годі вже казочок, ходімо вечеряти.

— То, може, зайченя запросимо? — несміливо запропонував Омелько.

— Чому тільки зайченя? Я всіх запрошую. Ану, виходьте звідти! — гукнула вона лосям і жабам.— Гайда до нас на млинці з суницями.

Лосі й жаби засоромлено вийшли з-за кущів.

— Ні, ці не підуть,— запевнив дружину Омелько,— вони мене бояться.

— Ніскі-кі-кілечки не боїмося! — заперечили жаби.

— Вже не бояться? — зрадів дракон.— То це вже чудово!

— А ми не боялися,— буркнули жаби,— нас просто мама обідати покликала.

— А ви підете? — спитала Килина в лосів.

— Підемо,— тихо промовили лосі.

Їм було соромно, що злякалися такого доброго дракона, але ж так кортіло скуштувати млинців із суніцями.

Доки йшли до Омелькової печери, вже почало смеркатися.

— Ще далеко? — спитало зайчєня. — Бо мені в темряві страшно робиться.

— Нема чого боятися, — пхитькнула одна із жаб, — темрява зовсім не страшна, вона просто темна.

— Це зовсім не дивно, що мале боїться. Його ж самого он жменька, а темрява — величе-е-зна. — Омелько взяв зайчєня на руки, щоб воно не боялося. — Та що тут і казати, коли буває, що й сама ніч боїться темряви.

— Ніч? — не втримався котрийсь із лосів. — Ніколи не чув такого.

— І ми не чули, — квакнули жаби.

— Ну, сказав Омелько, — то послухайте мою казочку.

Сашко Дерманський

Чи викликали у тебе посмішку події, описані в казці? Що саме заставило тебе посміхатись?

Як звали жінку дракона Омелька?

а) Катерина; б) Килина; в) Галина.

Що було кумедного в розмові Омелька та Килини на початку «Вступної казочки про Омелька»?

Від чого в Омелька піднялася температура? Чому Омелько побіг до річки?

Знайдіть у тексті казочки слова, що вживає автор, описуючи, як лосі та жаби ховалися від Омелька.

Як ти думаєш, чому саме маленького зайчика автор обрав на роль того, хто не злякався Омелька? Що допомогло зайчику перебороти страх перед страшним і величезним драконом?

Яким автор зображує дракона? А його дружину?

Яким ти уявляєш собі Омелька? Що можна сказати про його характер?

Про що розповідається в творі?

- а) Про те, як звірі боялися дракона;
- б) як дракон частував млинцями гостей;
- в) як дракон любив розповідати казки.

Якщо тебе зацікавив уривок із казки Олександра Дерманського, знайди книгу з цією казкою в бібліотеці або візьми у друзів. Познайомся також з іншими книгами цього письменника.

Намагайся дізнатися більше! Знайди цікаві факти про книги Олександра Дерманського.

Повість — це літературний прозаїчний твір, у якому на відміну від оповідання зображується не одна подія, а низка подій із життя героя. У повісті-казці є вигадані ситуації, реалістичне поєднується з казковим.

Країна Сонячних Зайчиків

(Уривок із повісті-казки)

...Веснянка... бачив перед собою дивне дзеркало, що світилося жовтуватим світлом. Якась невідома сила тягла Веснянку до цього дзеркала. Він підійшов до нього впритул. Просто перед очима хлопчика виблискувало гладеньке дзеркальне скло. Але якийсь таємничий голос шепотів Веснянці: «Йди, йди вперед!» Підкоряючись цьому голосові, хлопчик ступив крок і мимохіть зажмурився, думаючи, що от-от стукнеться лобом у скло. Але ні! Він легко пройшов крізь дзеркало, немов крізь одчинені двері. І йшов, і йшов далі. Втім, навряд чи можна було сказати, що він ішов. Переступаючи ногами, він ніби летів, плив у повітрі без будь-якого напруження та зусиль. Тіло його було легке, невагоме, як уві сні. Спочатку Веснянка нічого не міг побачити перед собою. Він рухався в якомусь жовтому, золотистому тумані.

Потім цей туман поволі розсіявся і Веснянка побачив Країну Сонячних Зайчиків.

Хлопчикові здалося, що він потрапив у величезний незвичайний квітник.

Ніколи в житті він не бачив такої сили-силенної квітів одразу і таких різних. Та деінде це було й неможливо. Навіть у найбільшій оранжереї найкращого ботанічного саду. Тому що поряд з першими тендітними квітами весни — пролісками — тут росли пізні осінні айстри та хризантеми, що цвітуть аж до самих морозів.

Усі квіти, які тільки є в природі, квітували тут одночасно. Стрункі гордовиті іриси й сором'язлива матіола, що розгортає свої пелюстки й починає пахнути лише в темряві. Самозакохані нарциси та скромні чорнобривці. Розкішні ясно-червоні канни і непомітна кімнатна примула. Тендітна болотяна незабудка мружила свої голубі оченята поряд з мужнім едельвейсом, що живе високо в горах у захмар'ї і не боїться ні вітру, ні холоду. Барвисті братки виглядали з-за пишних півоній, а садові ротики кумедно відкопювали рожеві губи. І тихенько здригалися сріблясті дзвоники конвалій... На перший погляд здавалося, що квіти ростуть тут безладно, як у лісі або в полі. Та коли Веснянка придивився, то побачив, що, переплітаючись між собою, квіти утворюють надзвичайно химерні будиночки — з вікнами, з дверима, з красивими ґаночками та верандами. Саме в цих квіткових хатинках і жили сонячні зайчики.

Веснянка зупинився біля першої хатинки. За невисоким парканчиком із стокроток починався квітковий сад. Уздовж доріжок, посипаних жовтим пилком, рівними рядами виструнчилися рожі, лілеї, троянди, гладіолуси, жоржини. Під ними, немов кущі під деревами, росли фіалки, підсніжники, настурції. А в глибині саду, на березі невеликого дзеркального озера, посеред якого виднілася плавуча альтанка з латаття, стояв будиночок. Точніше, не стояв, а ріс будиночок. Тому що це був великий кущ жасмину, віти якого химерно сплелися й утворили стіни, вікна, дах і навіть вежу над дахом, а на її вершечку, ніби флюгер, погойдувалась на тоненькій ніжці біла квітка. На вікнах були мереживні занавіски з конвалій, а за підвіконня правили чорнобривці. Веранда була з волошок. На веранді, розсівшись у кріслі з м'якої пухнастої хризантеми, дрімав старий сонячний заєць. Сонячна зайчиха в білому серпанковому фартушку квіткою конюшини підмітала підлогу. Від озера долинали крики і дзвінкий заячий сміх. Там на трояндових пелюстках, як на човниках, каталися по воді меткі сонячні зайченята, мабуть, такі ж пустотливі, як і всі дітлахи.

Веснянка нерішуче стояв біля хвіртки. Йому хотілося зайти, але він був вихований хлопчик і добре знав, що в незнайомий дім не можна заходити не постукавши. А стукати не було куди.

Раптом він помітив, що біля веранди росте синій лісовий дзвоник, від якого тягнеться до хвіртки легка тоненька павутинка. Веснянка здогадався й обережно торкнув павутинку. Одразу ж залунав приємний мали-

новий дзвін і чотири братки, що правили за хвіртку, схилили свої голови до землі, пропускаючи хлопчика. Назустріч, привітно усміхаючись, уже поспішали заєць і зайчиха. А сонячні зайченята прибігли з озера і з цікавістю виглядали з-за квітів. Господарі анітрошечки не здивувались появі Веснянки і прийняли його дуже привітно. Адже той, хто потрапив у Країну Сонячних Зайчиків, не міг бути ворогом, бо чарівне дзеркало просто не пустило б його. Отже, це друг і бажаний гість.

Старого сонячного зайця звали дядечко Ясь. Його дружину — тітонька Тася.

— Ну, жінко,— сказав дядечко Ясь,— насамперед гостя треба почастувати.

Веснянка не став відмовлятися. По-перше, щоб не образити господарів, а по-друге, тому що добре-таки зголоднів. Сидячи на дуже м'якій і зручній хризантемі, він уже смакував наперед добрячий обід. Та як же він здивувався, коли тітонька Тася, поклавши перед кожним серветку з пелюстки білої лілії, поставила на стіл букет квітів і сказала:

— Будь ласка, пригощайтесь.

Веснянка розгублено закліпав очима, не бачачи, чим тут можна пригоститися. А зайчики вибрали собі з букета по квітці й почали нюхати, прицмокуючи від задоволення. Веснянці нічого не залишалося, як зробити те саме. І він ще більше здивувався, коли відчув, що це одразу почало втамовувати голод. Нюхати квіти було дуже смачно і поживно.

Виявилося, що сонячні зайчики харчуються тільки запахом квітів. І той, хто потрапляє до них у країну, теж переходить на таке харчування.

Це був дивний, незвичайний обід: на перше — гостра пряна гвоздика, на друге — жасмин, на третє — солодка медунка.

Жасмин був улюбленою стравою дядечка Яся. Всі називали дядечка страшенним ласуном. Він міг винюхати одразу десять квіток жасмину. Тому-то дядечко Ясь і будинок собі зростив жасминовий.

По обіді дядечко Ясь повів Веснянку в сад. Він показував йому різні дивовижні квіти, розповідав, чим вони славні, де й коли цвітуть, від яких хвороб лікують людей і таке інше. Це було дуже цікаво, і Веснянка уважно слухав.

Так розмовляючи, вони підійшли до великої пишної клумби, що була в центрі саду. Тісним кільцем оточуючи квітку, що росла посередині, виструнчились тут, ніби в почесній варті, бородаті червоноголові канни, красені півники, маки, тюльпани. І навіть пихаті нарциси схиляли свої гордовиті голови перед тією квіткою. А посередині клумби росла... маленька звичайна жовта кульбабка.

Так, звичайна непримітна кульбабка, що росте майже всюди: в полі, в лісі, при битім шляху, на вулиці, на покрівлі старого будинку і навіть на міському подвір'ї, пробиваючись разом з травою крізь щілини бруківки. Та сама кульбабка, яку люди часто не помічають і топчуть ногами. А тут вона була оточена великою увагою і пошаною.

Веснянка спитав, чому це так. І от про що він довідався.

Виявляється, що кульбабка — улюблена квітка зайчиків.

Ти, мабуть, помітив, як вона схожа на сонце, — кругла, сліпучо-жовта, і пелюстки розходяться на всі боки, наче промені.

В один з весняних днів, рано-вранці, всі сонячні зайчики, які тільки є на світі, збігаються на землю. І якби люди були спроможні бачити чарівне, вони б побачили, як своїми лапками сонячні зайчики розкривають тугі бутони кульбабок, і тоді вміть серед зеленого моря трав спалахує безліч маленьких жовтих сонць. То зацвітають кульбабки.

Кульбабки — вірні друзі сонячних зайчиків. Вони завжди попереджають їх про небезпеку. Перед грозою, тобто коли хмаровики-громовики починають збиратися на небі, кульбабки теж закриваються. І сонячні зайчики вже знають — треба готуватися до бою.

Є у кульбабок іще одна незвичайна властивість — вони не в'януть і не опадають, як решта квітів, вони старіють і вмирають, як люди. Коли надходить їхній час, жовті головки кульбабок вкриваються сивиною — білими пухнастими волосками. Вітер зриває їх і розносить по землі. Іноді йому допомагають діти. Бавлячись, вони обдувають сиві головки кульбабок, і кульбабки мовчки покійно вмирають. А сиві волоски падають на землю, і з них навесні знову виростають квіти.

Усе це тому, що кульбабки не звичайні квіти, а чарівні. Їх вирощують на землі сонячні зайчики. А діти, навіть не знаючи цього, дуже люблять кульбабки — чи не найбільше за всі квіти...

Всеволод Нестайко

Що побачив Веснянка у Країні Сонячних Зайчиків? Як автор описує квіти?

Знайди відповідь у тексті. Чим пригощали хлопчика в Країні Сонячних Зайчиків?

Яка квітка була улюбленою у сонячних зайчиків? Яку незвичайну властивість вона мала? Прочитай ту частину твору, у якій розповідається про неї.

Якою ти уявляєш собі Країну Сонячних Зайчиків?

У яких рядках твору зосереджено його основну думку? Прочитай.

По зірки

(Уривок із повісті «Літо, повне скарбів»)

Славко часто чув, як дідусь казав:

— О, знову зірка впала...

І завжди він те промовляв так буденно й спокійно, наче не зірка з неба падала, а звичайне яблуко в саду.

— Куди ж вона впала, діду? — не раз розпитував. — Де її шукати?

— А хто її знає, — роздумливо відповідав дідусь. — Кудись та впала... Може, згоріла й до землі не долетіла.

— А з чого ж вона? — охоплювала Славка цікавість, аж руки й ноги починали свербіти від неї. — З чого ж та зірка зроблена?

— От виростеш і прочитаєш про те в книжках, тоді знатимеш усе.

Славко нетерпеливиться. Хіба ж можна стільки чекати: поки виросте, поки прочитає.... Може, на той

час уже й зірки перестануть падати. Де ж їх стільки набереться?

— Діду, а ти коли-небудь шукав зірки?

Дід сидить на винесеному з хати ослоні. Славко, як завжди вечорами, поряд. Між колінами дід затис обстругану склом до блиску палицю. Вона вже геть висохла й стала зовсім легесенькою, але ще й досі, якщо її понюхати, пахне грушевим деревом. Не так різко, як жива груша, а ледь-ледь чутно. Так довго зберігають притишений запах зів'ялі чи навіть і засушені квіти.

Дід треться бровою об кінець палиці і, мабуть, не чує Славкового запитання, бо думає про щось своє, певно, дуже далеко, як його давно прожиті роки.

— А ти, діду, шукав коли-небудь зірки? — перепитує Славко.

Дід уважно дивиться на нього, потім повільно переводить погляд на небо, де якраз навпроти них висить яскравий, мовби ялинкова прикраса, місяць, а побіля нього лінькувато, наче риби в акваріумі, пропливають хмари.

— Шукати зірки? — промовляє дід і задумується, щось пригадуючи.— А шукав же, шукав, коли був отаким, як ти...

Він пригладжує Славкове волосся і на якусь мить обережно затримує теплу руку на його голові. Славко любить оцю дідову звичку. І любить, що дід ніколи не гладить його при людях. То тільки мама може так робити. Ніяк не хочу зрозуміти, що Славко вже дорослий і йому стає соромно, якщо вона перед кимось починає його гладити або — ще гірше — цілувати.

Побачать оте хлопці — насміхів не оберешся. Одразу візьмуть на глузи: «Мамин синочок! Мамин синочок! Іди в дитсадочок! Іди в дитсадочок!» А дідусь розуміє, що можна й чого не можна при інших, хоч Славко ні разу йому не пояснював. З дідусем легко, начеб із хорошим товаришем.

— А ти знаходив зірки? — жвавішає Славко, аж очі йому зблискують синьо проти місяця.

— Ні, не знаходив,— одказує дідусь, і Славко смутніє від розчарування. Невже й він ніколи не знайде? Більшу прикрість важко й придумати.

— Може, ти погано шукав? — з надією запитує Славко.

— Може, й погано,— відгукується, мов луна, дід, бо знову думає про щось своє.

А Славко довго й невідривно дивиться в небо. Там, далеко в темно-синій високості, мерехтять загадкові й мовчазні зорі. Купчаться роями, як бджоли, або

вибігають поодинокі з гурту і плавають по небу, наче квіти по воді. Певно, серед зірок завжди стоїть велика тиша. І вітрів ніколи там немає. Потрапити б туди, подивитися на все зблизька! Добре космонавтам, вони скрізь бувають, усе бачать.

— Діду, може, підемо якимось зірки шукати?

— Е, старий, внуче, я вже для цього,— спроквола каже дід.— Зірки шукають лише в дитинстві.

— А в місті я зірок чомусь і не бачив,— здивовано каже Славко.

Він уже починає дрімати і майже крізь сон чує дідів голос:

— Засиділися ми з тобою. Ходімо спати, бо пізно вже...

Славко дивиться в небо, мовби прощається з зірками. Вони горять у далекій високості рівно й спокійно. Жодна не зворухнеться і не зморгне.

Славко майже навпомацки ступає слідом за дідом у сінешні двері.

А з неба на легких крилах уже летять до нього сни...

Михайло Слабошпицький

Яким ти уявляєш собі дідуся і Славка?

Як автор оповідання ставиться до своїх героїв?

Яка головна думка твору?

Дідусь шукав зірки у дитинстві. Так чи ні?

Як ти гадаєш, чому в місті не видно зірок?

Урок літературної творчості

Увага! Увага!

Спробуй вигадати власну казкову історію або казочку про казкову країну або місто!

Для цього:

- пригадай твори з вивченого розділу;
- подумай, про яку саме казкову країну буде твоя казка, де твоя країна розташована (посеред океану, у дивовижній місцевості та інше) і як до неї можна потрапити;
- подумай, якими словами ти розпочнеш свій твір;
- виріши, чи буде в твоїй казці головний герой чи ти просто опишеш казкову країну (рослини, мешканців, будинки тощо);
- якщо ти хочеш, щоб у казці був герой, розкажи про нього, опиши його зовнішність, звички;
- виріши для себе, чи будуть у твоїй казці ще й другорядні персонажі — люди або тварини;
- вигадай історію про свого героя, запиши її в зошит, намалюй малюнок;
- щоб уникнути помилок, користуйся орфографічним словником, звертайся по допомогу до вчителя;
- не забувай, що в тексті мають бути абзаци;
- якщо ти захочеш, щоб у твоєму оповіданні був діалог, подивись у творах, що вивчалися, як його правильно написати, а ще можеш запитати у вчителя.

Успіхів тобі!

Не забудь прочитати свою казкову історію

рідним та друзям!

Ти — молодець!

Відкриваю таємниці п'єси-казки

П'єса — це літературний твір, який написано спеціально для постановки на сцені. Ті, хто беруть участь у п'єсі, називаються дійовими особами. Усі дійові особи вказуються на початку п'єси. У п'єсі кожний герой говорить сам за себе. У п'єсі завжди є автор.

П'єса поділена на дії, а дії — на окремі епізоди, які називають сценами або картинами.

У п'єсі є ремарки — побажання автора акторам — як вони мають говорити, поводитися на сцені тощо.

Орел-Срібнокрилець

(Уривок із п'єси-казки на дві дії)

Дійові особи

Орел-Срібнокрилець	Земля (Глобус)
Жайвір	Заморський Гість
Цариця-Змія	Комахи
Ящірка	Вояки
Рогатий Жук	

Дія перша

Картина перша

Серед буйного зеленого лісу видніється невеличке озеро. На одному його боці видно невеличкий будинок Орла-Срібнокрильця, на другому — розкішний білокам'яний палац Цариці-Змії. Чути, як у глибині лісу дружно працюють дятли, витьохкують солов'ї. На розлогіх сосні зручно вмостились Орел-Срібнокрилець і його порадник Жайвір.

Орел-Срібнокрилець. Чуєш, як витьохкують, а й не знають, що миші за одну ніч моє зерно пороз-

крадали. Хоче Цариця-Змія нас голодом зморити. Подумати тільки — за те, що посміхався з неї, бо їй у небо хочеться злетіти...

Жайвір. А бачиш, як продумала усе: мовляла: раз в небо я не полечу, то й ви подохнете і все живе на світі. Голод — велике це лихо. Мій двоохсотлітній батько казав про голод як страшенну силу, що нищить геть усе. Лиш раз він скористався з чарівного персня, в яким є сила землі і неба. Тоді він врятував від голоду і смерті усі живі істоти, а ще, здається, від пожежі раз... Малий я був, як батько про це розповідав.

Орел-Срібнокрилець. Стривай, стривай, той перстень у нього й досі є! Твого батька я вчора бачив, він дуже хворий, просив, щоб ти навідався до нього, бо має щось важливе тобі сказати. Здогадуюсь: мова буде про перстень — найменшим він передається в спадок, а ти найменший в роді... Тож поспішай, поки живий ще батько, лети і не затримуйсь довго, та про слова чарівні не забудь!

Жайвір. Ну що ти, Орле. Може, вже й не встигну... Страшний мені приснився сон...

В той час, коли розмовляли Орел-Срібнокрилець із Жайвороном, з-за кущів підняла голову Цариця-Змія, щоб не пропустити жодного слова.

Цариця-Змія *(вбік)*. Хоч би не здох... а перстень викраду я.

Зникає в кущах.

Орел-Срібнокрилець. Мені здається, щось в кущах шелеснуло.

Жайвір. Що б то могло бути, нікого тут нема...

Орел-Срібнокрилець. Коли вже так цариця вчинила, нам треба пильно берегтися. А перстень ми сховаємо.

Цариця-Змія знову піднімає голову, але не так уже високо.

Сховаємо отам, на корабельній сосні... вона одна в цьому густому лісі... Лети мерщій до батька. А як візьмеш той перстень — так прямо на оту сосну. Із роду в рід той перстень переходив, щоб пісня не вмирала, щоб жила. Царі міняються, а пісня зостається...

Цариця-Змія, ховаючись, повзе попід кущами.

Дупло там є, на корабельній сосні, травичкою прикриєш, ось і все. Лети. А я подумаю, що далі нам робити.

Цариця-Змія *(ледь підвівши голову)*. На корабельній сосні, на корабельній сосні *(повторює)*..., хоч би не забути... *(Повзе попід кущами.)*

Картина друга

Освітлюється білокам'яний палац Цариці-Змії. Цариця розглядає себе в люстеркові, довгим хвостом поправляє на голові золоту корону.

Цариця-Змія. Я Ящірці сказала про корабельну сосну. Як тільки встигне, перстень буде наш. Я в небо полечу і доведу Орлові, що плазуни літати вміють. А птахів я примушу по землі ходити, у норах повзати, тільки не літати. Всі звірі: і ведмеді, й дикі кабани, й шакали, і жирафи, і навіть свині — всі літатимуть, але не вище мене... Ну за віщо мене так покарано... *(Пауза.)* А мої миші — молодці, геть до зернини у царя зерно покрали. Нори всі забиті. *(Сміється.)* Ха-ха-ха! Всюди голод, а ми бенкетуємо! Покличу свого вірного порадника Щура. *(Кличе.)* Щу-у-ур-ре!

Вбігає Щур.

У тебе світла голова, хочу порадитись.

Щур *(чухається перед Царицею)*. Слухаю, Царице!

Цариця-Змія *(заклопотано)*. Давно вже Ящірку послала, а її ще й досі немає. Невже вбили? Тоді пропали всі мої надії.

Щур. Про що ти?

Цариця-Змія. Про перстень золотий, в яким є сила землі і неба.

Щур. Оце здорово! Але нічого не розумію.

Цариця-Змія. Чарівний перстень. Він у старого Жайвора, який, відчуваючи наближення смерті, має передати той скарб найменшому з синів. А це означає, що той перстень буде в Орла-Срібнокрильця. Якщо так станеться, тоді нам — смерть!

Щур. Подумать треба.

Цариця-Змія. Ти мудрий в мене. Що ж будемо робити?

Щур. Подумать треба. Ще справді небезпечно.

Цариця-Змія. Небезпечно? Це зовсім не те слово. І сліду не залишиться від нас! А я ж у небі хочу літати і володіти усім світом хочу...

Щур (*перебиваючи*). Хоча б той перстень ми дістали. Але ж, стривай, до нього ще слова потрібно знати.

Цариця-Змія. Доведеться спіймати Жайвора. Коли він укладеться спати. А як, цього ще я не знаю.

Щур. Головне — добути перстень, а слова і я придумаю. Не так це складно, як здається. Ти віриш в мене?

Цариця-Змія. Такі таланти родяться не часто...

Вбігає Ящірка. На шиї в неї чарівний перстень.

Цариця-Змія як побачила це, аж підскочила від радості.

Скаче по сцені — її важко зупинити.

Цариця-Змія (*радо*). От бачиш, Щуре, а я боялась. Яка ж ти мудра! На шию почепила... бо хвіст відпасти міг би... Молодчина!..

Цариця-Змія знімає чарівний перстень з Ящірки,
надіває собі на хвіст.

Тепер я з ним і спатиму! Під голову буду класти
(шипить)... Хай сміє хто. (Шипить. До Ящірки.) Озолочу!

Ящірка. Коли?

Цариця-Змія. Та почекай, нікуди це від тебе не втече...

Ящірка. Та воно певніше, коли раніше... Люблю, як по роботі розрахунок... (Пауза.) Я так ризикувала!..

Цариця-Змія. Тож розкажи, як це тобі вдалося?

Ящірка. Як птах із корабельної сосни злетів, аж гілка закачалася від нього, я й вилізла, в дупло мерщій, а там, під сіном, оця кругленька штучка, наділа я собі на шию, і тільки заховалася в траві, аж птах отой вернувся на сосну.

Щур (похитує головою). Коли б застав — за мить одну убив би...

Цариця-Змія. І треба ж так — яка щаслива я!.. Проходить на хвості через усю сцену, похитуючи головою.

Микола Томенко

Визнач жанр твору.

а) Це повість; б) казка; в) п'єса; г) п'єса-казка.

Назви головних персонажів твору. Схарактеризуй другорядних персонажів. Як до них ставиться автор? Якими рисами він наділяє своїх героїв?

Порівняй риси характеру Цариці-Змії та Орла-Срібнокрильця. Знайди в творі слова, якими автор їх характеризує.

Знайди відповідь у тексті. У чому була сила чарівного персня?

Чарівний перстень було сховано у корабельній сосні. Так чи ні?

Прочитайте п'єсу за особами. Спробуйте передати особливості кожного персонажа за допомогою інтонації, жестів і міміки.

Поясни значення приказки «Та воно певніше, коли раніше».

Повтори, пригадай, твори, вигадуй

1. Що таке повість?
2. Чим повість відрізняється від оповідання?
3. Що таке п'єса?
4. Чим п'єса відрізняється від інших жанрів художньої літератури?
5. Пригадай твори з вивченого розділу. Згадай їхніх авторів.
6. Який із творів тобі найбільше запам'ятався? Чому?
7. З яким із літературних героїв тобі хотілось би зустрітися? Про що розпитати?

Сторінками дитячих журналів

Журнал «Барвінок» був найпопулярнішим дитячим журналом упродовж багатьох десятиліть. Перший його номер вийшов майже 100 років тому — 1928 року. У «Барвінку» друкувалися твори найвідоміших українських письменників, які писали для дітей: у 20–30-ті роки — М. Трублаїні, О. Донченка, О. Копиленко;

у 60–90-ті роки — Д. Білоуса, В. Нестайка, В. Кави, В. Довжика, А. Костецького; у 2000-ні роки й наші дні — Г. Малик, І. Січовика, М. Пономаренко, Л. Мовчун та багатьох інших письменників.

За 86 років авторами віршів, оповідань та казок «Барвінка» стали такі майстри слова, як О. Вишня, М. Рильський, М. Стельмах, П. Тичина, А. Малишко, В. Сосюра, Ю. Яновський, П. Усенко, Л. Костенко, Д. Павличко, І. Драч, Б. Олійник, М. Вінграновський, Є. Гуцало, В. Близнець, Григій Тютюнник, В. Шевчук.

Завдяки «Барвінку» багато хлопчиків і дівчаток, твоїх ровесників, познайомилися з творами зарубіжних авторів — Рея Бредбері, Дональда Біссета, Ульфа Нільсона та інших.

Чи зберігаються у тебе вдома журнали «Барвінок»?

Знайди і випиши декілька прізвищ авторів (4–5), які вже знайомі тобі, і декілька прізвищ авторів (3–4), твори яких тобі ще не довелося прочитати. Знайди їхні твори і прочитай.

Сьогодні одним із найулюбленіших журналів дівчаток і хлопчиків 6–10 років є журнал «Пізнайко від 6».

Кожний номер журналу присвячено одній цікавій темі. Наприклад, за роки існування журналу побачили світ «Детективний номер», «Ігровий номер», а також представлені теми, як «Майстер на всі руки», «Про футбол», «Про дзеркало» та інші.

Головний герой журналу — борсучок Пізнайко. Разом із ним ти розгадуватимеш головоломки, розглядатимеш комікси, мандруватимеш різними країнами, дізнаватимешся про незвичайних тварин...

У журналі є основні рубрики: «Читалка», «Світ за очі», «Цікавинки», «Пригоди», «Комікс», «Знай наших», «Кросворд», «Лабіринт».

Знайди номери журналів «Барвінок» або «Пізнайко від 6», що містять цікаві для тебе матеріали. Розкажи про їхній зміст своїм друзям.

Постарайся знайти ще й такі журнали: «Маленька фея та сім гномів», «Маленький розумник», «Професор Крейд», «Стежка».

Переглянь декілька журналів «Пізнайко». Який із номерів тобі особливо сподобався? Чому? Вибери з цього номеру журналу декілька ребусів, ігор, творчих завдань і запропонує їх своїм однокласникам.

Розділ 9

«ЛЮБИ, ШАНУЙ, ОБЕРІГАЙ УСЕ, ЩО ЗВЕТЬСЯ УКРАЇНА»: ВІРШІ ПРО БАТЬКІВЩИНУ

Рідний край

Красивий, щедрий рідний край
І мова наша солов'їна.
Люби, шануй, оберігай усе,
Що зветься Україна.

Ігор Січовик

Усього два рядочки — «Красивий, щедрий рідний край
І мова наша солов'їна», а скільки в них краси і любові
до України!

З яким проханням звертається автор вірша до читачів?

Під небом України

Іскриться крапелька роси
На золотім листку калини.
Світ молодіє від краси
Під небом України.

Пульсує чисте джерело,
Як жилка синя-синя.

Цвіте моє гірське село
Під небом України.
Мій добрий отчий теплий дім,
Немов гніздо пташине.
І я расту, співаю в нім
Під небом України.

Марія Людкевич

Які образні вислови допомагають авторці вірша Марії Людкевич передати свою любов до своєї Батьківщини?

Послухай, як струмок дзвенить,
Як гомонить ліщина.
З тобою всюди, кожену мить
Говорить Україна.

Послухай, як трава росте,
Напоєна дощами,
І як веде розмову степ
З тобою колосками.

Послухай, як вода шумить —
Дніпро до моря лине, —
З тобою всюди, кожену мить
Говорить Україна.

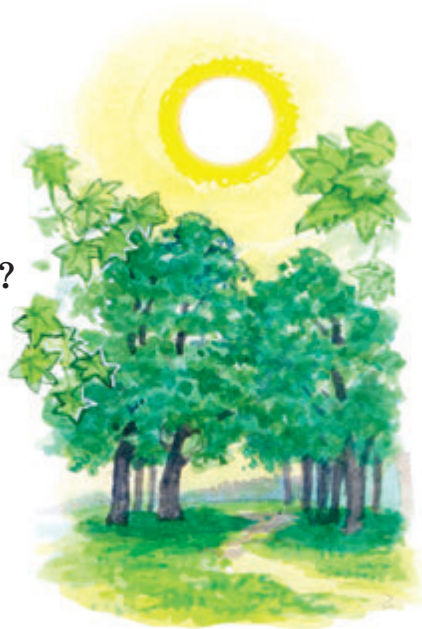
Петро Осадчук

Який за настроєм цей вірш? З якою інтонацією, у якому темпі треба його читати?

Де найкраще місце на землі?

Де зелені хмари яворів
 Заступили неба синій став,
 На стежині сонце я зустрів,
 Привітав його і запитав:
 Всі народи бачиш ти з висот,
 Всі долини і гірські шпилі.
 Де ж найбільший на землі народ?
 Де ж найкраще місце на землі?
 Сонце усміхнулося здаля:
 Правда, все я бачу з висоти.
 Всі народи рівні. А земля
 Там найкраща, де вродився ти!

Дмитро Павличко

Поясни останні рядочки вірша.

Рідна мова

Спитай себе, дитино, хто ти є,
 І в серці обізветься рідна мова;
 І в голосі ясним ім'я твоє
 Просяє, наче зірка світанкова.
 З родинного гнізда, немов пташа,
 Ти полетиш, де світу далечизна,
 Та в рідній мові буде вся душа
 І вся твоя дорога, вся Вітчизна.
 У просторах, яким немає меж,
 Не згубишся, як на вітрах полова.

Моря перелетиш і не впадеш,
Допоки буде в серці рідна мова.

Дмитро Павличко

Чому поет вважає, що рідна мова так важлива для людини?

Буду я навчатись мови золотої
У трави-веснянки, у гори крутої...
Щоб людському щастю дзбанок свій надбати,
Щоб раділа з мене Україна-мати.

Андрій Малишко

Я все люблю...

Я все люблю в своїм краю:
криницю, звідки воду п'ю,
та повні гомону ліси,
та дзвони срібної роси.

Я все люблю в своїм краю:
ось під веселкою стою,
ось дощ веселий напоїв
тужавий колос рідних нив.

Я все люблю в своїм краю:
найбільше — матінку свою,
ласкаву, радісну, єдину...
Люблю, як сонце,
Батьківщину.

Микола Сингаївський

Що і кого любить автор цього вірша? Чому Микола Сингаївський говорить, що любить «все в своїм краю»?

Рідна хата

Різні в світі є країни,
різні люди є на світі.
Різні гори, полонини,
різні трави, різні квіти.

Є у нас одна країна,
найрідніша нам усім.
То — прекрасна Україна,
нашого народу дім.

Там шумлять степи безкраї,
Наче вміють говорити!
Там ясніше сонце сяє,
Там солодше пахнуть квіти...

Різні в світі є країни,
Гарні є, є і багаті,
Та найкраще — в Україні,
Бо найкраще — в рідній хаті.

Ганна Черінь

Чому для Ганни Черінь найкраще — в Україні?

Усе моє, все зветься Україна

Буває, часом сліпну від краси.
Спинюсь, не тямлю, що воно за диво,—
оці степи, це небо, ці ліси,
усе так гарно, чисто, незрадливо,
усе як є — дорога, явори,
усе моє, все зветься — Україна.

Така краса, висока і нетлінна,
що хоч спинись і з Богом говори.

Ліна Костенко

Які почуття передала Ліна Костенко в своєму вірші?

Пісенька про космічного гостя

Достигають яблука ранети.
Рання осінь листя золотить.
Гарний хлопець з іншої планети,
може, завтра в гості залетить.

Я спитаю: — Є у вас поети?
Як по-марсіанськи — макогін?
Знаєш, там туманність Андромеди,
хай не йде так часто на обгін.

Він посидить, трохи відпочине,
цей мій дивний, нетутешній гість.
Планетарно синіми очима
про безмежний космос розповість.

Прийдуть люди з ним погомоніти,
хлібом-сіллю я їх пригощу.
Передам йому для Береніки
білі айстри в крапельках дощу.

Перевірю техніку в ракеті,
розкажу, як звуться журавлі.
Хай посіє в себе на планеті жменьку
слів із нашої землі.

Апарат космічний загуркоче,
пропливе смарагдовий кортеж...
— Добре, я коли-небудь заскочу.
Ти в якій галактиці живеш?

*Ліна Костенко**

Вірш нібито про космічного прибульця, але пронизаний такою любов'ю до України!

Поясни, як ти розумієш виділені рядочки вірша.

Любіть Україну

Любіть Україну, як сонце, любіть,
як вітер, і трави, і води...
В годину щасливу і в радості мить,
любіть у годину негоди.

Любіть Україну у сні й наяву,
вишневу свою Україну,
красу її, вічно живу і нову,
і мову її солов'їну.

Між братніх народів, мов садом рясним,
сіяє вона над віками...

Любіть Україну всім серцем своїм
і всіми своїми ділами.

Для нас вона в світі єдина, одна
в просторів солодкому чарі...
Вона у зірках, і у вербах вона,
і в кожному серця ударі...

Володимир Сосюра

* Познайомся з цікавими фактами біографії Ліни Костенко в Біографічному довідничку на форзаці.

Увага! Увага!

Готуємось до уроку-КВК!

1. Об'єднайтеся у три-чотири команди.
2. Справедливо оберіть капітанів своїх команд — насправді найкмітливіших і найвинахідливіших.
3. Оберіть ведучих і подумайте, хто буде в журі.
4. Придумайте назви для своїх команд. Вирішіть, чим ваша команда буде відрізнятися від інших (можливо, якимось деталями костюмів).
5. Визначте, які конкурси проводитиме, напишіть сценарій конкурсу.
6. Працюючи в командах, складіть хитрі запитання й завдання за змістом творів, з якими ви познайомилися в 4 класі.
7. Подумайте, кого з гостей ви запросите, чи будуть у ваших команд уболівальники.
8. Вирішіть, чи будете ви оформлювати кабінет, виготовляти запрошення для гостей, декорації.

Перевір себе. Скористайся електронним освітнім ресурсом interactive.ranok.com.ua

Тлумачний словничок

Бусурма́ни — люди іншої віри.

Віщо́сь — те саме, що і щось.

Воево́да — полководець.

Вої — те ж саме, що воїни.

Вояки́ — те ж саме, що воїни, бійці.

Га́ддя — *тут*: змії.

Гайдама́ки — учасники народно-визвольної боротьби в Україні у XVIII ст.

Го́нта Іва́н — керівник українського гайдамацького руху.

Ді́йни́чка — посуд, у який доять молоко.

Дру́жина — збройний загін князя, яким керував князь або воєвода.

Дру́жинник — воїн дружини.

Же́нчик — пестливе до слова «жнець» (той, хто жне хлібні рослини).

Залі́зняк Макси́м — керівник гайдамацького повстання, козацький отаман.

Зби́тошник — той, хто завдає збитків.

Лі́тепло — тепла вода; тепло.

Лі́штва — тонка й точна вишивка у вигляді прямої гладі.

Ма́сса — звертання до юного пана.

Мі́сіс — ввічлива назва заміжньої жінки в англійців та американців.

Міссу́рі — притока річки Міссісіпі, що протікає територією США.

Море́ль — сорт абрикоси з дрібними плодами; сорт вишні.

Мула́ти — нащадки від шлюбу білих із неграми.

Стодо́ла — будівля для зберігання снопів, сіна.

Стриба́ти гопа́шки — танцювати підскакуючи, роблячи стрибки.

Сму́шева — пошита з хутра ягняти.

Обро́тька — вуздечка без вудил для прив'язування коня.

Орда́ — об'єднання кількох кочових племен під владою одного хана у тюркських і монгольських народів.

Панто́флі — м'які кімнатні туфлі зазвичай без підборів.

Поли́в'яний го́рщик — глиняний посуд, у якому в давнину варили їжу. Такий горщик був укритий особливим склоподібним розчином.

По́паски — йти дуже обережно, крадучись.

Роме́н — народна назва ромашки.

Соки́рки — трав'янисті рослини, що цвітуть фіолетово-синіми, зрідка рожевими або білими квітками.

Цимба́ли — струнний музичний інструмент.

Шпа́рко — швидко.

Шка́пові — пошиті з кінської шкіри.

Фу́т — одиниця довжини в англійській системі мір, що дорівнює 30 см 5 мм.

Янича́р — солдат в армії турецького султана, з військовополонених.

Ярд — одиниця довжини в англійській системі мір, що дорівнює 91 м 44 см.

Яри́на — городина, овочі, що дають урожай у рік посіву.

ЗМІСТ

Розділ 1. «ІСТОРІЯ НАШОГО НАРОДУ — КОЛИСКА НАШОЇ КУЛЬТУРИ»: ТВОРИ ПРО МИНУЛЕ УКРАЇНИ

Україна. Микола Щербак	6
Віра наших предків. За Григорієм Бондаренком	7
Заспів (Уривок). Олександр Олесь	7
Великий літописець (Уривок). Євген Білоусов	9

Розділ 2. «СЛОВО — НАЧЕ ПТАХ, НАРОДЖУЄТЬСЯ З КРИЛАМИ»: УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ

Йшла Маринка на стежинку. Лічилка.....	14
Іди, іди, дощику. Українська народна пісня	15
Зайчику, зайчику. Народна усмішка.....	15
Через тин вишня похилилася. Мирилка.....	16
Легенди нашої землі	17
Брат і сестра	17
Як вийшли на небі зорі	19
Міфи давніх слов'ян	21
Сокіл-Род	21
Прадуб	23
Білобог і Чорнобог	23
Соціально-побутові казки	24
Мудра дівчина. Українська народна казка	24
Світ молодіє від краси під небом України	33
Йде панна Осінь золотава з маленьким келихом вогню	35
Готуємось до конкурсу читців	38

Розділ 3. «МУДРА КНИЖКА — БЕЗЦІННИЙ СКАРБ»: ПИСЬМЕННИКИ ХІХ СТОЛІТТЯ — ДІТЯМ

Тарас Шевченко — наш великий поет	39
Ти нам залишив прагнення високі... Микола Палієнко	39
Дід і малий Тарас. Володимир Барагура	40
І досі сниться... Тарас Шевченко	41
Діти. Тарас Шевченко	42
Світ казок Івана Франка	44
Війна між Псом і Вовком. Іван Франко	44

Ніжність і мудрість казок Лесі Українки	50
Три метелики. <i>Леся Українка</i>	50
Пригоди тварин у казках Редьярда Кіплінга	52
Слоненя. <i>Редьярд Кіплінг</i>	52
Дотепні байки Леоніда Глібова	61
Ластівка й Шуліка. <i>Леонід Глібов</i>	61
Леся Українка: поезія серця і душі	63
Як дитиною, бувало... <i>Леся Українка</i>	63
Літо краснее минуло. <i>Леся Українка</i>	63
Готуємось до Свята Театру	65

Розділ 4. «ДАВНО ТЕ ДІЯЛОСЬ...»: ПРО ЖИТТЯ ТВОЇХ ОДНОЛІТКІВ В УКРАЇНІ ТА ІНШИХ КРАЇНАХ

Хлопець з обротьюкою. <i>Сергій Плачинда</i>	66
Харитя. <i>Михайло Коцюбинський</i>	71
Козетта (Уривок). <i>Віктор Гюго</i>	79
Пригоди Тома Соєра (Уривок). <i>Марк Твен</i>	82
Глянь, яка красива наша Україна	89
День надворі білий, білий...	90

Розділ 5. «СЕКРЕТ ПО СЕКРЕТУ»: ГУМОРИСТИЧНІ ВІРШІ Й ОПОВІДАННЯ

Секрет по секрету. <i>Грицько Бойко</i>	94
Маринка та Галинка. <i>Грицько Бойко</i>	95
Спогади кота Сивка (Уривок). <i>Надія Кибальчич</i>	96
Що ж буде з Костиком? <i>Розповідь старого сенбернара.</i> <i>Михайло Слабошпицький</i>	100
Урок літературної творчості	105
Весна йде та йде	106
Ми любимо весну, зелену, чудесну	108

Розділ 6. «ЗВИЧАЙНА ЛЮДИНА»: ОПОВІДАННЯ ПРО ДОБРІ СЕРЦЯ ТА ГАРНІ ВЧИНКИ

Важко бути людиною. <i>Василь Сухомлинський</i>	111
Доброго вам здоров'я, дідусю. <i>Василь Сухомлинський</i>	113
Пустощі. <i>Олег Буцень</i>	114
Солов'яча яєчня. <i>Остап Вишня</i>	120

Світ прекрасний... Алла Потапова.....	126
Безкозирка (Уривок). За Олесем Донченком.....	127
Не хочу! Анатолій Костецький	134
Ласочка. Григір Тютюнник.....	134
Є в нас друзі. Микола Бук	138

Розділ 7. «ЦЕЙ ЛІС ЖИВИЙ»: НАУКОВО-ХУДОЖНІ ТВОРИ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

Ліс-трудівник. Паола Утевська	140
Місяць тиші. Анатолій Давидов.....	144
Неприємна пригода. Олег Буцень.....	151
Батько-колючка та його гніздечко. Валерія Іваненко	156

Розділ 8. «НЕБАЧЕНІ СВІТИ»: ЛІТЕРАТУРНА КАЗКА, ПОВІСТЬ-КАЗКА, П'ЄСА

Слон на ім'я Гудзик. Леся Воронина.....	161
Казки дракона Омелька. Сашко Дерманський	167
Країна Сонячних Зайчиків (Уривок). Всеволод Нестайко	174
По зірки (Уривок). Михайло Слабошпицький	181
Урок літературної творчості	185
Орел-Срібнокрилець (Уривок). Микола Томенко	186
Сторінками дитячих журналів	193

Розділ 9. «ЛЮБИ, ШАНУЙ, ОБЕРІГАЙ УСЕ, ЩО ЗВЕТЬСЯ УКРАЇНА»: ВІРШІ ПРО БАТЬКІВЩИНУ

Рідний край. Ігор Січовик	195
Під небом України. Марія Людкевич.....	195
Послухай, як струмок дзвенить... Петро Осадчук.....	196
Де найкраще місце на землі? Дмитро Павличко	197
Рідна мова. Дмитро Павличко.....	197
Буду я навчатись мови золотої... Андрій Малишко	198
Я все люблю... Микола Сингаївський.....	198
Рідна хата. Ганна Черінь.....	199
Усе моє, все зветься Україна. Ліна Костенко	199
Пісенька про космічного гостя. Ліна Костенко.....	200
Любіть Україну. Володимир Сосюра.....	201
Урок-КВК.....	202
Тлумачний словничок.....	203

Відомості про стан підручника

№	Прізвище та ім'я учня	Навчальний рік	Стан підручника		Оцінка
			на початку року	у кінці року	
1					
2					
3					
4					
5					

Навчальне видання

*КОЧЕНГІНА Маріанна Вікторівна
КОВАЛЬ Олена Амер'янівна*

Літературне читання. Українська мова

Підручник для 4 класу загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Провідний редактор *Бірічева Н. В.*

Редактор *Попова Т. О.*

Технічний редактор *Орел Т. Г.*

Художник *Крутик О. В.*

Коректор *Красна Н. В.*

Підписано до друку 25.08.2015. Формат 70х90/16. Папір офсетний. Гарнітура Шкільна.

Друк офсетний. Ум. друк. арк. 15,21. Обл.-вид. арк. 8,23.

Наклад 5978 прим.

ТОВ Видавництво «Ранок».

Свідоцтво ДК № 3322 від 26.11.2008. 61071 Харків, вул. Кібальчича, 27, к. 135.

Адреса редакції: 61145, Харків, вул. Космічна, 21а.

Тел. (057) 719-48-65, тел./факс (057) 719-58-67.

Для листів: 61045 Харків, а/с 3355. E-mail: office@ranok.com.ua

www.ranok.com.ua